

О. ПОЛОЦЬКИЙ

Підготовка фахівців для нашого господарства *)

Для своєчасного і якісно відповідного виконання п'ятирічного плану народнього господарства без сумніву необхідна своєчасна і належна підготовка потрібних керуючих кадрів, як з нижчою освітою, так і з середньою і з вищою (високо-кваліфікованих спеціалістів).

Це останнє завдання покладено на вищі учбові заклади і зокрема в галузі підготовки фахівців для промисловости, що його повинні виконати індустрійнні Виші. Неможна розглядати існуючу мережу втузів, без ув'язки продукції, що вони її готують, з потребами промисловости, так в кількісному, як і в якісному відношенні.

Отже цілеспрямованість розвитку індустрійних Вишів — є передумовою для побудови нової мережі, концентрації і раціоналізації існуючої тощо.

Наявна мережа Втузів цілому відповідає до цього часу потребам промисловости. Зараз, після затвердження директивними органами п'ятирічного плану, потрібні значні міроприємства, розраховані на кілька років, які в основному повинні полягати, для задоволення вимог промисловости, в слідуючому: а) в раціоналізації мережі втузів, б) в збільшенні їхньої пропускної здатности; в) в будівництві нових учбових корпусів; г) в значному збільшенні витрати на учбову частину; д) в поліпшенні ефективности навчання в першу чергу, в нормальному часі перебування студентів у Виші; е) в організації виробничої практики; є) в підборі викладачів; ж) в дальнішій пролетаризації Вишів та матеріальному забезпеченні студентства.

Мережа втузів на 1928-29 рік — складається так: 4 Інститутів з 7.195 студ., 15 ден. техн. з 4.994 студ., 15 ВРТ з 2.656 студ., разом 34 втузів з 14.345 студ.

За фахами вони розподіляються так: механічний фах 21 втуз і факультет, металургійний фах — 3, електротехнічний фах — 4, хемічний — 12, будівельний фах — 10, гірничий фах — 4.

Беручи на увагу заявку господарчих органів на потрібну для них кваліфіковану силу з вищою освітою на п'ятиріччя, перше завдання щодо кількості студентів по фахах — є приведення цієї кількості до нормального співвідношення, з потребою промисловости.

*) В цій статті ми торкнулися лише питання про підготовку фахівців, з вищою освітою та лише в одній, хоч і найбільше важливій частині нашого господарства. О. П.

П'ятирічні пляни ВРНГ та інших наркоматів вираховують свою потребу в інженерах на п'ятиріччя за окремими фахами в такій кількості: механічний фах—3619, металургічний фах—640, електротехнічний фах—909, хемічний фах—2515, будівельний—2771 (потреба всіх наркоматів за даними Вука будівельників), гірничий—1020, разом потреба зі всіма фахами на п'ятиріччя—11.474.

Задоволення цих потреб може бути переведено лише за рахунок сучасного складу студентства, бо випуски за рахунок контингентів прийому сучасної п'ятирічки припадуть лише на нову п'ятирічку. Таким чином розрахунки, щодо задоволення потреб народного господарства треба переводити лише з сучасним складом студентства.

Статистичні відомості, щодо відсотка випусків відносно загальної кількості студентів, за останні три роки такі:

Р і к	Загальна кількість студент.	Випуски	%%
1924-25	10.874	958	8,8
1925-26	12.594	1.078	8,5
1926-27	14.101	1.820	9,8

Таким чином пересічний відсоток випуску від загальної кількості студентів є 9,9. Однак, як це ми бачимо з вищенаведеної таблиці, цей відсоток з року на рік збільшується, маючи на увазі поліпшення матеріяльного стану студентів, більш раціонального упорядкування роботи Втузів і т. інш. На ближчі п'ять років значіння цих моментів ще буде побільшено й тому можна цілком вважати за можливе прийняти на п'ятирічку як пересічний відсоток випуску студентів від їх загальної кількості за 15.

На цій підставі задоволення потреб народного господарства на п'ятиріччя буде таке:

Ф а х	Потреби	Задоволення	Недостат. або перебільш. в абс. цифр
Маханічний . . .	3519	3738	+ 119
Металургійн. . .	640	896	+ 256
Електротехн. . .	909	1781	+ 772
Хемічний . . .	2515	2288	— 227
Будівельний . .	2711	2514	— 257
Гірничий . . .	1020	1511	+ 491
	11474	12728	+1254

Крім того треба звернути увагу на підготовку інженерів з практиків, які мають великий виробничий стаж, шляхом екстернату. Що торкається покриття дефіциту фахівців для хемічної промисловости, то тут справа стоїть значно гірше. Зараз ми не маємо яких небудь тимчасових установ, які б готували інженерів-техніків, й це тому, що хемічна підготовка вимагає спеціального лабораторного устаткування, яке дорого коштує; існуючі при вузах лабораторії не тільки не мають змоги пропустити додаткові комплекти слухачів, але і не задовольняють потреб існуючого контингенту студентів. Єдиний шлях це на протязі ближчого п'ятиріччя зміцнити існуючу мережу хемічних вузів та відкрити хемічні факультети при деяких втузах, де зараз таких факультетів немає. В цю

п'ятирічку треба також урахувати потребу на друге п'ятиріччя, оскільки встановлення контингенту прийому на сучасну п'ятирічку буде залежати від тенденції розвитку промисловості в другу п'ятирічку.

На запитання НКОсвіти про встановлення контингенту прийому на 1929-39 р. ВРНГ, ураховуючи стан промисловості на початок другої п'ятирічки—запропонувала встановити контингенту прийому, які перебільшують всі можливості сучасної мережі Втузів.

Дані ці такі:

Заявки госп. органів	Кількість	За максим. проектом НКО	Дефіцит або пере- більш.	%% задово- лення
Гірнична група . . .	643	490	— 153	76,2
Металург. група . .	300	330	+ 30	11,0
Механічна „ . . .	1686	1030	— 556	61,1
Електротехн. „ . .	357	280	— 77	78,4
Будівельна „ . . .	600	595	— 5	99,1
	4743	3575	—1168	75,3

З цієї таблиці бачимо, що розрив між потребами промисловості та можливостями задоволення ще збільшується на початок другого п'ятиріччя по всіх фахах, за винятком невеличкого перебільшення по металургічному.

Таким чином можна цілком констатувати, що сучасна мережа Втузів не відповідає тенденціям розвитку промисловості. Це вимагає від нас вже в цю п'ятирічку перебудувати мережу Втузів для можливого задоволення потреб промисловості.

Перейдемо до більш детального розгляду окремих груп.

В районі Києва існує три механічних Вуза—механ. фак. Київського Політехнічного Інститута, механвідділ Волинського Індустріального Технікума та Київський Механічний Технікум. Існування цих трьох окремих Вузів механічного фаху, для яких треба ще устаткувати майже однакові навчально-допоміжні установи—недоцільно. Тому слід з 1928-29 року почати поступово ліквідування механ. відділа Волинського Індустріального Технікума, а з 1929-30 року Київський Механічний Технікум об'єднати з Київським Політехнічним Інститутом на правах окремого факультету, себто зі збереженням цілевого наставлення, що його мав технікум до цього часу. Ця реорганізація дасть можливість, не зменшуючи контингенту студентів, мати в одному місці механічний Втуз з добре устаткованими лабораторіями та кабінетами; цього досі не можна було зробити за рапощерюванням коштів на устаткування трьох вузів.

Маючи на увазі, що зараз є перебільшені випуски з механічних Втузів й що в той же час маєтєся недостача в фахівцях по механізації сільського господарства, Полтавський Індустріальний Технікум, який на мех. відділі має фах сільсько-господарського машинобудівництва, слід об'єднати з Полтавським сільсько-господарським Інститутом на правах окремого факультету, який би готував фахівців з механізації сільського господарства.

Серед вечірніх роб. технікумів також маютьєся Вузи, існування яких далі недоцільно, як Вузів невеличких та недостатньо устаткованих. На підставі наявності перебільшення випусків мех. фаху порівнюючи з потребами народного господарства слід в Бердянському та Сумському вечірніх робітничих технікумах залишити лише перші концентри для підготовки середньо-технічного персоналу, в якому відчуваєтєся гостра потреба.

Ураховуючи все це ми будемо мати на протязі п'яти років (1927-28—1931-32 р.) по окремих Вузах такі випуски:

Назва Вузу	Загальна кількість студентів	Можливий випуск	Назва Вузу	Загальна кількість студентів	Можливий випуск
1. Харківськ. Технолог. Інститут	724	543	8. Одеський Інститут Зерна та борошна	123	92
2. Київ. Політ. Інст.	1051	788	9. Краматорський Веч. Роб. Інститут	103	76
3. Одеський Політехн. Інститут	521	385	10. Зінов'ївськ. Веч. Роб. Інст. С.-Г. Маш.буд.	182	136
І) Енерг. фак.	242	181	11. Київський Веч. Роб. Інститут	242	181
4. Запоріж. Маш. Буд. Інститут	327	245	12. Луганський Веч. роб. Інститут	194	145
5. Смілянський Інститут Цукрової промисл.	151	113	13. Одеський Веч. Роб. Інститут	226	170
6. Шостенський Хемічн. Інститут	183	137	14. Харк. Веч. Роб. Інст.	244	183
7. Миколаївський Маш.-Буд. Інститут	484	363	По всіх Вузах	4997	3738

А коли взяти задоволення по окремих спеціальностях, то матимемо:

Назва фаху	Потреба	Задоволення	Перебільшення або зменшення
1. Теплотехніка	763	853	+ 90
2. С.-г. машинобудівництво	611	456	-155
3. Станкобудівництво	135	145	+ 10
4. Автоавіо і трактороб	527	440	- 87
5. Підйомник	60	77	+ 17
6. Хемічна апаратура	96	137	+ 41
7. Водяні турбіни	60	112	+ 72
8. Паровозобудівництво	65	81	+ 16
9. Обробка металів та дерева	882	916	+ 34
10. Транспорт. тягове господарство	150	158	+ 8
11. Кораблебудівництво	70	271	+201
12. Устаткування млинів та хлібних заводів	200	92	-126
	3619	3738	+119

Таким чином, як ми бачемо, мех. група Втузів дає перебільшення випусків порівнюючи з потребами народного господарства. Але маючи на увазі, що це перебільшення невеличке (119 чол. за 5 років) й що рахунки господарчих організацій ще не досить удосконалені, треба ці випуски залишити, зупинившись лише на тій реорганізації мережі механічних Втузів, що їй було зазначено вище.

Що торкається встановлення контингенту прийому на цю п'ятирічку то ми зараз маємо заявки щодо встановлення контингенту прийому лише з боку ВРНГ. Ураховуючи ці потреби ВРНГ в 1933 році треба встановити прийом в 1686 чол.; але ж ураховуючи можливий темп розвитку мережі ми лише наприкінці п'ятирічки досягнемо прийому в

1440 чолов. По окремих Вузах урахувуючи перебільшення випуску з механічного фаху на протязі цієї п'ятирічки (контингент прийому цієї п'ятирічки буде випущено лише на протязі другої п'ятирічки 1932-37 р.) в 119 чолов., максимально можна встановити такий контингент прийому:

Назва Втуза	1928-29 р.	1929-30 р.	1930-31 р.	1931-32 р.	1932-33 р.
1. Харк. Техн. Інститут . . .	80	150	150	180	180
2. Київськ. Політехн. Інст. . .	80	120	120	120	120
3. Одеськ. " " " " " " . . .	80	100	100	120	120
4. Запорізьк. Маш. Буд. " " " " " " . . .	60	60	60	120	120
5. Шостенський Хем. " " " " " " . . .	40	40	40	60	80
6. Одеськ. Інст. Зерна та Бор. " " " " " " . . .	40	40	40	60	100
7. Миколаївськ. Маш. Буд. Інст. з вечір. відділ. " " " " " " . . .	140	140	140	140	140
8. Харк. Веч. Роб. Інститут . . .	40	60	60	80	100
9. Краматорський " " " " " " . . .	40	40	40	40	40
10. Зінов'ївський " " " " " " . . .	40	40	40	40	40
11. Київський " " " " " " . . .	80	80	80	80	80
12. Луганський " " " " " " . . .	80	80	80	80	80
13. Одеський " " " " " " . . .	40	40	60	60	60
14. Бердян. Веч. Роб. Техн. " " " " " " . . .	40	—	—	—	—
15. Сумськ. " " " " " " . . .	40	—	—	—	—
16. Полтав. Індустр. " " " " " " . . .	40	40	40	60	60
17. Київськ. Механ. " " " " " " . . .	70	80	80	80	80
18. Смілянськ. Цукров. Пром. Інст. " " " " " " . . .	40	40	40	40	40
Разом	1050	1150	1210	1360	1440

Хемічна галузь складається з таких Вузів: 1) Харківськ. Технолог. Інститут, 2) Київськ. Політехн. І-т, 3) Дніпропетр. Гірн. І-т, 4) Смілянський Цукровий Технікум, 5) Волинськ. Індустр. Політехнікум, 6) Шостенськ. Інд. Політехнікум, 7) Кам.-Подільський Хем. Технікум, 8) Одеський Хем. Технікум, 9) Рубіжанський Хем. Технікум, 10) Одеський Технікум Млинарства (технолог. відділ), 11) Миргород. Худ.—Керам. Технікум.

Ураховуючи кількість студентів хемічних Вузів та факультетів за рахунок яких лише можливо задоволення потреб хемічної промисловості треба встановити такі випуски з Вузів:

Назва Вузів	Загальна кількість студентів	Можливий випуск	Назва Вузів	Загальна кількість студентів	Можливий випуск
1. Харк. Техн. Інститут	329	247	7. Кам'янецьк. Хем. І-т.	327	245
2. Київський Політехн. Інститут	631	473	8. Одеський Хемічний Інститут	545	509
3. Дніпропетровськ. Гірничий Інститут	325	244	9. Донецький Хем. Інст. (Рубіжан)	77	58
4. Донецький Гірничий Інститут	49	—	10. Одеський Інститут зерна та борошна	248	186
5. Смілянський Інститут цукрової промисл.	117	88	11. Миргород. Керам. І-т	150	112
6. Шостенський Хемічний Інститут	159	119	12. Волин. Індустр. І-т	143	107
			Разом	3196	2288

А задоволення за окремими фахами буде таке:

Назва фахів	Потреба пром-ти	Задоволення	Перебіль- шення або недостача
1. Основна Хем. пром-ть	525	445	— 105
2. Коксобензол	200	327	+ 127
3. Технол. силікатів . .	350	377	+ 27
4. Цукроваріння	410	407	— 3
5. Пероробка с.-г. сировини	345	325	— 20
6. Технол. харчових речовин	685	394	— 291
	2515	2288	— 237

Виходячи з значної дефіцитності випуску хем. ВТУЗ'ів, протягом цієї п'ятирічки, а також з того, що норма прийому в 1929-30 р. (вважаючи на вимогу ВРНГ довести випуск з хем. ВТУЗ'ів з 1932-33 р. до 810 випускників), мусила б бути—1350, слід розпочати негайно будівництво нових ВТУЗ'ів, поширення до максимальної здатності лабораторій наявної мережі вузів і поряд з цим збільшення до можливого за даних умов, максимуму норм прийому до хем. втуз'ів. Беручи до уваги найголовнішу трудність утворення нових кадрів професури та викладачів, а також почасті можливий темп будівництва, довести норму прийому до рівня вимог ВРНГ вдасться тільки наприкінці п'ятирічки.

Для підготовки інженерів-будівельників та інженерів-шляхів мається така мережа вуз'ів: 1) Харк. Технол. інститут; 2) Київський Політехн. І-т (факультет шляхів і фак. експлуатації шляхів); 3) Одеський Політехн. Інститут (інж.-будівн. факультет); 4) Харк. Будівельний Технікум; 5) Полтавський Індустр. Технікум (будів. відділ); 6) Київський Будів. Технікум; 7) Волинський Індустр. Політехнікум (будів. відділ); 8) Одеський Індустр. Політехнікум і 9) Дніпропетровський ВРТ (будівельний відділ).

На цю мережу протягом п'яти років покладається підготовка фахівців будівельної та транспортної справи в кількості 2490 чол. в той час, як фактично максимальні випуски будуть лише 2015 чол. й таким чином на протязі цієї п'ятирічки ми будемо мати дефіцит в 312 чол.

За окремими фахами ця потреба розподіляється таким чином:

Назва фахів	Потреби	Задоволення	Зменшення або перебіль- шення
1. Фабр.-заводське будівництво	625	386	— 239
2. Цивільне будівництво	1046	829	— 217
3. Сан.-тех. "	225	251	+ 26
4. С.-г. "	50	252	+ 102
5. Звичайні шляхи	305	359	— 52
6. Збудування та експлуатація залізниць та водних шляхів	430	437	+ 7
	2771	2514	— 257

Зараз мережа ВТУЗ'ів складається з 9 ВУЗ'ів, але ж ця мережа не може задовольнити потреби промисловості й тому треба поширю-

вати цю мережу на протязі цього року. Це поширення можливе шляхом організації двох окремих ВТУЗ'ів: в Харкові — будівельного інститута на базі інженерно-будівельного факультета ХТІ. Харківського Будів. Т-ма та архітектурного фак. Харк. Художнього Політехнікуму та Ін-та Шляхів в Києві на базі факультета інженерів шляхів та факультета експлоатації шляхів Київського Політехнічного Інститута та Київського Будів. Т-ма. Для відкриття цього Інститута треба почати збудування помешкань, починаючи з 1929-30 року. Організація окремого Будівельного Інститута в Харкові також вимагає збудування окремих помешкань, починаючи з 1929-30 року. Всі ці міроприємства дадуть змогу збільшити випуск і тим самим задовольнити потреби промисловости.

На протязі цієї п'ятирічки ми будемо мати такі випуски по окремих ВУЗ'ах:

Назва ВУЗ'ів, факультетів або відділів	Загальна кількість студентів	Можливий випуск
1. Харківський Технологічний Інститут:		
Інж. будів. факультет . .	776	582
2. Київський Політехн. Ін-т:		
1) Фак. інж. шляхів . .	734	550
2) Фак. економ. шляхів .	289	217
3. Одеський Політехн. Ін-т:		
Інж. будів. фак.	299	224
4. Полтав. Індустр. Технікум:		
Будівельний відділ	195	146

Мережа електротехнічних ВУЗ'ів складається з двох електротехнічних факультетів при Харківському Технологічному Інституті та Київському Політехнічному Інституті, Київського та Одеського електротехнікумів та трьох електротехнічних відділів при Одеському, Дніпропетровському та Кам'янському Вечірніх Робітничих Технікумах.

Потреба на 5-річчя за даними ВРНГ, НКШляхів, НКВнуСправ та НКПоштеля за окремих фахами така:

1. Електростанції	380
2. Електротяга	104
3. Техніка зв'язку	280
4. Електромашинобудівництво	145

Разом 909

Загальна кількість студентів по 7 вузах біля 2000, можливий випуск становить біля 1780 чол.; таким чином в галузі електротехніки можна чекати повного задоволення вимог нашого господарства в цілому.

Задоволення ж потреб народного господарства за окремими фахами таке:

Назва фаху	Потреба	Задоволення	Перебільшення або зменшення
1. Електростанції	380	1038	+ 658
2. Електротяга	104	133	+ 29
3. Техніка зв'язку	280	349	+ 69
4. Електромашинобудівництво	145	162	+ 17
	909	1781	+ 772

Таким чином, і по окремих фахах електротехнічна група ВУЗ'ів за 5 років дає перебільшення порівнюючи з потребами народного господарства. Але ж треба мати на увазі, що ураховуючи потребу на перший рік другого п'ятиріччя господарчі організації дали заявки на 505 чол., в той час, як прийом сучасної мережі може бути в 1929-30 році зроблений лише кількістю в 400 чол. Лише в 1930-31 році в зв'язку з поширенням електрофаків в Харківському та Київському Інститутах прийом може бути доведено до 520 чол.; тому зараз скорочення мережі переводити не можна. Можливо лише за рахунок концентрації підготовки електриків ліквідувати електротехнічну спеціалізацію в Кам'янському Веч. Раб. Інституті.

Існуюча мережа металургійних ВУЗ'ів складається з таких ВУЗ'ів: 1) Дніпропетровський Гірничий Інститут 545 студентів; 2) Дніпропетровський ВРТ—118; 3) Кам'янецький (Дніпропетр. округи) ВРТ;—129 4) Сталінський ВРТ—157 студентів.

Потреба промисловості в металургах на п'ятиріччя така: 1) Чорна металургія—280 чол., 2) Кольорова металургія—88 чол., 3) Прокатна справа—88 чол., 4) Виготовлення сплавів—70 чол., 5) Ливарництво та ковальська справа—110 чол., разом 636 чол., а задоволення за окремими фахами буде таке:

Назва фаху	Потреба	Задоволення	Перебільшення або зменшення
Доменна справа	280	270	— 10
Кольорова металургія .	88	81	— 7
Прокатна „	88	114	+ 26
Виготовлення сплавів .	70	61	— 9
Ливарництво та ковальська справа	110	136	+ 26
	636	662	+ 26

Таким чином ми бачимо, що сучасна мережа металургійних вуз'ів цілком задовольняє потреби промисловості й що за п'ятиріччя ми будемо мати деякий резерв.

Гірничі групи Втуз'ів має такий вигляд: 1) Дніпропетровський Гірничий Інститут—1281 студ., 2) Сталінський Гірничий Інстит.—459 студ., 3) Лисичанський Веч. Раб. Інститут—141 студ., 4) Криворізький ВРІ—90 студ., 5) Київський Інститут загально-розповсюджених копалин—46 студ.

Потреба промисловості, за заявкою ВРНГ, така: тепло-розвідочна справа—153 чол., маркшейдерська справа—255 чол., добыча вугілля, руди та заг.-розповсюдж. копалин—612 чол.; разом—1020 чол.

Згідно цієї потреби та наявності сучасної мережі треба встановити такі випуски: 1) Дніпропетр. Гірн. Інститут—960 чол., 2) Сталінський Гірн. Ін-т—344 чол., 3) Лисичанський ВРІ—106 чол., 4) Криворізький ВРІ—67 чол., 5) Київський Ін-т заг.-розп. копалин—34 чол.

Задоволення ж промисловості на протязі п'ятиріччя буде таке:

Назва фаху	Потреба	Задоволення
1. Геолого-різвідочна справа .	153	144
2. Маркшейдерська „ . . .	255	240
3. Добича вугілля, руди та заг.-розп. копалин	612	491
	1020	1511

Ця таблиця показує, що потреба гірничої промисловості теж може бути задоволена сучасною мережою й тому особливу увагу слід звернути на поліпшення роботи цих ВУЗ'ів.

Одним з засобів, як вище було зазначено, для подолання браку фахівців намічалось в першу чергу збільшення контингенту прийомів до існуючих вуз'ів; це розуміється засіб більше легкий ніж будівництва нових вуз'ів, але і він вимагає певних матеріальних витрат на стипендії, гуртожитки, професуру, педперсонал, учбову частину.

Збільшення контингентів Втуз'ів також вимагає негайної побудови учбових корпусів. Орієнтовно на 1929-30 р. треба збудувати і добудувати корпуси в Дніпропетровському Гірничому Інституті, ХТІ, КПІ, Рубіжанському Хем. Технікумі, Шостенському Хем. Технікумі, Миколаївському індустр. Технікумі, Запорізькому Індустр. Технікумі.

Асигнування на Втузи до цього часу були мінімальні. Однак вартість одного студента в порівненні з дореволюційним часом не дуже зменшено. Коли в 1913 р. (за даним мін. торг. і пром.) студент коштував без матеріального забезпечення 308 крб. або приблизно 615 черв. крб., то в 1928-29 р. студент коштує по Інститутах ІТО (теж без матеріального забезпечення) 604 крб.

Поруч з цим треба зазначити надзвичайно малі асигнування на учбову частину. Незначна також питома вага цих видатків у бюджет втузів. Коли в 1913 році на учбову частину, наприклад, в Дніпр. Гірн. Інституті витрачалось 20% від всього бюджету Втузу, то в 1927-28 р.—19%; в КПІ—1913 р.—22,2%, а в 1927-28 р.—16,3%. Беручи на увагу, що після революції були відкриті по цих Вишах нові факультети: електротехнічний, шляхів, експлоатації шляхів, металургійний, хемічний, геолого-розвідочний—треба констатувати, що витрати на учбову частину досі надзвичайно малі.

Витрати на вищу освіту можуть себе виправдати лише в разі їхнього доцільного використання. На жаль, по вузах взагалі, і втузах зокрема, існує такий стан, коли вчаться студенти, що вступили до вузу ще до 1920—1921 р. Так, наприклад, по ХТІ таких студентів є—109, КПІ—614, і т. інш. Очевидно, витрати на цих студентів впливають на пересічну вартість навчання студента втузів в бік її зменшення. А це не може не відбиватись на ефективності навчання. Завданням Правління Вишів й профорганізацій є рішуча боротьба з таким явищем. Витрачання коштів на таких студентів треба розглядати як не економне, не радіональне витрачання державних коштів.

Ефективність навчання в значній мірі залежить від раціонально-побудованої роботи самого Вишу. В цьому напрямкові потрібні: детально розроблені програми, добре поставлені лабораторні й практичні роботи, безперервна виробнича практика студентів, найміцніший зв'язок Вишу з виробництвом, тощо.

Для того, щоб використати всі ті моменти заводської праці, що мають цінність в справі формування майбутнього інженера, поруч з цим, щоб виховати майбутнього інженера, як члена робітничого колективу в тісному зв'язку з його майбутнім виробничим життям та інтересами, постановою Союзнного уряду для всіх студентів Втузів запроваджується в навчальних планах безперервна виробнича заводська практика. Основні організаційні завдання щодо запровадження виробничої заводської практики такі: студенти вивчають ті операції, що їх слід завести у програму виробничої заводської практики, вважаючи на їхню педагогічну цінність і на відповідність цілевому наставленню втуза; далі треба переробити програми втузівських дисциплін, особливо в їхній ілюстративній частині та в частині лабораторних робіт, з метою використати всі педагогічно

цінні елементи виробничої практики та надати конкретності основним теоретичним дисциплінам. Виходячи з показаних моментів, а також з віддаленості вузу від заводських підприємств, відповідних спеціальності вузу, встановити оптимальний для даних умов тип періодизації складових частин навчального процесу.

В процесі проробки цих основних завдань, необхідна як основне, щоб рівень науково-теоретичної підготовки по вузах не знижувався. Заводська практика в будь-якій її формі не може заступити місце теорії, так саме як конкретних вправ в заводському оточенні не можна підміняти, ані вербальним методом навчання, ані роботою в лабораторіях.

Вимоги, щодо змісту виробничої заводської практики треба вимагати такі: Всі праці, що їх провадитиме студент протягом певного оперативного періоду заводської практики, мають бути упорядковані в певний визначений курс, що його програма погоджується з відповідним підприємством та трестом.

Підставою для внесення тієї чи тої праці в програму заводської практики мусить бути її педагогічна цінність.

Навантаження студентів іншими роботами, що не будуть входити в установленний план заводської практики, допускати можна тільки в особливих випадках.

Щодо періодизації, практика вузів УСРР і РСФРР вказує, що найдоцільніший тип періодизації (при конечній умові наближення вузу до його виробничої бази) це чергування: два дні заводської практики й чотири—навчання у вищій школі. За таких умов в праці студента по кожній окремій дисципліні не буває шкідливих перерв, і таким чином обидві частини навчального процесу мають безперервний характер. Цей тип чергування треба спочатку наступного року завести по всіх вузах та факультетах, що містяться поблизу досить міцних підприємств відповідної галузі промисловості.

Слід визнати, що для вузів віддалених від промислової бази, періодизація учебного року по триместрах вже не дає належної тісної ув'язки окремих частин навчального процесу (праця у вузі й заводська практика). Навчальний рік по таких вузах (чи факультетах), треба вже поділити на чотири оперативних періоди.

Періодизація практики по вузах повинна бути однотипною і її так треба будувати, щоб підприємство мало певний постійний контингент практикантів протягом всього року.

Час виробничої заводської практики має дорівнювати 10—12 м-ців, залежно від фаху та цілевого наставлення вузу.

Фактичне керівництво виробничою практикою має покладатися на спеціально виділених заводууправліннями осіб з відповідною освітньою підготовкою та виробничою кваліфікацією.

Разом з тим кожний ВТУЗ повинен мати інструкторів виробничої практики, що стежать за виконанням плану работ, складного ВТУЗ'ом, і заводить в цей план в погодженні з заводууправлінням ті зміни, що їх вимагають конкретні умови заводської практики.

Інструктори виробничої практики разом з викладавцями відповідних дисциплін входять в склад бюро виробничої практики, що має обов'язок провадити загальне керування цією формою роботи.

Водночас перед вузами стоїть як головне завдання підвищення акемічних вимог так в час прийому, як і в час проходження курсу.

Українізація Вишів до цього часу не задовільна. Не виконано план українізації, не утворено належної уваги студентських організацій, а також Правління Вишів не використовують в цьому напрямкові в достатній мірі, своїх справ та можливостей.

Слідуюче актуальне завдання це підбір викладачів для Втузів. Хоча за останні роки і вдалося втягнути до кадрів викладавців значну кількість фахівців, що зв'язані безпосередньо виробництвом, але звичайно, по Вишах є ще багато викладачів, які ні своїми знаннями, ні педагогічним стажем, не відповідають вимогам Вишів. — Це особливо стосується Вишів провінціальних.

Поруч з тим, ми не досить активно провадимо підготовку нових радянських викладачів. Наявна мережа індустрійних науково-дослідчих кафедр-аспірантів і наукових співробітників є безумовно недостатня. лакож не завжди професорські кадри відповідають нашим вимогам в ідеологічному відношенні.

Гарантією належного підбору викладачів буде широке громадське обговорення їхніх кандидатур; в час конкурсу на заміщення посад треба втягнути всі громадські наукові та інші установи.

Пролетаризація Вишів є передумовою для того, щоб дати радянській країні фахівців, що були б придатними виконувати це завдання соціалістичного будівництва, що стоїть перед нашою країною. В 1928-29 р. — по індустрійних інститутах маємо: робітників 52,1%, селян — 11,2%. По денних технікумах — робітників 80,1%, Селян — 16,2%. По ВРТ робітників — 79,6%. В прийомі 1929-30 року — треба максимально збільшити питому вагу робітничо-селянського складу, не забуваючи водночас про належне матеріальне їхнє забезпечення в межах максимальної можливості.

Одним із заходів до поліпшення всієї без винятку роботи Вишів: навчання, труд, дисципліни, раціонального витрачання коштів і т. ін. — є соціалістичне змагання, між вишами та окремими частинами самого вишу. НКО в своєю листі в цій справі до вишів накреслив орієнтовну основні засади проведення змагання. Проте ця форма роботи без творчої ініціативи самих студентських мас, профорганізацій, професури, правління та іншого персоналу вишу буде бюрократичною і не буде відповідати настановам що її визначив Центр. Комітет Партії. Цей заход новий, важливий і його необхідно всебічно використовувати, ув'язавши з відповідними виробництвами, втягуючи їх і втягуючись з ними, з окремими цехами в соціалістичне змагання.

Ми ще не торкнулися одного важливого питання, що на ньому багато пер поламали та суперечок точилося поміж робітниками освіти УСРР та РСФРР та господарниками, — питання про систему освіти. Щодо вищої технічної освіти це питання на сьогодні остаточно розв'язано відповідними директивними органами, як відомо в бік української системи, в бік підготування двох типів фахівців: фахівця широкого фаху (спеціаліст-організатор виробництва) і фахівця вузького фаху, з яких першого готує за нашою установкою Інститут, другого технікум. Ця принципова установка визнана, мова може лише йти, чи і надалі технікуми мусять зберегти свою назву чи і вони мусять бути переіменовані в Інститути, політехнічні інститути, тощо; та ще мова може йти про програми Інститутів та технікумів, але питання програмів незалежно від питання про системи повстало перед нами, — потреби виробництва, будування промисловости на зовсім нових планах ніж то було до революції, підведення під перебудоване виробництво зовсім нової технічної бази вимагають і конче вимагають перегляду самих програмів наших вузів, пристосування їх до нових вимог на продукцію вузів. Робота в цьому напрямку вже ведеться і ведеться не Колегією, апаратним шляхом в мурях самого Нарком'осу, а шляхом втягнення в переробку і проробку учбових планів зацікавлених господарників, спілкових робітників, зацікавленої студентства, професури, керівників вузів і робітництва відповідної галузі. Це забезпечує, що програми будуть відповідать ви-

могам, а тісна ув'язка вузів з виробництвом і господарчими органами гарантують від збочення від цих програмів і гарантують, що наші вузи дадуть нашій промисловості, нашому господарству, потрібних їй і кількісно і якісно фахівців і забезпечить той темп розвитку індустріалізації нашої країни, який вимагається від нас історією і який накреслений комуністичною партією.

С. М. МАЗЛАХ

Страхування засівів від неврожаю чи утворення продовольчих та насіннєвих фондів?*)

Справа страхування засівів від неврожаю за давнім проектом Союзного Держстраху, знов виходить на кін сучасності в зв'язку з доповіддю тов. Брюханова, що її він прочитав нещодавно на засіданні Ради Праці та Оборони СРСР. Забезпечення населення під час суворих наслідків неврожаю є одне з питань найактуальніших. Отож, не вважаючи на те, що основні риси організації допомоги населенню за проектом Держстраху СРСР визначилися вже давно; не вважаючи на те, що часткове переведення в життя цього проекту пристосоване було ще до початку поточного с.-г. року, — ми все таки не наблизились так до розв'язання цілої справи, як і до здійснення проекту Держстраху СРСР, зокрібно. Навіть й після того як основні принципи запропонованого від НКФ РСРС проекту закону про заведення обов'язкового страхування від неврожаю визнані були за правдиві, Рада Праці та Оборони все ж здержалася від остаточного рішення та ухвалила пропозицію т. Рикова: „Проект закона предварительно поставит на широкое обсуждение в печати и на местах“, доручивши окремій комісії, що її обрано на тім засіданні, організувати широке обговорення проекту. Як що взяти під увагу, що проблему забезпечення населення від наслідків неврожаю можна розв'язати лише через цілу систему проміж себе строго погоджених міроприємств, де страхування повинно ув'язуватися з цілою нашою фінансово-економічною політикою, з хлібозаготівлями, з утворенням спеціального хлібфонда, з агрокультурними міроприємствами, з налагодженістю залізничної рейкової мережі для планового термінового перекидання хлібфонду і т. ін., — для кожного буде цілком зрозуміла проявлена від РПО обережність що до розв'язання цього питання.

Неможна також ігнорувати й такі факти, як виразно-негативне ставлення до проекту Держстраху СРСР з боку Інститута Економічних Дослідів, як постанова Раднаркому УСРР, яка виступала з докладно змотивованою категоричною заявою про неприйнятність основних засад проекту. Наявність таких авторитетних опонентів сама вже свідчить, що й самі основні засади проекту страхування засівів від неврожаю далеко не безспірні, що вони повинні зазнати глибокої та серйозної критики раніш, ніж втілитися в законодавчій постанові.

Ухвала РПО піддати проекту широкому обговоренню в пресі і на місцях не можна не вітати як конче потрібну гарантію проти можливих помилок при розв'язанні справи, що жодних серйозних помилок припускати не може. Плодотворність обговорення залежатиме цілковито від міри серйозності проробки та всебічності висвітлення поставленої

*) Для обговорення. Ред.

проблеми. Не маємо сумніву, що саме такого характеру набуде обговорення проекту. «Місця не можуть підійти до розв'язання цього питання інакше, як після життєвої примірки основних засад проекту до умов нашої сільськогосподарської дійсності. Величезну допомогу в справі всебічного висвітлення висунутої проектом спроби розв'язати одне із нагальних питань економіки і політики повинна подати преса. Від преси, особливо від органів, що висвітлюють економічні питання, слід чекати особливо цінних вказівок. Звичайно, це вимагатиме вдумливої аналізи основних засад проекту і уважного безстороннього ставлення до заперечень, що їх уже висунуто зокрема до тих мотивів, що їх навів проти проекту Уряд УСРР».

Голосливі твердження і апіорні оцінки тут зовсім недорічні; виступи такого характеру, утворюючи обставини, за яких може створитися враження, що ніби-то питання забезпечення населення від наслідків неврожаю вже остаточно пророблено і вирішено наперед, — можуть лише пошкодити успіху діла, послабити імпульси до діяльної участі радянської суспільності в самостійній проробці основних засад проекту. До таких саме шкідливих для діла виступів не можна не зарахувати замітку Ганейзера в питанні про страхування засівів, що її вміщено в газ. «Економическая жизнь» з 31-го березня ц. р. Стверджувати, як це зроблено в цій замітці, що основні засади, ухвалені від РПО, не будуть за предмет обговорення ні «місцями» ані пресою, і що увагу треба прикувати до деталей проекту, — це по суті означає не дійняти та перекрутити ті завдання, що їх поставлено перед окремою комісією і для обговорення проекту на «місцях» і в пресі. Категорично стверджуємо, що коли б справа так стояла, як це уявляє собі Ганейзер, то постановою РПО було б ухвалене певне рішення, і Ганейзеру не довелося би писати, «что даже и теперь постановлением СТО не принято окончательного решения по представленному проекту». Дискусію, що її проведено минулого року над проектом Держстраху СРСР, ні в якому разі не можна визнати за достатню як тому, що дискусія мала переважно внутрішньо-урядницький характер, так і тому, що наслідки дискусії не знайшли достатнього відгуку в загальній та економічній пресі. Дискусію конче потрібно розгорнути тепер, та розгорнути її слід із відповідною широтою та повнотою до міри важливості самого питання. Багато, щоб у першу чергу обговорювано заперечення, що їх висунув Інститут Економічних Дослідів, а також мотиви, що спонукали РНК УСРР висловитися рішуче проти проекту.

Не ставлячи собі за завдання критики проекту Держстраху СРСР в цілому, ми в цій статті хочемо висвітлити лише тези, що їх висунуто проти проекту під час обговорення його на засіданні РНК УСРР, аби ці заперечення подати до всеюдної відомості і разом з тим наочно показати кванним до спрощеного розуміння та розв'язання проблеми як ото, прикладом, Ганейзер, що вважати висунуті проектом основні засади за якусь непохитну річ — значить омилити суспільність і через неправдиву інформацію перекрутити суспільну думку.

Не заперечуючи важливості та konieczності утворення спеціальних (окремих) фондів для подання продовольчої, насіннєвої та фуражної допомоги всім потерпілим від неврожаю господарствам за рахунок всього сільського населення (а не лише тих господарств, що мають оранку), постановою РНК УСРР вказує на абсолютну непристосованість розв'язання справи методом страхування і на неминучість у зв'язку з цим самостійної постанови питання про утворення продовольчих резервів, не плутаючи його з питанням забезпечення мінімальної прибутковості від різниці для кожного індивідуального господарства через страхування.

Саме та обставина, що масові неурожаї та дуже низькі урожаї вражають певні райони¹⁾, або категорії господарств, а також, як виявилось із проекту Держстраху СРСР, неможливість відшкодувати потерпілі господарства відповідно до висоти втрат, що вони їх мали, та застрахованих сум, усуває придатність страхування в галузі забезпечення індивідуальних інтересів хліборобських господарств на випадок неурожаю.

Принцип страхування, як метода захисту індивідуальних господарств, вимагає безпосередньої масової зацікавленості притягуваних до платіжних окремих територій та категорій господарств, аби для масового страхувача кожної чи принаймні більшості смуг Союзу надія одержати із зібраного фонду хоча б мінімальної частки при настанні страхової небезпеки не була цілковитою абстракцією, фікцією.

Поширення обов'язковим порядком страхування від неурожаю по всій території Союзу являло би собою не що інше, як оподаткування одних певних районів на користь інших, усіх хліборобських господарств на користь певної категорії господарств, що найбільш наражається на небезпеку недороду. Врешті настановлення цього проекту страхування від неурожаю по суті сходять на залучення коштів самого населення та на звільнення держбюджету від частини асигнувань на допомогу населенню, що потерпіло від неурожаю. Жодних заперечень важливості розв'язання такої проблеми з погляду загальнодержавного, звичайно, не може бути.

Але коли по суті побір із страхування від неурожаю перетворюється для населення в цільовий податок для утворення державних фондів продовольчого значення, то ясна річ, що й підход до розв'язання питання про утворення державних фондів продовольчого значення повинен бути зовсім інший: не страховий, а чисто податковий.

Мала зацікавленість хліборобського населення запроєктованим страхуванням від неурожаю буде результатом не лише непристосованості страхового принципу до становлення універсальної відповідальності Держстраху за наслідки всіляких навальних лих, а й результатом цілковитої недостатності, неспроможності такої страхової допомоги з погляду інтересів гнітючої більшості індивідуальних господарств.

Розв'язанню питання про заведення страхування від неурожаю стоять на перешкоді головним чином фінансово-економічні чинники. Бажання забезпечити селянство натрапляє тут на висоту страхових оплат, що в свою чергу обумовлене відставкою технікою сільського господарства та зв'язаною з нею низькою прибутковістю селянського господарства. Успішність переведення такого міроприємства в масовому масштабі припускає перед усім наявність високого рівня сільськогосподарської техніки, яка є з одного боку умовиною, що зменшує висоту потрібних страхових фондів, а з другого боку збільшує прибутковість хліборобського населення.

Проект Держстраху СРСР не так розв'язує труднощі, що виникають, як обминає важливіші труднощі, що стоять на шляху розв'язання фінансово-економічної сторони цієї справи. Такими маніеврами ми вважаємо спробу завести цілком новий принцип крайнього ризику, що різко розбігається з цілою існуючою системою страхування. Суть цього крайнього ризику сходять на відмовлення від одшкодування втрат, доки фактичний урожай не становитиме величини меншої за встановлену норму.

¹⁾ До речі буде зазначити, на підставі даних статистики урожаю з 1883 аж по 1915 р., що їх ми знаходимо у відомій роботі: "Влияние неурожаев на народное хозяйство", що на судивній території 33-х губерній колишнього поділу Росії із 50, урожай головних зернових культур ніколи не був нижче за 50% нормального урожаю, себ-то того рубеля, нижче за який вже наступала б відповідальність Держстраху. За такої низької хитючості урожаю у сумі зазначених губерній лише окремі місцевості (їх небагато), в яких урожай був нижче за 50%, могли б сподіватися на одержання страхової винагороди за проектом Держстраху СРСР.

За такої системи крайнього ризику селянські господарства примушені будуть протягом довшого періоду сплачувати значні страхові суми, а під час неурожаю або жодного відшкодування не одержать або одержать в найкращому випадкові відшкодування в розмірі, який не перевищить насіннєвої потреби. Ясно, що кінець-кінцем ідея універсального страхування засівів од неврожаю зведеться лише до нагромадження продовольчих резервів методом індивідуального страхування, не властивою цьому нагромадженню. Така постава справи не лише зробить цілу операцію абсолютно непопулярною, але й викличе до себе цілком негативне ставлення як до тягара, що його держава поклала на селянське господарство під позором страхування.

Не доводиться й говорити, в якій мірі така постава справи відповідала б настановленню даного менту, коли за новим законом про с.-г. податок установлюється зменшення оподаткування середняцького селянства „в цілях поощрення усилій крест'янства к подняттю своего хозяйства“.

Підходячи до оцінки проекту страхування від неврожаю з погляду міри забезпечення ним інтересів реконструкції, інтенсифікації господарства, слід зазначити, що страхування від неврожаю легко може перетворитися в податок саме для прогресивних господарств, що менш терплять від неврожаю завдяки раціональнішим методам хазяйнування, і в премію (нагороду) для господарств з цілком відсталою технікою та способами ведення рільництва. Обмеження відповідальності лише зерновими культурами також цілком протиричить основному постановленню завдання що до піднесення врожайності.

Переплутуючи два цілком різні підходи до вирішення проблеми, проект не розв'язує правдиво ні завдання утворення загально-державних продовольчих резервів, ані завдання забезпечення індивідуально-господарчих інтересів, що зв'язані з відшкодуванням заподіяних недородом втрат.

Подвійність поставленого проектом завдання неминуче повинна була спричинитися до переплутання основних принципів і організаційних моментів. Адже, коли вся справа кінець-кінцем сходить на нагромадження державою продовольчих резервів, то проект ні в яким разі не повинен би був за вихідний момент брати обслуговування інтересів кожного індивідуального господарства через забезпечення мінімального рівня прибутковості рільництва. Як уже зазначалося в пресі та відмічено в дискусії, здійсненню основного завдання відповідала б не форма індивідуального страхування, а така система колективного страхування, за якої страхувачами були б громадські та державні організації окремих територіальних одиниць.

Заводячи принцип крайнього ризику „при котором ответственность Госстраха возникает лишь тогда, когда сбор урожая оказывается ниже определенного заранее установленного уровня“, Держстрах індивідуальні інтереси господарств, що вимагають відшкодування втрат незалежно від зниження до крайнього рівня, наче-б то видає на поталу чисто продовольчому принципові обмеження допомоги тими випадками, коли господарство не може управитися з заподіяними йому втратами власними силами. І в той таки час проект, рахуючись з індивідуальною формою організації, властивою страхуванню, повинен забезпечувати кожному господарству мінімальну допомогу, що йому вона належить на підставі розрахунку, за правом, незалежно від міри нужди, безпорядности господарства, що потерпіло втрати. Проект передбачає видачу відшкодування за недостатній врожай для кожної окремої культури, хоча б загальний рівень зібраного врожаю в господарстві забезпечував би йому

можливість управитися з труднощами власними силами. Первочатковий проект висував ідею відповідальності за єдиною загальною нормою для всіх зернових культур, але відтак в процесі проходження проекту від єдиної норми відповідальності довелося відмовитися, дарма що відповідальність за єдиною нормою більш відповідала основному соціальному завданню, що його перед собою ставив проект. Ми маємо тут показовий зразок того, як подвійність завдання примушує частково змінювати позиції в напрямі від полюса забезпечення продовольчого мінімуму до полюса індивідуального страхування, від яко мога більшої концентрації уваги і засобів справі подання помочі господарствам, що опинилися в безпорадному становищі, до розпорошення фондів через видачі, що не мають продовольчого значення.

Як що колізія, утворена подвійністю завдання, примушує змінювати курс то в бік одного принципа, то в бік протилежного організаційного принципа іще в стадії проходження проекту, то, природна річ, виникає питання, чи довго зможе триматися на подвійній позиції проект після переведення його в життя, або ж під натиском вимог життя ідея проекту засуджена на неминучу еволюцію в напрямі одного із полюсів, і таким забарним і небажаним шляхом сприйняти, вже безпосередньо від життя, ту цілокупність і виразність, що їх їй бракує.

Неможна спускати з уваги, що натиск може бути дуже сильний, тому що в справдженій ідеї проекту населення не знайде того, що воно призвичаїлося вимагати від страхування. Переводячи страхування засівів від неврожаю за принципом крайнього ризику, як би не довелося зберігти й існуючу форму страхування засівів. Страхування засівів на випадок градобною знайшло собі вже тепер істотній і, головне, викликаний вимогами коректив у формі поширення відповідальності на втрати, заподіяні вимерзаннями, вимоканнями та випріванням. Уже тепер ця додаткова відповідальність охоплює близько 50% всієї засівної площі України. Проект плану окладного обов'язкового страхування на 1929-1930 р. передбачає дальше поширення цієї відповідальності на нові території Союзу. При чому загальна сума страхових оплат по всіх існуючих видах відповідальності в галузі страхування засівів становить на 1929-30 р. близько 20 мільйонів карб. по страхуванню від градобною та близько 16 міль. карб. по страхуванню від вимерзання, вимокання тощо, не беручи під увагу поширення території на 1929-30 р. по останньому виду відповідальності. За варіантом Б проекту Держстраху СРСР реальні оплати по страхуванню засівів від неврожаю для європейської частини Союзу становили б 61 мільйон карб. Натурально, заходить питання, чи можна відмовитися від існуючої форми страхування, замінявши її універсальним ніби-то страхуванням, що ставить собі зовсім інші завдання? Як що ж збереження існуючої форми страхування засівів відповідає інтересам населення і життєвим вимогам, то чи припустимо переводити страхування за двома формами, протилежними і що до завдань і що до організаційних принципів?

Коли ж до всіх цих міркувань додати ще й те, що при практичній здійснюванні такого роду „страхування“ засівів од неврожаю неминучі масові непорозуміння з селянством на ґрунті визнання висоти фактично зібраного врожаю, то не підлягає жодному сумнівові, що проект „страхування“ засівів од неврожаю як форму страхування треба рішуче відхилити, а питання про утворення продовольчих та насіннєвих фондів на випадок неврожаю мусимо піднести як питання самостійне і розв'язати його позитивно, маючи за вихідну точку зору ідею утворення зернових резервів.

Агр. Г. САНДЛЕР

Про розвиток сільсько-господарських промислів серед єврейського містечкового населення на Україні

*Закінчення *)*

III. Питання організації господарства

Як же найкраще організовувати колективне господарство при тій умові, що сім'я матиме, від 1 до 2 гект. землі, і яке сполучення галузей та культур найдоцільніше брати для того, щоб господарство було інтенсивне і давало більший прибуток, а капіталовкладання щоб були мінімальні? Візьмімо для цього декілька варіантів і спробуємо вивести оптимальні суми умовно чистого прибутку та мінімальні суми капіталовкладань.

А. Виноградництво. Беручи на 1 господарство, що входить у групу 1 гект. землі, ми обчислюємо вартість закладки виноградника на $\frac{1}{2}$ десяти. протягом 3 років. Котра площа залишиться, та має йти під городні або лікарські рослини. На це використовується і площа під виноградником до того часу, коли вона зовсім буде закультивована.

Кошторис на 1 виноградник у $\frac{1}{2}$ десятини має такі статті (при тій умові, що виноградник буде закультивований протягом 3 років): 1) перевал на $\frac{1}{2}$ дес. — 80 карб., 2) огорожа $\frac{1}{2}$ дес., рахуючи групу на 10 дес. (стовпи й колючий дріт) — 30 карб. 3) сажанки філоксеро-стійкі, прищеплені — 1800 шт. по 80 карб. за тисячу — 144 карб., 4) посадковий матеріал (10%) — 144 карб., 5) посадковий матеріал для захисної смуги — 5 карб. 6) пультверизатор 1 на 2 господарства — 10 карб., 7) тичини, пересічно по 2 на куш, по 3 коп., або шпалери — 180 карб., а разом 391,4 карб. Ця сума за роками (6 років) буде витрачена так: 20 карб., 96 карб.; 98,1 карб.; 102,6 карб.; 44,1 карб. 30,6 карб.

Примітка. Перевал робиться плантажними плугами з кінними приводами, а коли буде можливість, станціонарним трактором або іншими якими двигунами. За такого обробітку максимум перевалу коштуватиме не більш як 160 карб. з десятини.

Коли треба робити перевал ручним способом, даватиметься кредит — 80 карб. на $\frac{1}{2}$ дес. на ті ж самі строки. решту грошей дає само господарство, або наймаючи робітників, або власною працею. Незайняту землю залишають як резерв на поширення винограднику в дальші роки, і доки весь виноградник не закультивується, гуляща земля на йому йде тимчасово під городні або лікарські культури.

У великій перешкоді для масової закладки виноградників стає те, що ми ще не маємо свого філоксеро-стійкого прищепленого посадкового матеріалу, а доводиться його імпортувати з закордону; але маючи на увазі розрахований нами темп розвитку виноградників, можна думати, що ми зможемо мати вже матеріал з новозакладених розсадників. Тимто в кошторис кредитування ми й заводимо тільки вартість перевалу, огорожі та посадкового матеріалу, всього на суму 275 карб. (кругло) на кожні $\frac{1}{2}$ десятини, маючи на увазі, що закультивує решту площі і набуватиме пультверизатори й тичини за власні кошти сам виноградар.

Основний принцип закладки виноградників — груповий, і як оптимум, ми взяли об'єднання з 20 господарств на площі в 20 гект.

*) Див. „Господарство України“ № 5.

Яке ж місце в бюджеті може мати прибуток з $\frac{1}{2}$ дес. винограднику, коли він почне вже родити на всій площі? — Це видно з такого обрахунку:

Видатки (щороку): 1) сплата кредиту в 275 карб. на 10 років, починаючи покриття його з 5-го року (4-го року засадження) — 27 карб.; 50 коп.; 2) проценти на позички, пересічно щороку — 12 карб. 50 коп.; 3) тичини пересічно по 2 на куш — 3600 шт. по 3 коп. = 108 карб., поділені на 3 роки, або ремонт шпалер — 36 карб.; 4) інсектисиди та фунгіциди — 15 карб.; 5) витрати на засадження, ремонт огорожі, струмент — 15 карб.; 6) непередбачені витрати — 15 карб., а разом 120 карб. Після покриття кредиту ця сума залишається як видаткова стаття і йде на ремонт огорожі, на угноєння тощо.

Прибуток: урожай з усієї площі, що даватиме плоди пересічно по 175 пуд. з $\frac{1}{2}$ дес., по 2 карб. 50 коп. за пуд — 437 карб. 50 коп.

Отже, підраховуючи навіть дуже скромно, умовно чистий прибуток становить суму понад 300 карб. Щодо збуту винограду чи вина, то ми тієї думки, що на той час, коли виноградники почнуть робити, по тих округах, де розвивається виноградарство, вже будуть організовані кооперативні або державні підприємства для переробки винограду.

Коли ж закультивується решта площі і почне родити весь гектар, то умовно чистий прибуток досягне 420—450 карб., і це має забезпечити прожитковий мінімум сім'ї. А доки вся площа ще не закультивується, вона (її гуляща частина), як сказано було вище, буде зайнята під городні або лікарські рослини і це забезпечить прожитковий мінімум на 50—60%, беручи умовно прожитковий мінімум за 400 карб. на сім'ю на рік.

Б. Молочарство. Організація скотарського господарства в даних обставинах, в обставинах земельної тісноти, треба мислити тільки як об'єднання 20 або більше сімей в артілі з наділом землі по 2 гект. на сім'ю. Вираховуючи капіталовкладання і можливий умовно-чистий прибуток, ми беремо тип організації одного об'єднаного господарства з 20 сімейств на площі в 40 гект. Господарство має 60 корів і 4.000 птиці (курей). Сівозміна в організованому господарстві треба підпорядковувати потребам господарства в грубих і соковитих кормах для 60 корів, 1 пайдника і 4 коней. Чого не вистачатиме з цих кормів (це обчислено нижче), а також і концентровані корми — господарство має завозити або купувати на місці.

Сівозміна має бути подвійна: одна так звана польова, зернова-травопільна для продукування на площі 30 дес., (32,7% гект.) і шостипільна, по п'ять дес. у кожному полі, з зазначеним нижче чергуванням культур; 1,3 гект. має йти під садибу та пташарню, ця площа межує з рештою площі в 6 гект., де заводиться так звана присадибна сівозміна нагулюватись птиці (подано нижче).

Такий тип шостипільної сівозміни дає кормів:

Чергування культур	Площа в десятинах	У р о ж а й			Кормових одиниць грубих і соковитих кормів
		З однієї десятини	З поля сівозміни		
			Зерна	Грубого й соковитого корму	
1. Вика-овес	5 дес.	400 пуд.	—	2 000 п.	32 000
2. Озим. (засів.клев.)	5 "	80 "	400	600 п. соломи 200 п. полови та збоєн.	4 200 2 400
3. Клевер	10 "	250 "	—	2 500 п.	40 000
4. Ярина	5 "	60 "	300	225 п. соломи 75 п. полови та збоєн.	2 250 900
5. Корнеплоди	5 "	1200 "	—	6 000 п.	24 000
Разом	30 дес.	—	700	11 600 п.	105 750

Клевер у багатьох випадках можна буде заміняти на люцерну або еспардет, а без многолітніх трав, і для того, щоб сівозміна була гнучкіша (в тім разі, якщо буде великий запас робочих рук), можна буде завести один із таких типів трьохпільної сівозміни: 1) вика-овес, 2) озима пшениця, 3) корнеплоди; або 1) корнеплоди, 2) ярина і 3) однолітня трава. Розуміється, сівозміна може бути різна, залежно від цілої низки умов даної місцевості.

Урожайність вико-вівсяної мішанки ми обчислили трохи вищу за середню, бо вона йде слідом за корнеплодами, де кладеться гній, що дають 65 голів худоби—від 12 до 14 тис. пудів на рік. Передбачається також класти і штучні угноєння.

Щодо об'ємних кормів, то потребу в них ми обчисляємо, виходячи з того, що корова важить пересічно 22,5 пуда і що вона протягом 10 місяців годується в стайні, а 2 місяці (серпень і вересень, після того як зберуть двохрічний клевер та ярину і аж до самої оранки на зяб) гаяється на пашу. Отже, беручи такий розрахунок, для однієї корови треба 7,5 кормових одиниць, цебто на 300 днів—2250 кормових одиниць, а на 60 корів, значить, 135 тис. Для зазначеного господарства потрібно четверо коней, на годівлю їх треба витрати 9.000 кормових одиниць. Отже, разом грубих і соковитих кормів потрібно буде до 150.000 кормових одиниць (147 тис.). Зазначена сівозміна дає тільки 105.000 кормових одиниць, а решту—45 тис. кормових одиниць доведеться доставити на стороні—сіна і ярої соломи пополювині (у кормових одиницях: 1750 пуд. сіна і 2250 пуд. соломи). У всякому разі, зроблені розрахунки показують, що череду в 40 корів можна забезпечити грубими кормами свого господарства.

Коли взяти другий варіант сівозміни (трехпілья: вико-овес, озимина, корнеплоди; або корнеплоди, ярина, однолітня трава), то матимемо на 20 тис. кормових одиниць більше і цього може вистачати на 50% молодняку (телят). Однолітній молодняк можна держати до осені, і коли буде запас кормів, його залишають на другий рік, а коли немає—ліквідують.

У колективних господарствах у районах цукроварень до сівозміни замість кормового буряку можна заводити цукровий буряк, а на соковитий корм давати жом, дістаючи його з заводів, а також силос з листя цукрового буряку, Цукровий буряк у сівозміні може помітно збільшити прибутковість господарства.

Щодо тяглової сили, то наші обрахунки показують, що при шостипільній сівозміні четверо коней з роботою можуть цілком управитися, при чому найтрудніші місяці будуть червень, вересень і жовтень.

Скільки буде потрібно людської робочої сили, цього ми не підраховуємо, бо й без того ясно, що пересічна сім'я на 2¹/₂ робітника має змогу упоратися з усіма роботами в господарстві, цебто і обробити 2 гектари і доглянути худобу.

Ново-організованому господарству дається кредит на будівлі, на обладнання сепараторного й маслоробного пункту, на мертвий реманент, на четверо коней і одного бугая, а на корів кредит дається тільки на 40 штук (думка та, що на третій рік після організації господарства, воно, вирощуючи молодник від приплоду власних корів, зможе число їх довести до 60 голів).

Сума капіталовкладань на об'єднання господарств із 20 сімей на 40 гект. (для молочно-господарства—на 34 гект. з садивою):

а) будівлі: 1) приміщення для худоби—7.000 карб., 2) приміщення для обслужного персоналу і для переробки молока з льодовнею—

3.000 карб., 3) силос—500 карб., 4) обладнання сепараторного й масло-робного пункту, в тім разі, коли поблизу немає переробного підприємства (сепаратор, масничка, маслоробник, дрібний реманент, посуд)—500 карб., разом—11.000 карб.

б) Живий реманент: 1) 40 корів по 150 карб.—6.000 карб., 2) 1 бугай—300 карб., 3) 4 коней по 200 карб.—800 карб., а разом—7.000 карб.

в) Мертвий реманент: 1) 1 плуг—30 карб., 2) 1 4-лемішний лущильний—80 карб., 3) 1 сіялка—120 карб., 4) одні кінні граблі з клеверною сіялкою—100 карб., 5) 1 жнивarka—150 карб., 6) 1 віялка—50 карб., 7) 3 залізних борони—20 карб., 8) 1 культиватор—20 карб., 9) 2 вози парокінних—150 карб., 10) збруя і дрібний реманент—50 карб., 11) 2 корнерізки—60 карб., 12) 1 макухокришлка—50 карб., 13) 2 котки для молотби—20 карб., разом—900 карб.

Усього капіталовкладань—19.000 карб., або на 1 сім'ю—950 карб.

Обрахунок умовно-чистого прибутку. Обраховуючи умовно-чистий прибуток, ми не беремо на увагу всіх тих грубих кормів, що дає само господарство. Ці корми не фігурують ні в прибутку, ні в видатку, бо їх не відчується з господарства; не фігурує в обрахунках також і вартість гною, бо ми її мали на увазі, визначаючи врожайність.

Обрахунок робимо тільки за першим варіантом шостипільної сівозмін.

Видатки господарства: 1) амортизація будівель, вона ж і покриття позички, виданої на 20 років—500 карб., 2) ремонт і поліпшення будівель, 2% вартості—200 карб., 3) амортизація або покриття боргу за сепараторно-маслоробний пункт на 5 корів—100 карб., 4) покриття кредиту, виданого на 40 корів на 5 корів—1200 карб., 5) зменшення вартості бугая—50 карб., 6) покриття вартості 4 коней на 5 років—150 карб., 7) покриття вартості і амортизація мертвого реманенту на 9 років—100 карб., 8) страхування худоби—450 карб., 9) проценти за кредити з суми боргу—570 карб., 10) насіння віки, вівса, клеверу, буряку і штучне угноєння—200 карб. (насіння озимих і ярих зернових культур залишається в господарстві; почисляючи прибуток, ми це враховуємо, 11) купівля додаткових грубих кормів (1.750 пуд. сіна по 50 коп. і 2250 пуд. соломи по 20 коп.)—1325 карб., 12) купівля концентрованих кормів (щоб корова давала 150 пуд. молока на рік, концентрованих кормів треба 120.000 кормових одиниць, поправка на білок—16.000 кормових одиниць, а разом 136.000 кормових одиниць, з них 50% макухою і 50% висівками; отже 1350 пуд. висівків по 60 коп.—810 карб. і на 1200 пуд. макухи по 70 коп.—840 карб.)—1650 карб. Разом видатки на рік, включаючи амортизацію та покриття кредитів, становлять 6.405 карб.

Коли господарство годуватиме корів досить концентрованими й соковитими кормами і матиме вдосталь грубих кормів, удій в 150 пуд. на рік—річ цілком реальна, звичайно в тім разі, коли корови будуть доброї якості.

Прибуток господарства: 1) продаж 365 пуд. пшениці по 1 карб. 20 коп. за пуд. відкинувши 35 пуд., що залишаються на насіння (зерно ярих культур залишається в господарстві на годування 4 коней, бугая, молодника і тому не враховується)—438 карб., 2) прибуток від молока, 9000 пуд. по 1 карб. 20 коп.—10.800 карб., 3) прибуток від приплоду $60 \times 6 = 360$ карб., 4) прибуток від приросту 20 штук молодника, пересічно по 25 карб. на рік—500 карб.; разом прибутку—11.660 карб.

Умовно-чистий прибуток становить, отже, 5.255 карб., або на 1 сім'ю понад 260 карб. Таку суму можна вважати за прийнятну для багатьох сімейств містечкової бідноти.

Маючи на увазі теперішню та й перспективну кон'юнктуру на молошні продукти, взятю ціну по 1 карб. 20 коп. за пуд молока ми вважаємо за цілком реальну, тим паче, що по багатьох містечках можна буде збувати й незбиране молоко.

Одно молочарське господарство на 30 десятинах дає змогу працювати в сільському господарстві об'єднанню з 20 сімейств.

Примітка. Коли фуражний баланс не дозволяє залишати 20 телят на вирощування, то навіть і в такому разі умовно-чистий прибуток на 1 сім'ю становить 240 карб. Але є цілковита рація таке господарство з'єднати з птахівництвом і кролівництвом.

Отже подивимось, що можуть дати ці галузі дрібного тваринництва. В. Птахівництво. Ми запроєктуємо, що господарство, де є посід, зелені і вигін, може розводити птицю, головно, курицю, по 200 штук на сім'ю, або 4000 штук на все господарство.

Які ж тут потрібні капіталовкладання, і якого можна сподіватися умовно-чистого прибутку?

На нашу думку, цю галузь треба організовувати так. У вересні купують на місцевому ринку 500 штук добрих місцевих курей і до них припускають 50 породистих півнів. Беручи для першого року 10% природної загибелі, маємо 450 курей. На другу половину зими від кращих несущих курей відбирають яйця (протягом весняного періоду пересічно 2.500 штук яєць, тобто від 100 шт. по 25 яєць) і протягом березня та квітня два інкубатори, на 800 яєць кожний, вилуплять 1.600 штук курчат (на загін беремо $\frac{1}{3}$), з цих курчат, відкинувши 50% півників, маємо близько 800 штук курей, а всього зі сторони матимемо через рік 1.200—1.600 дорослої птиці. Та сума, що можна буде взяти її за півників, покрити витрати на догляд усього молодняка. Протягом другого й третього років з отих 1.200 голів дорослої птиці можна буде розплодити до 4.000 штук курей, або по 200 штук на сім'ю.

Сума капіталовкладань. 1) Будівлі на 4.000 птиці по 2 карб. на голову разом з інкубаторієм і приміщенням для обслужного персоналу—8.000 карб., 2) інкубатори, на 600 яєць кожний, по 300 карб.—600 карб., 3) приладдя для нагрівання курчат—200 карб., 4) 500 штук птиці місцевої по 80 коп.—400 карб., 5) 50 породистих півнів по 4 карб.—200 карб.; разом—9.400 карб., або на 1 сім'ю—470 карб.

Організовуючи суто птахівницьке господарство, доведеться першого року придбати 1.000 штук птиці, отже капіталовкладання на 1 сім'ю становитимуть 300 карб.

Видатки. 1) Покриття боргу на будівлі або амортизація на 15 років—625 карб., 2) ремонт і поліпшення будівель—120 карб., 3) амортизація інкубаторів на 10 років—80 карб., 4) здешевлювання птиці, природний убук, амортизація півнів—1200 карб., 5) страхування птиці—400 карб., 6) страхування приміщення—80 карб., 7) корм купований, крім корму свого господарства, що не враховується,—по 1 карб. 40 коп. на рік на 1 птицю—5.600 карб. 8) ветеринарна допомога і охорона від хвороб—120 карб.; разом—8.225 карб. (на 1 голову—2 карб. 55 коп.)

Прибутки. 1) Рахуючи, що півнів має бути пересічно 10%, маємо, отже, 3.600 курей, що нестимуть пересічно по 90 штук яєць на рік по 35 коп. десяток—11.340 карб., 2) інкубаторні курчата (з 2 інкубаторів на 600 штук кожний з 1 березня до 15 квітня, двічі по 400 штук—1.600 курчат, кожне по 20 коп.)—320 карб.; разом 11.660 карбованців.

Умовно-чистий прибуток — 3.435 карб., або на 1 сім'ю понад 170 карб.

Коли в господарстві буде спеціальна присадібна сівозміна для нагулу птиці, якщо воно до того ще матиме 65 голів худоби, то для такої кількості птиці можна буде знайти й багато підсобного корму, витрачаючи за рік на корм 1 карб. 40 коп.

Присадібну сівозмину для нагулу птиці можна рекомендувати таку: 1) віка з вівсом на зелений корм з сіянням трав, 2) і 3) клевер або люцерна, 4) ярина на зелений вигін, 5) корнеплоди, 6) пшениця: а) на зелений нагул, б) на зерновий нагул.

Таким способом можна від середини березня і аж до листопада безперервно міняти площу нагулів.

Суми в 18.000 карб., передбаченої на всяке будівництва для худоби та птиці, може вистачити на задоволення всіх потреб комбінованого молочарсько-птахівницького господарства всіма потрібними приміщеннями.

Інкубаторний розплід має бути зовсім невеликий, бо ринок містечка недосить місткий для того, щоб міг забрати багато молоді птиці. Тому ми беремо тільки розплід ранніх курчат.

Щодо обслуговування такого комбінованого тваринницького господарства, то члени колективу мають виконувати всі роботи, під керівництвом контроль-асистента, споміж самих членів колективу; цей асистент дістає відповідну підготовку на спеціальних контроль-асистентських пунктах. Маючи таке керівництво контроль-асистента, можна правильно організувати племінну справу і тим помітно збільшити прибуток господарства.

Отже, на об'єднане господарство в 20 сімейств на 40 гектарах землі, що має давати товарову продукцію з молочарства та птахівництва, потрібно капіталовкладань близько 1400 карб. на сім'ю. Таке господарство матиме змогу і покривати свої борги і оплатити членам об'єднання витрачену працю понад 400 карб. на сім'ю на рік.

В багатьох випадках поблизу містечка можна буде дістати для 20 сімейств тільки 15—20 дес. землі. Але раціонально зорганізувавши птахівницьке господарство, можна навіть і на цій площі досягти умовно-чистого прибутку понад 200 карб. на сім'ю, бо коли керуватиме контроль-асистент, несучість курей може збільшитись і більші вигоди можна буде мати з правильно організованого племінного господарства.

Організовуючи птахівницьке господарство чистого типу, доведеться темп організації посилити і починати організацію такого господарства з 20 сімейств, купуючи вже не 500 штук птиці, а 1000, і на це потрібно буде капіталовкладань уже не 470 карб. на сім'ю, а 500 карб., або на все господарство 10.000 карб.

Г. Кролівництво. Таке господарство, що продукує багато соковитого корму і має запас бурякового листа, може збільшити прибуток господарства ще й кролівництвом. М'ясо кролів може споживати сім'я, а шкурки та пух можна буде легко продати на ринок, не кажучи вже за те, що від них можна мати клей і гній. Держторг уже в 1928 р. закупив 300.000 штук кролячих шкурок. На цю галузь треба звернути увагу, беручись до організації кроликового господарства. Розводити кролів можуть невеличкі об'єднання з двох, трьох або чотирьох сімей, використовуючи на це яке-небудь приміщення на садибі в містечку.

Які великі вигоди дає кролівництво за кордоном, це можна бачити ось із чого.

Року 1923 у Франції закуплено було у селян 100 міль. кролячих шкурок; з них 25 міль. пішло на вироблення близько 2 міль. дюжин різ-

них хутрів, пересічно по 100 франків дюжина, і 75 міл. — на добування з них волосу; з цього волосу виготовлено близько 15 міл. шляп, по 30 франків за шляпу. Обрізки пішли на клей і дали 2 міл. кіло клею по 4 франки за кіло. Загалом беручи, самі місцеві шкурки дали обороту близько 1 мільярду франків на рік. В дальші роки ціни на кролячі шкурки підвищилися в декільки разів, а відповідно до цього зріс і оборот.

В Англії кролівництво розвинуте теж чимало. Вона продає в себе до 40 міл. шкурок і приставляє на інші ринки до 25 міл. Довозять їх із інших країн від 35 до 40 міл.

Як же треба організувати кролівництво в нових містечкових господарствах, щоб не робити великих одноразових витрат? Спочатку слід організовувати в об'єднанні гніздо з 10 самок і 2 самців. Щоб купити високопородний матеріал, на таке гніздо треба буде витратити карбованців 120 та ще карбованців 40 на клітку. Витративши протягом року щось із 200 карб. на годівлю, під кінець року матимемо коло 200 штук кролів, їх і треба розподілити по окремих дворах. Собівартість кроля становитиме близько 2 карб., не рахуючи витраченої праці на догляд.

Який же прибуток можна мати з гнізда кролів на 5—6 самок з 1 самця?

На годування 6 штук дорослих кролів і 100 штук приплоду протягом року треба витратити: вівса 25 пуд. по 1 карб. — 25 карб., корнеплодів 100 пуд. по 20 коп. — 20 карб., висівок — 25 пуд. по 60 коп. — 15 карб., сіна 40 пуд. по 50 коп. — 20 карб., амортизація кліток — 20 карб.; разом — 100 карб.

Прибуток від продажу 50 штук кролів по 2 карб. 100 карб., м'ясо на власне споживання (50 штук по 2 кіло, по 50 коп. кіло) — 50 карб., від продажу 50 шкурок по 1 карб. 50 коп. — 75 карб., вартість пуху, гною — 25 карб.

Умовно-чистий прибуток — 150 карб.

Якщо оця галузь дрібного тваринництва знайде для свого розвитку добру базу, то можна буде організувати з членів об'єднання й кустарну майстерню, щоб фарбувати та обробляти шкурки; це теж має збільшити прибуток господарства.

Кінчаючи цей розділ, приходимо до висновку, що коли вложити по 1.450 карб. на сім'ю, а саме: на молочарське господарство — 950 карб., птахівництво 470 карб., кролівництво — 30 карб., — можна мати умовно-чистого прибутку: з двох корів — 240 карб., 200 штук птиці — 170 карб. і 100 кролів — 150 карб., а разом — 560 карб.

Д. Інші можливі галузі. Культура лікарських рослин. Вище ми вже говорили, що багато господарств може розводити виноградники. Але закультивування цих виноградників розтягнеться на декільки років. Отже, щоб використати незайняту землю, можна буде розводити якусь групу ринкових лікарських рослин, де майже зовсім непотрібні оборотні кошти, бо Держторг з охотою контракує ці культури і видає аванси грішми і насінням. Ці культури можна розводити і по невинюградних округах, маючи землі від $\frac{1}{2}$ до 1 десятини.

Держторг контракує такі культури: беладону, валеріановий корінь, коріандр, чорнушку, аніс, мальву, наперстянку, майоран, алтей, ромашку, фенхель, тмін і шалфей.

Не будемо багато говорити про всі названі культури. Скажемо лише про те, що наш підрахунок, зроблений для шалфея (в Союзі можна збути до 60 тис. пудів листя цієї рослини) показує, що ця культура може дати з гектару до 335 карб. чистого прибутку, і що коли працювати самому, то можна мати заробіток у 140 карб., або всього 475 карб. з 1 гектару.

Коли припустити, що сім'я засіє тільки $\frac{1}{2}$ гектару (можна буде використати незакультивовану гулящу площу на виноградниках в перші роки), та й тоді вона вже матиме прибутку 230—240 карб. І багато ще інших культур може дати такий же самий прибуток, то ще й більший.

Тютюнництво. В АМСРР, в Дубосарському та Кам'янецькому районах розводили тютюн колись декілька сот єврейських сімей. Але це тютюнництво за останні два роки підупало — з 346 дес. у 1926 р. до 56 дес. у 1928 р. Перед війною розводили жовті цигаркові сорти „вартик“, „южно-бережський“ і „дюбек“, але за війни і після неї ці сорти витиснув низький на якість, але врожайніший сорт „Галбин“.

Останніми роками, через труднощі зі збутом „Галбина“, а також через відсутність контрактації та непогодженість у роботі між заготовачами, — число тютюників поменшало, культура стала мало рентабельна, а часом навіть і втратна, і вельми зменшилась площа тютюну.

Потрібен цілий ряд заходів, щоб відновити ринкові жовті сорти тютюну: контрактація, постачання чистосортного насіння, організація парникового господарства, побудування сушарень, агрономи-фахівці тощо.

Городництво. По багатьох містечках Правобережної України на орендованій міській землі можна розвинути приміське сухе городництво. Воно може забрати чимало робочих рук і добре їх оплатити. Попит, що пред'являє ринок на овочі, далеко не задовольняється вже тепер, а розростання міст і промислових центрів найближчими роками відкриває для розвитку городництва ще кращі перспективи, не кажучи вже про експортні можливості (солоні огірки) і інше.

Пускати щороку всю землю тільки під огірки — не вигідно, а з агрономічного погляду і недоцільно. Але ця культура завжди може йти з іншими, даючи з ними вже помітний прибуток. З 1 гектара городу (засіявши переважно огірками), без зрошення, господарство може мати крім чистого прибутку в 174 карб. ще й плату за працю на суму 212 карб., а разом, значить, 386 карб.

Але коли затратитись на обладнання соліного пункту та льодовні, маючи оборотні кошти й на тару, — можна мати і вищий прибуток — до 500 а то й більше карб. з 1 гектару.

Примітка 1. Оборотно господарство коней своїх не має, а наймає їх, коли заходить потреба.

Примітка 2. Картоплю, кукурудзу, буряк, квасолю — висівають клітками на плянтації огірків, для того, щоб дати огіркам затінок.

Та годі вже, мабуть, говорити за те, як можна добитися прожиткового мінімуму від сільського господарства на невеличкому клаттику землі. По різних місцях, певно, знайдуться можливості, так чи інакше сполучивши котрісь галузі, добитися певних результатів при умові більшої капіталоінтенсивності, ніж зернове багатоземельне господарство.

Шовківництво. Насаджуючи та організовуючи нові сільсько-господарські промисли по містечках і раціоналізуючи єврейські господарства, поруч із цим найближчим часом треба подбати за розвиток і шовківництва. Його можна розвинути не тільки серед теперішніх і майбутніх хліборобів, а й взагалі серед містечкового населення.

Державні господарські й кооперативні органи накреслили ряд заходів, щоб розвинути шовківництво на Україні. Плодоспілка вже має й фонд на це. На весну 1930 року буде заготовлених коло 9 мільйонів штук сажанок шовковиці, що можна буде розсадити по різних округах України. Відроджується Гуманська станція шовківництва, а далі мають бути

зорганізовані ще такі самі станції в Києві, на Молдавії, Мелітопільщині і по інших місцях. Відкриваються курси для підготування інструкторів шовківництва.

Містечка Правобережної України, де серед єврейського населення є чимало зайвих робочих рук, ясна річ, чимало і своєї праці зможуть докласти в справі розвитку шовківництва. Перед ними тут розкривається перспектива як заготовляти сировину, так і обробляти її, організувавши новий вид кустарного промислу.

Цього року треба заходитися коло підготування населення до масової участі його у висаджуванні сажанок шовковиці, як на спеціально приділених участках, непридатних для інших культур, використовуючи на це кожний можливий клаптик землі, так і на садибах, побіля домів, на вулицях, пустирях, кладовищах і по інших місцях.

IV. Капіталовкладання і план робіт

У плані передбачається, що близько 50% господарств, що будуть організовані в АМСРР і в Могилівській та Першомайській округах, зможуть взятися до праці у виноградарстві. Згідно з наведеними вище нашими обрахунками, потрібно буде кредитних капіталовкладань по 275 карб. на 1 сім'ю. Крім того план передбачає, що близько 25% сімейств по інших округах зможе працювати в городництві та розводити лікарські рослини, де непотрібні довготермінові капіталовкладання і кошти можна буде дістати на місцях, укладаючи угоди з заготовчими організаціями на основі контрактації. Тому для цієї групи ми передбачаємо кредитування по 50 карб. на сім'ю. Таке кредитування дасть змогу завести потрібний реманент, а також проробити парники на розсаду. Деяку суму ми кладемо ще на придбання насіння, угноєнь тощо. Далі план передбачає, що коло 15% улаштованих сімейств організують, головню, в перші роки п'ятиріччя, чистого типу плавильницькі господарства, — і на кожну сім'ю видається обчислений вище кредит в 500 карб., гадаючи, що населення вкладе й власні кошти на додатковий закуп птиці, на заготівлю кормів, на внутрішнє опорядження приміщень тощо.

Решта сімейств, близько 50%, мають організовувати колективні господарства комбінованого типу з молочарського господарства й птахівництва, з тим, щоб через 2 чи 3 роки взятися також і до кролівництва. На кожну таку сім'ю із загальною сумою потрібних капіталовкладань (ми її обчислили вище в 1.420 карб.) видається кредит по 1.136 карб. або 80%, гадаючи, що 20% (284 карб.) протягом першого й другого року дасть саме населення, чи то в формі трудової участі в будівництві, чи в формі внесків на закуп худоби, птиці та устаткування.

У крайньому разі на першій рік-два суму капіталовкладань можна буде зменшити, якщо колективи складатимуться з самої бідноти, бо в окремих випадках можна буде не купувати свого реманенту, а користуватися ним з прокатних пунктів. Подекуди буде можливість збувати незбиране молоко і таким чином не витратиться на обладнання переробного пункту. Може бути й так, що в містечку можна буде дістати готове приміщення на худобу і приладнати його під хлів, чимало тим зменшивши витрати на будівництво.

Отже, план накреслює такі види господарств: а) господарство виноградарське, що використовує деякий час гуляшу землю під городні та лікарницькі рослини. Число таких господарств має бути 800 з капіталовкладанням кредитами в 275 карб. на сім'ю; б) господарства комбіновані — молочарські й птахівницькі — з кредитом 1136 карб. на сім'ю,

при чому на перший рік - два частина цих господарств дістає кредити лише на організацію самого молочарського господарства (760 карб. кредиту), а далі розвиває вже птахівництво й кролівництво; в) господарства суто птахівницького типу з кредитом у 500 карб. на сім'ю, г) господарства городницькі або городницько-ягодні, з кредитом у 50 карб. на сім'ю.

Загальна сума потрібних кредитів становить по 15 основних округах 6.160.285 карб. (кредити ці неоднакові, а саме від 238.600 карб. — Першомайська округа до 614.050 карб. — Вінницька округа) і 875.700 карб. по інших округах, а разом — 7.035.985 карб.

Маючи на увазі, що тільки в травні цього року НКЗем розіслав земорганам обіжника про відведення невеличких участків землі, щоб розвинути сільсько-господарські промисли серед єврейського містечкового населення, — ми проектуємо на 1929-30 рік зорганізувати комбіновані молочарсько-птахівницькі господарства, де потрібно по 2 га на сім'ю, тільки з 350 сімейств. Зате господарства суто птахівницького типу проектуємо зорганізувати з 700 сімей, суто молочарського типу (з дальшим розвитком птахівництва) — з 1.000 сімей. Крім того проектуємо організувати з 250 сімей городницькі господарства і 200 виноградницькі. Отже на 1929-30 рік запроєктовано влаштувати 2.500 сімей. Як уже обраховано, кредитні асигновання на 1929-30 рік становлять суму 1.575.100 карб., з них на молочарсько-птахівницькі господарства — 397,6 тис. карб., на суто-птахівницькі — 350.000 карб., на молочарські — 760.000 карб., на городницькі — 12,5 тис. карб. і на виноградницькі — 55.000 карб.

По округах зазначене число господарств і кредити становлять від 50.400 карб. у Білоцерківській і Шепетівській й (на 500 сім.) до 179.200 карб., у Гуманській окрузі (на 200 сім.).

Щождо того, яке число сімейств улаштуватиметься щороку і які капіталовкладання щорічні будуть в дальші роки п'ятиріччя, то це залежить від того, скільки приділятимуть землі.

Меліорація. У постанові РНК говориться про відведення за-для розвитку сільсько-госп. промислів серед єврейського населення і таких земель, де потрібна меліорація.

По деяких округах, щоб дістати потрібну площу землі, в окремих випадках доведеться братися до меліорації найпростіших форм.

Але крім цього плян передбачає, що в двох округах Полісся (Волинській та Коростенській) будуть приділені меліоративні фонди на 6.000 га на влаштування там 1.000 сімейств з цих округ.

Витрати на меліорацію мають робити з загальних меліоративних кошторисів, передбачених п'ятирічною народнього господарства України. Але, як окрему статтю на 1929-30 рік, цей плян передбачає невеличку суму в 12.000 карб. (по 2 карб. на гект.) на попередні дослідчі роботи, що мають виконувати їх окружні меліоробітники на Волині та Коростенщині.

Мета цих дослідчих робіт полягає в тім, щоб під кінець літа 1930 року мати: 1) проект осушування, 2) геоботанічний опис, 3) мапу зондованих масивів, 4) господарсько-експлуатаційний плян.

Дати плян організації господарств на меліоративні роботи та на організацію господарств — це можна зробити лише після того, як закінчуться попередні дослідчі роботи.

Обслуговування й кредитування теперішніх господарств. Вище ми вже бачили, як мало забезпечені коштами теперішні господарства. Виключивши з загального числа 11.500 господарств кредитовані, а також господарства розпорошені і розселенців Одеської

округи, — ми в цьому пляні передбачаємо кредитувати 7.000 господарств, менше забезпечених коштами виробництва, які здебільшого господарюють індивідуально.

Беручи на увагу, що по багатьох округах землезабезпеченість велика і це дозволяє там провадити зернове господарство, а також маючи на увазі, що господарства частково вже мають засоби виробництва, от як тяглову силу, мертвий реманент і продуктивну худобу, — на нашу думку треба так обраховувати: 1) 40% господарств мають діставати по 300 крб. на набуття коней та корів і на поповнення мертвого реманенту, а також по 420 крб. на будівництво; 2) 30% господарств мають діставати по 360 крб. на збільшення продуктивної худоби і на організацію працемістких інтенсивних галузей, 3) 30% господарств дістають по 200 крб. на розвиток менш капіталоінтенсивних галузей. Загальна сума кредитів на 7.000 сімей становить 3.192.000 крб.

Маючи на увазі, що надалі утворюватимуться колективні об'єднання з теперішніх індивідуальних господарств і що в них, а також і по теперішніх колективах розвиватиметься інтенсивне скотарство та спеціальні культури, — доводиться визнати, що вирахувані суми кредитних капіталовкладань цілком потрібні і ніяк не применшені.

За другим варіантом підрахунків, коли безкінність ліквідується і кількість коней доводиться до потрібного їх числа на наявну площу, коли число корів доводиться до 2 голів на сім'ю і кількість мертвого реманенту доводиться до норми, а на будівництво дістає лише 20% сімейств по 300 крб. на сім'ю, — то й за цим варіантом маємо суму більшу від 3 міл. крб.

Отже, залишаючи зазначену суму в 3.192.000 крб. у п'ятирічному пляні, як орієнтовну, ми на 1929-30 госп. рік запроєктуємо $\frac{1}{3}$ всіх накреслених кредитів, або коло 1 міл. крб., бо теперішні господарства, що мають уже землю, коли будуть кредити, можуть дати негайний ефект.

Суму цю виділено окремою статтею по загальній системі сільсько-господарської кооперації.

Джерела коштів. Коли б те єврейське містечкове населення, що тепер його влаштовують на сільсько-господарських промислах, перебувало в однакових господарських умовах з околишнім українським хліборобським населенням, що об'єднується в колективи, то не було б потреби виділяти окремо справу з джерелами коштів.

Кредитування цих господарств пішло б тоді по лінії низової мережі сільсько-господарської кооперації з кредитів Сільбанку за плянами околгоспсекції.

Але специфічні економічні умови самих містечок і побутові особливості самого об'єднуваного в колективи населення (єврейського) дають підстави побоюватися того, що інтенсивний ріст колективізації серед споконвіку хліборобського населення, більше звиклого до сільського господарювання, відтягне всі видані на колективізацію тій чи іншій окрузі суми, і нові єврейські колективи не дістануть стільки кредитів, скільки потрібно висока капіталоінтенсивність господарювання на невеличкій площі.

Та й сама потреба в високій капіталоінтенсивності в даному разі диктує поставити окремо справу з джерелами коштів.

Отже плян і передбачає, що дві третини потрібних коштів колгоспсекції включають у свої пляни кредитування (на завдання Укркогоспсекції), виділивши спеціальну статтю в кошторисах, а $\frac{1}{3}$ має бути занесена до держбюджету як спеціальне асигнування на розвиток сільсько-господарських промислів серед євреїв. Кошти з держбюджету (довготермінові кредити) йдуть на капітальне будівництво.

Отже на 1929-30 рік Укрколгоспсекція заносить до свого плану, згідно з зробленим обрахунком, 967.500 карб., а з держбюджету виділяється фонд на 500.000 карб.

Обслуговування агро-інструкторською допомогою. Щоб створити низовий кадр для обслуговування нових господарств, кожний новий колектив виділяє з-поміж себе найбільш тямущого й письменного і посилає на курси готуватися на контроль-асистента. Такий контроль-асистент і має бути на місці за керівника даного колективу. Перші два роки керувати справою організації має районний агроном відповідного району, а в окрузі — колгоспсекція покладає на одного із своїх відповідальних робітників відповідальність за всю справу обслуговування єврейського колективного хліборобства в окрузі. По тих пунктах, де є всі передумови для того, щоб організувати цілий куш колективних об'єднань, там окколгоспсекція запрошує за свої кошти кушових агрономів.

По тих округах, де єврейське хліборобство взагалі краще розвинулось, утворюється при окрземвідділах штат спеціальний з 1 агронома на округу обслуговувати єврейське населення. Такі агрономи мають бути по округах: Першомайській, АМСРР, Могилівській, Проскурівській, Тульчинській, Кам'янецькій, Гуманській.

Як безповоротні видатки на утримання апарату, Укрколгоспсекція вносить на 1929-30 рік такі суми: 1) підготування 100 душ контроль-асистентів по 100 карб. на кожного — 10.000 карб., 2) утримання сім'ю агрономів по 7 зазначених округах — 16.800 карб., а разом 26.800 карб.

А для того, щоб керувати всією справою обслуговування єврейського містечкового населення та розселених господарств, на те Укркометт держит у себе своїм коштом одного агронома.

Щоб готувати надалі фахівців агротехніків садівництва, городництва, молочарства і птахівництва, шириться Бердичівська єврейська агропроф-школа. Як має розвиватися і якого напрямку має бути ця школа, це питання розробляє НКО спільно з НКЗемом.

Напослідок хочемо вказати на те, що затрата коштів не тільки буде доцільна з погляду ефективності накреслених кредитів, але дасть і дійсну змогу тисячам сімейств економічно стати на ноги і визначить їхнє даліше життя з продукційної хліборобської праці.

Дати тільки землю — це ще не все, та на перші два-три роки і не земля буде в мінімумі, а кошти. І коли організаційно не стати на поміч кредитовою й посиленою агрономічною допомогою, то такий наділ землею не може ще вивести з того безпорадного економічного становища, де опинилися тисячі містечкових сімейств.

Теперішнє становище містечка диктує конечну потребу обтяжити державний бюджет на кілька сотень тисяч карбованців на рік, щоб улаштувати єврейську бідноту в сільсько-господарських промислах.

І. МАЄВСЬКИЙ

До п'ятирічного плану будівництва „Кооптаху“^{*)}

За планом будівництва кількість птиці має збільшитися з 63.029.000 шт. у 1928-29 р. до 78.469.000 шт. у 1932-33 р., товарова продукція птахівництва — з 112.700 т. м'яса до 160.000 т., а яєць з 7.000 ваг. до 12.400. У плані передбачено збудувати 20 холодників, 43 пункти для відгодівлі птиці, 100 яєчних складів, 16 яйцерозбивальних закладів, 26 племрозплідників, 15 птахопромислових ферм, 1 перо-пухову фабрику і 30 цементових ям.

^{*)} Для обговорення. Ред.

Для того, щоб такий розмір будівництва мав під собою хоч якийсь ґрунт, треба було припускати, що українське куряче стадо має величезні розміри та не менший і темп зростання. І справді, кооптахові цифри втриє більші за датські і на багато перевищують англійські, а через п'ять років вони будуть більші в 4 разі за датські, в півтора рази з надлишком — за англійські і значно перевищуватимуть німецькі, поступаючись своїми розмірами тільки перед американськими. На жаль, Кооптах і досі ще не поклопотався довести, що його твердження мають хоч якусь фактичну підставу.

Такий розмах будівництва в царині птахівництва — ще невиданий; такої кількості великих і коштовних споруджень та підприємств не має ні одна країна, навіть і ті з них, де продукція птахівництва в кількох разів перевищує нашу, а продукти і кількісно, і якісно, і в ціні переважають наші. Вартість продукції птахівництва, напр., у П.-А.С.Ш. становить понад 2½ млрд. черв. карб. Проте, американські птахівницькі кооперативи свої підприємства (склади, птице-годувальні пункти тощо) розташовують у дерев'яних сараях, не наважуючись зменшувати заготівні ціни на яйце та м'ясо задля того, щоб побудувати такі коштовні підприємства, як ото проектує Кооптах.

Надзвичайно скромно обладнана яешна торгівля і в Данії, де, в тім разі, коли обробка яєць не комбінована з обробкою якогось іншого скоропсувного продукту с. господарства, яйця переробляють у звичайних сараях. Так само в недорогих і звичайних приміщеннях переробляють яйця та відгодовують і обробляють птицю (навіть і такий дорогий продукт, як сурейська куриця) і в Англії. А про інші, бідніші країни нема чого й казати: скрізь по них підприємства торгівлі яйцем і птицею визначаються великою скромністю своїх споруджень; зате багато дбають там про добрі машини та про високу кваліфікацію персоналу.

Взагалі птахівництво розвинути можна тільки тоді, коли додержувати суворої ощадності у збутових витратах. Отож у збуті продуктів птахівництва і використовують технічне обладнання збуту інших продуктів. У Данії, приміром, багато експортують яєць беконні фабрики, використовуючись підчас затихання беконного виробництва свої приміщення та персонал для пакування та експорту яєць; у Сполучених Штатах, у Канаді, Австралії, Новій Зеландії і по багатьох інших країнах збут продуктів птахівництва організовують за так званим „мінезотським пляном“, максимально використовуючи для збирання та пакування яєць пляном, максимально використовуючи для збирання та пакування яєць пляном, максимально використовуючи для збирання та пакування яєць пляном і птишиного м'яса молочарські станції, маслоробні заводи, сироварні тощо; так само, щоб зменшити накладні витрати, до збуту продуктів птахівництва беруться і овочева та плодова кооперація і, взагалі, всі ті види кооперації, що мають холодні сховища й транспортні засоби.

Отже, з усіх оцих причин, треба бути дуже ощадними і нам будуючи спеціальні підприємства на обслуговування торгівлі продуктами птахівництва, бо надмірне будівництво тут не тільки призводить до непродуктивної трати коштів, а ще й збільшує накладні витрати, примушуючи в зв'язку з цим низити заготівні ціни, а це в наших умовах ще більшої надає сили тому гальму, який і без того не дає розвинути нашому птахівництву.

Але, з другого боку, є поле, де конкурентні нам країни не шкодують кошту, де вони мають великі досягнення, а ми, навпаки, чогось стримуємось і відстаємо: це заходи скеровані безпосередньо на те, щоб розвинути птахівницьку промисловість, і серед тих заходів — на першому місці памінна справа. В цій галузі більшість птахівницьких країн може похвалитися великими успіхами, і тут вони швидким темпом ідуть усе вперед, особливо в справі підвищення продуктивності курей, тоді як ми

або топчемося на місці, або поступаємось назад (як відомо, протягом війни та революції якість нашої курки погіршала, і нічого від того часу так і не зроблено, щоб ту якість поліпшити).

Тим часом ринок світовий став уже більше вимагати від якості яйця. Якщо до війни ті країни, що постачають яйця низького сорту й дешево, давали $\frac{3}{4}$ експортного яєчного товару, то тепер вони дають тільки $\frac{1}{4}$, а $\frac{3}{4}$ припадає на країни, що продукують яйця високої або вище від середньої якості. Отже на світовому ринку не тільки перемінялися експортери, а змінився й товар—високосортове яйце заступило низькосортове, при чому попит на краший сорт невпинно зростає на всіх ринках. Навпаки, попит на той сорт яйця, що дає Україна, (а також Румунія, Єгипет, Туреччина, Марокко, Китай, Польща і ін.), дедалі все меншає. І коли ми все ж таки маємо ще змогу розмістити свій яєчний товар на ринку, то це тільки через те, що наш експорт зменшився на стільки, що навіть у рекордному 1928 р. він становив лише 53% довоєнного; але в міру того, як краще яйце випиратиме гірше та збільшуватимуться розміри нашого вивозу,—ясна річ, повставатимуть усе більш і більш труднощі зі збуванням наших яєць.

За сучасною ринковою оцінкою кращим яйцем вважається не те, що має кращу смакову якість (це має другорядне значіння, та, на жаль, ми навіть і тут пасемо задніх, постачаючи в певний період року найгірше на смак, так зване „трав'яне яйце“), а те яйце, що в своїй масі визначається певними й цілком однаковими розмірами, вагою, формою, кольором і мідністю скаралупи; таку одноманітність може дати перш за все стандартизація курей, відповідна племінна робота в цій справі. Відомо, що ящик з дрібними, але цілком однорідними яйцями вважається за вищий сорт і цінується дорожше ніж ящик, де товар хоч і такої самої свіжості, але поруч із дрібними там є яйця і середнього і навіть великого розміру, білі і кольорові. Отже треба подбати за те щоб позбутися надзвичайної рівноманітності наших курей та їхньої продукції. Це таке ж саме важне завдання в племінній справі, як і підвищення продуктивності курей. І коли ми з цим завданням як слід упоремося, яйця наших курей перейдуть із категорії „кращих між другорядними“ до категорії первоядних, до першого сорту, і тоді вони не тільки здобудуть собі вищу ціну, а й зможуть твердо стати на певних ринках і це забезпечить наш дальший яєчний експорт.

За те, що ми мало дбали про нашу племінну справу, за те, що ми в цій справі наробили недозволених помилок,—ми безперечно будемо економічно покарані; але, якщо ми взагалі хочемо зберегти свій яєчний і птахо-м'ясний експорт, то ми повинні негайно і якнайсерйозніше та найдоцільніше заходитися коло поширення, поліпшення і стандартизації нашої птахівницької промисловості, пам'ятаючи, що інші країни мають і племінний матеріал і апарат, щоб орудувати своїм птахівництвом у масовому масштабі, а ми не маємо ні того, ні другого і мусимо ще потратити декілька років, щоб їх завести.

Отже, в інтересах народного господарства і, зокрема, експорту, треба негайно приділити достатні кошти на розвиток племінної справи. Але ці кошти треба витратити з великою обачністю, бо, як показав сумний досвід останніх 4 років, ставлячись недосить уважно, неспродумано до племінної справи, ми в результаті не тільки марнуємо кошти, а гаємо й дорогий час і гальмуємо розвиток племінної справи, а це в сучасних обставинах загрожує звести на нівець наш яєчний експорт.

Отже, крім тих моментів, що про них мова буде нижче, будівельний план птахівництва повинен мати на увазі, що гроші на технічне обладнання збуту треба витратити так, щоб це строго відповідало дійс-

ним, нестиглим, явним уже потребам експорту і щоб можна була комбінувати збут продуктів птахівництва зі збутом інших с.-г. продуктів, як то робиться в передових країнах, і що максимум коштів треба, за прикладом тих же самих передових країн, призначати на розвиток основи експорту—нашої відсталой птахівницької промисловости, бо застій у ній може зробити марними всі оті прегарні спорудження в яєчній і птахівницькій торгівлі.

А щоб правильно зрозуміти дійсні потреби як птахівницької промисловости, так і збуту її продуктів, для цього передусім треба правильно усвідомити собі розміри нашого птахівництва, його динаміку, товаровість, продукцію, його характер і перспективи розвитку тощо, словом, з'ясувати ряд питань, які до цього часу коли й трактовано, то більше для того, щоб затемнити, аніж з'ясувати.

* * *

За даними ЦСУ, курей на Україні стільки:

1924 р.	28.362.600	шт.	(за даними весняного обслідування)
1925 р.	28.754.540	„ „ „ „ „	„
1926 р.	25.946.000	„ „ „ „ „	„

Іншої свійської птиці—гусей, качок та індиків маємо за малим не 3 міл. Як же деяку кількість птиці, особливо курей, обслідувач не може обрахувати, то й можна думати, що курей маємо приблизно 35 млн., а іншої птиці—3 міл. Така ж сама кількість птиці приблизно була на Україні і перед війною та, за всіма даними, і протягом багатьох десятиліть перед війною.

Застій у нашому птахівництві діється низькою продуктивністю курей і дуже несприятливим співвідношенням між цінами на яйця й на зерно¹⁾. Курка за рік з'їдає від 85 до 110 ф. зерна (залежно від її ваги та продуктивности), дебто пересічно по 2¹/₂ пуда зерна; продукція її на рік—щось із 50 шт. яєць; рахуючи вартість зерна по 1 карб. за пуд, а заготівельну ціну десятка яєць 32 коп., маємо, що держати одну курку (у промисловому господарстві) коштує 2 крб. 50 коп., з них продукція покриває тільки 1 крб. 60 коп. і, значить, кожна курка дає пересічно по 90 коп. збитку.

Тим то у нас ніколи не було та й немає ні одного промислового, птахівницького господарства; а коли б іще селянин та мусив годувати свої кури зерном, то у нас і зовсім не було б птахівництва. Але селянин свої кури не годує, вони годуються в нього сами на господарських покидах свого двору, на екскрементах людей і тварин та промишляючи грабіжництвом по садках і городах, і тільки взиму він їх трохи підгодовує послідом. За такої системи птахівництва кількість курей точно відповідає тій кількості покидів, що є в селянському дворі: перед війною, коли двори були більші і більше сіяли хліба, то й курей було трохи більше, ніж тепер, коли двори здрібноді і поменшало покидів у них²⁾;

¹⁾ Докладно це питання трактує стаття І. Мавєвського „В справі рентабельности нашого птахівництва“ (Укр. Скотарство“, 1928, V).

²⁾ На думку авторів книжки „Яєчна торгівля України“ (ст. 45), в 1923 р. припадало на двір пересічно по 8-9 курей. Останні роки, за даними П. Аліфонова (Укр. Скотарство“ 1929, I, стор. 48), їх припадає:

1920 р.	5.9 шт.	1925 р.	5.8 шт.
1923 „	3.8 „	1926 „	5.4 „
1924 „	5.8 „	1927 „	6.9 „

загальна кількість курей у країні наближається тепер до розмірів передвоєнних тільки через те, що побільшало селянських дворів.

Подвірна продуктивність селянського птахівництва зовсім мізерна: за даними П. Аліфонова вона становить пересічно 356 яєць на двір; щоб зрозуміти мізерність такої продуктивності, досить буде сказати, що в Канаді, напр., одна душа населення (рахуючи і немовлят) споживає 337 яєць, тобто майже стільки, скільки становить продукція нашого селянського двору.

Для промислового господарства, що продукує яйця на збут, умови цього збуту, його забезпеченість, місткість ринку, тощо — мають першорядну вагу, бо непроданий продукт неможна використати в господарстві, і він пропадає, загрожуючи загином і самому господарству. Таке господарство заінтересоване у всіх справах збуту, в тім числі і в будуванні таких підприємств, які б забезпечували нормальний збут та поширення ринку, і на всяке поліпшення умов збуту це господарство реагує поширенням продукції. Але зовсім інше стоїть справа з нашим сучасним птахівницьким господарством. Це господарство не заінтересоване ні в поліпшенні обробки продукту, ні навіть у забезпеченості його збуту і зовсім не заінтересоване в тім, щоб ширився збут, бо ту мізерну кількість яєць, яку воно збуває (134 шт. пересічно на двір), воно бере з свого обмеженого споживання, а тому й може без ніякої шкоди, а то навіть і з користю для себе і для господарства використати її само, і притому не тільки тепер, а навіть і в тім разі, коли б розміри птахівництва збільшились на 100—200% (коли б, взагалі, було можливе хоч якесь збільшення цих розмірів).

Отже, дуже помиляється П. Селіванов, запевняючи, що між розмірами птахівництва й запроєктованими Кооптахом підприємствами є такий тісний зв'язок, що коли витратити 29 млн. крб. на будівництво, то це дасть збільшення птахівництва на 70%. П. Селіванов іще стверджує, що такий розмір будівництва являє собою ліміт для можливого росту птахівництва, цего, що коли б ця сума збільшилась, то пропорційно зросла б і можливість для поширення птахівництва. На ділі маємо як раз протилежне, а саме, що лімітом для розумних розмірів будівництва птахопромислових підприємств є розміри самої птахопромисловості — її продукції й товаровості цієї продукції, і скоро ми виходимо за ці розміри, то зараз же починається безгрунтовне господарювання і явне шкідництво.

Не може бути сумніву в тім, що птахівництво можна вивести з теперішнього стану застою; це вже сталося по багатьох країнах, зокрема в Німеччині, де років тому з 30, коли птахівництво там перебувало в такому стані, як і в нас тепер, склалося було прислів'я, тепер уже там забуте, але яке цілком можна прикласти і до наших умов, а саме: „коли хочеш змарнувати багато грошей, то розводь багато курей“. Тепер у передових птахівницьких країнах кожна курка дає вже не збитки, а чималий прибуток, і там намагаються завести побільше курей, щоб заробити побільше грошей.

Для того, щоб це могло статися й у нас, треба розпочати заходи разом двома напрямками. Насамперед треба подбати за масове підвищення несучості курей; коли б пересічна несучість наших курей збільшилася з 50 до 85 яєць, то птахівництво могло б розвинутись навіть при сучасних низьких заготівельних цінах на яйця, і як така продукція покривала б вартість утримання куриці, то птахівництво стало б уже на промислову ногу. Але так значно збільшити несучість можна тільки в результаті серйозної роботи протягом декількох десятиліть; у Сполучених Штатах, напр., протягом декількох десятиліть роботи несучість

підвищено лише на 25 шт. яєць, а саме з 40 шт. до 65 на курку, при чому по багатьох штатах (у всіх „зернових“ Штатах, в тім числі в такому передовому, як Мінезота) несучість не досягає 60 яєць і ці штати ставлять собі чергове завдання довести її протягом декількох років до 60¹⁾.

Але така робота надзвичайно млява, отже й треба допомогти птахівництву ще й другим способом, а саме — збільшити заготівельні ціни на яйця, знизивши накладні витрати яйце-торгівлі. Коли б несучість зросла до 60 яєць, а заготівельні ціни збільшилися до 42 коп., промислове птахівництво могло б уже існувати й розвиватися.

Коли б Кооптах вдало був попрацював у цих двох напрямках протягом декількох минулих років, то він безперечно поміг би птахівництву вийти з його лихого стану; але, як відомо, Кооптах, навпаки, підвищив накладні витрати яйце-торгівлі (найвищі на світі) і не перестає підвищувати їх і далі, знижуючи для цього і без того надмірно вже низькі яйце-заготівельні ціни (найнижчі на світі), а в справі племінній він був такий неспроможний чогось досягти, що в результаті його діяльності наше птахівництво і зараз перебуває в такому самому безпорадному стані, як і п'ять років тому. А як будівництво кооптахове обіцяє нам ще дужче підвищити накладні витрати і він сподівається й далі орудувати племінною справою, то можна бути певним, що й до кінця цього п'ятиріччя справа птахівницька у нас ані трішки не покращає.

* * *

У п'ятирічному плані Кооптаха передбачено збудувати декілька розплідників та інкубаторіїв. Здебільшого на чолі племінної роботи стоять і направляють її досвідні станції, робота цих трьох видів установ тісно між собою зв'язана; отже, треба коротко згадати яка має бути роля досвідних станцій у племінній справі. Досвідні станції мають добувати та множити добрий племінний матеріал, поліпшуючи його безперестанною селекцією; ці станції мають також досліджувати найкращі способи годування та догляду птиці відповідно до місцевих умов; під їх контролем та орудою проходить уся робота племрозплідників, вони мають давати авторитетних фахівців племінної справи і бути за найвищу наукову інстанцію у всіх питаннях племінної справи.

У нас, на жаль, досвідні станції ще не готові до такої провідної роботи; не всі досвідні станції мають птахівницькі відділи, а там, де такі й є, то вони існують тільки з рік чи два, щоб ще тільки готуються до майбутньої діяльності; ні одного питання з царини птахівництва наші досвідні станції ще не опрацювали. На жаль, Кооптах, хоч він найбільше потребує того племматеріалу і того наукового керівництва, що можуть дати тільки досвідні станції, — не тільки не клопотався дати цим станціям птахівницьку роботу, а ще й ставав їм на перешкоді. Узнявшись за племінну справу сам, без тієї попередньої наукової роботи, що можуть виконати тільки досвідні станції, Кооптах мусив був настановляти за фахівців та керівників досвідної й племінної справи випадкових людей, заповнив свої розплідники зовсім негодящою птицею (браком англійських птахівницьких господарств) і, нарешті, перезаразив усю цю птицю всіма хворобами. В наслідок такої самостійної роботи Кооптаха в племінній справі тепер доводиться надовго закривати його розплідники, вирізавши наперед усю птицю, бо інакше вона рознесла б надзвичайно

¹⁾ Коли птахівництво розвинуте добре, то темп підвищення несучості стає все швидший; приміром, Данія й Великобританія протягом останніх п'яти-шести років підвищили пересічно несучість своїх курей з 84 і 82 яєць до 100. Цього досягнуто завдяки тому, що вони мають добрий племінний матеріал і багато сотень підконтрольних племрозплідників.

небезпечні заразливі хвороби. Маючи такі заслуги в справі з плеврозплідниками й такий сумний досвід, Кооптахові хотілося б дістати від держави протягом найближчого п'ятиріччя ще 2.600 тис. крб. на спорудження ще 26 плеврозплідників.

Ясна річ, плеврозплідники нам потрібні, але, на жаль, ми тепер ще не маємо ні науково-підготовленого персоналу керувати ними, ні племінного матеріалу їх заповнити. Щодо персоналу, то можна сміливо сказати, що на цілій Україні немає такого фахівця птахівництва, що зумів би щасливо виростити 1.000 курчат; на своїй роботі Кооптах показав, що зберегти таку кількість курчат від захворювань та падіжу ми ще не вміємо. Потрібних на це досвідчених і освічених фахівців можуть виховувати тільки досвідні станції... коли не свої, то закордонні.

Щодо племінного матеріалу, то він повинен бути надзвичайно високої якості. Продуктивність наших курей дуже низька, їх треба поліпшувати тільки такою птицею, що несе по 200—250 штук яєць, бо інакше, навіть після десятилітньої роботи ми не матимемо і хоч трохи помітного ефекту. Не тільки такого матеріалу, але й матеріалу, що задовольняв би й далеко скромніші вимоги, матеріалу хоч трохи придатного для племінної роботи, у нас на Україні немає зовсім, його мають дати нам досвідні станції (а їм доведеться його діставати від старих закордонних станцій).

Ясна річ, що за таких умов закладати великі плеврозплідники було б передчасно.

Тут ще треба додати, що й сама система розплідників, яку пропонує Кооптах, є найдорогша і разом з тим найменш доцільна. Такі великі розплідники в Європі трапляються дуже рідко. Дослідник датського птахівництва, напр., говорить: „Колись були пробували організовувати казенні плеврозплідники, але, зважаючи на значні витрати, клопіт з діставанням матеріалу, думку цю давно вже покинули і всю увагу звернули на допомогу приватним розплідникам“. Кожна країна має подекільки сот дрібних племінних господарств, що працюють під керівництвом і контролею урядових фахівців і дістають допомогу від держави (по 200—1.000 крб. на рік); таких господарств лише в самій Англії є більше від 600. Згодом і у нас можливо буде створити таку ж саму густу мережу дешевих розплідників, використавши на це як приватні племінні господарства, так, особливо, і колгоспи; але тепер ми ще цього не можемо зробити.

Отже замість утворювати розплідники, нам треба перш за все утворити розплідники для розплідників, тобто птахівницькі відділи при досвідних станціях, а також і самостійні птахівницькі досвідні станції.

На певній стадії розвитку птахівництва громадські інкубаторії річ конче потрібна, звичайний бо, рядовий птахівник не може бути досвідченим селекційником; отже інкубаторії і не дають йому робити помилок, допомагаючи йому вибрати курей та півнів на розплід. Інкубаторії організовуються поблизу розплідників поліпшеного племматеріалу, щоб діставати в них дрібні яйця, і курчат розпродують птахівникам на ремонт стада. Отже інкубаторії, розпродуючи одностенні курчата, стає, власне, за розплідника поліпшеної птиці.

Користь від інкубаторіїв велика, але тільки тоді, коли в їхніх районах є досить розплідників, що постачали б їм племінні яйця. Але в нас, де немає ні розплідників, ні племінних яєць, мережа інкубаторіїв користі ніякої б не дала.

З тих 400 інкубаторіїв, що їх має на думці спорудити Кооптах, мало б рацію організувати хіба тільки 10 або 15 — при с.-г. ВИЩ'ах

і с.-г. музеях, де вони могли б обслуговувати ту невеличку кількість міських племінних господарств, що мають в них потребу, а також привчали б студентів і знайомили населення з цією роботою.

Вартість такої інкубаторії не повинна б бути вища від 3—5 т. крб. (це залежно від місцевости), бо досвід харківських інкубаторій (спочатку „Племптаха“, а потім с.-г. музею) показує, що інкубаторія з пропускною спроможністю в 15—20 тис. яєць на сезон цілком досить для того, щоб обслужити навіть, такий найважливіший наш племінний район, як Харківський.

Як уже сказано було вище, для того, щоб промислове птахівництво було взагалі можливе, цебто не давало збитків, треба наперед змінити співвідношення між цінами на яйця й на зерно, а також заготовити якнайбільше високо-продуктивного племматеріалу на постачання його промисловим господарствам; без цього собівартість яєць і пташиного м'яса в промислових господарствах буде багато вища від ринкових цін на ці продукти.

Племінні Кооптахові господарства, всупереч здоровому розуму, задумано на те, щоб довести, що у нас промислове птахівництво річ можлива; та вже в перші місяці свого існування ці господарства довели зовсім протилежне. І немає рації витрачати ще 750 тис. крб. лише на те, щоб іще раз це доводити.

У нас яєчний баланс обчислюють здебільшого через помноження того числа, що виражає пересічну несучість курей, на кількість курей. Коли взяти, що на Україні курей є 35 млн., а пересічна несучість їхня — 52 яйця (селянські бюджети НКЗ за 1926-27 р.), то матимемо загальну продукцію яєць в 1.820.000.000 шт. З цього числа 1927-28 р. заготовлено було 4667 вагонів, або 700.000.000 шт., а 1928- року — 6.000 ваг., або 900.000.000 шт., цебто 50% продукції.

Згідно з таким обрахунком, в 1928 р. у селянства мало залишитись 920 000.000 шт. яєць. Це вказує немов би на те, що можна збільшити охоплення „яєчних лишків“ заготовачами, збільшивши однак технічне обладнання заготовачів, цебто збільшивши кредити на будівництво.

Коли б яєчний баланс інших країн справді відповідав числу курей, помноженому на пересічну несучість, то тоді б не було міжнародної яєчної торгівлі, бо всі імпортові країни були б досить забезпечені яйцями власної продукції. Дійсно, так яєчний баланс не можна обчислювати, або вірніше — таке обчислення потребує значного корективу.

Візьмімо, приміром, Англію. Як повідомляє звіт Імперської Економічної Ради (вип VI „Яйця й птиця“, Лондон, 1928 р.), у Великобританії кількість курей дорівнює 50 міл. штук, а пересічна несучість їх — 100 яєць на курку. Коли обчислювати за нашим спрощеним методом, то Англія мала б 5 млрд. яєць власної продукції, а як споживання її населення становить теж 5 млрд., то значить, вона зовсім не довозила б яєць з за кордону; а тим часом цей же самий звіт повідомляє, що споживання Великобританії покривається на половину довозом (2.600 млн.) і на половину власною продукцією (2.500 млн.). Отже, річна продукція яєць в Англії становить тільки половину тієї кількості, що обчислено вищенаведеним способом.

У Сполучених Штатах, де курей 520 млн. штук і несучість їхня — по 65 шт. яєць, яєчна продукція мала б становити 32.800.000.000 шт.; тим часом американці обчислюють її на 33% менше — приблизно в 24 млрд. У Данії (курей — 20 млн., а офіційна цифра несучости — 100 яєць) обрахована продукція яєць становить не 2 млрд., а 1 млрд. з невеликим надлишком. У Німеччині (курей 71 млн., несучість — 80 яєць) продукція

становить не 5.600 млн., а близько 3.000 млн., через що Німеччина мусить довозити ще стільки яєць і з за кордону, і т. д. і т. д.

З цих прикладів видно, що поки не знайдено точнішого методу обчислення яєчного балансу, числа, добуті вищевказаним методом, треба зменшувати на $\frac{1}{4}$ або й на $\frac{1}{2}$ —залежно від інших показників: торгових, побутових і загально-економічних. Відповідно до цього і нам треба применшити своє гіпотетичне число яєчної продукції, принаймні хоч на $\frac{1}{3}$, рахуючи свою продукцію в 1.200 млн. яєць, а ніяк не більше.

Коли взяти цю останню цифру, то вийде, що 1928 року яєчні заготівлі охопили 75% продукції і що в селянському господарстві залишилось дуже мало яєць на власні потреби. Це відповідає цілком тим обставинам, серед яких проходили заготівлі минулого року. З цього також видно, що заготівлі охопили максимально можливу кількість яєць і що дуже сумнівна річ, щоб вони знов могли охопити такий великий прод. продукції і таку кількість яйця, якщо не змінити радикально систему українського птахівництва, не перебудувати його на рентабельних промислових основах.

З цього виходить також, що будівництво підприємств для перероблення та зберігання яйця повинно відповідати тільки фактичним розмірам яєчної продукції і тільки реальним, а не здогадним можливостям її розвитку. А будівництво, розраховане на прогресивне зростання яєчної продукції, або ж на ширше її охоплення заготівлями, — ніякого економічного ґрунту не має.

* * *

На думку Кооптаха, українська огульна продукція пташиного м'яса дорівнює 112 700 тон. і її можна протягом п'яти років збільшити до 160.000 т.

Однак, ця продукція, рахуючи й досить щедро, не перевищує тепер і 57 млн. штук птиці, або 62.000 т. І справді 35 млн. шт. курей можуть дати $\frac{1}{3}$ ремонтного браку і 40 млн. молодняка (не рахуючи 12 мл. штук, потрібних на ремонт стада); все це становить 52 млн. штук курей, або 50 т. тон; інша птиця (3 млн. штук) може дати 2 млн. штук старої птиці і 3 млн. молодняка, разом 5 млн. штук або 12 т. тон.

Чи можна сподіватися, що птахо-м'ясна продукція збільшиться?

Ми вже бачили, що збільшити кількість курей на основі яєчної продукції — неможливо. Щодо спеціально *курячо-м'ясної* продукції, то така продукція зараз неможлива, і ні в одній країні на світі її немає; м'ясні породи курей зникають через їхню нерентабельність, куряче м'ясо з'являється на ринку тільки як побічний продукт яєчного птахівництва (в міру того як зростає яєчна промисловість, також зростає і продукція курячого м'яса).

Так само нерентабельно і вирощувати курчат на м'ясо: щоб використати шостимісячне курча, треба згодувати близько пуда зерна і вартість цього зерна, звичайно, не покрийш, продавши те курча.

Не краще стоїть справа і з водяною птицею, а також і з індиками. У Сполучених Штатах, де на м'ясо гусей, качок і індівок є великий попит, кількість кожного з цих видів птиць зменшилась за 30 років з 6,5 млн. до 2 млн., тим часом як курей побільшало втричі. Ці види птиці вигідно держати лише там, де, через відсталість меліорації, збереглась ні на що інше, а тільки для них придатні випаси. У міру того, як зростатиме культура, кількість цієї птиці також меншатиме.

Пташине м'ясо відіграє дуже невеличку роль у харчуванні теперішнього міського населення; це харч зовсім незадовільний для людей фізичної праці, бо він легко засвоюється і мало калорійний, він годиться

тільки на харч людям гулящим, хворим, кволим або для праздничкової страви. В Америці міське населення споживає 5 ф. птиці на душу за рік (загальне споживання м'яса — 155 фунт.), по сільських місцевостях птиці споживають уже більш — 35 фунт. на душу.

Та хоч це м'ясо і недосить поживне, його багато споживає сільське населення і населення невеличких міст і містечок: там, де не вистачає м'ясних крамниць, гарного м'яса і холодних сховищ, птиця дуже придатна через свій розмір і нескладність виготовлення. Отже, не слід думати, що коли краще організуємо заготівлі та збут, то зможемо взяти багато птиці з наших селянських господарств: для цього довелося б чимсь замінити те (приблизно 5 фунт. на душу) пташине м'ясо, що споживає наше сільське населення. Селянство, що розводить птиці порівнюючи багато (6 шт. на душу населення), зовсім не вивозить пташиного м'яса, бо селянину вигідніше збувати свинину, а птицю споживати самому. Тим-то місткість світового ринку пташиного м'яса так надзвичайно й обмежена (Англія привозить лише близько 18 міл. шт. живої й битої птиці. Німеччина — близько 15 млн., а всі імпортові країни разом — менше від 60 млн. шт.); місткість ця збільшується, але дуже повільно.

З усього вищесказаного ясно, що сплановані Кооптахом холодники значно перевищують справжні потреби птахівництва. Оскільки протягом найближчого п'ятиріччя збільшити хоч трохи птахівництво буде неможливо, то й треба було б, щоб пляни будування холодників виходили з потреб найближчого часу, дозволяючи собі перевищення цих потреб не більш як на 10—15%.

Ми маємо на заріз не більш, як 57 млн., або 62 тис. тон птиці й 6—6½ тис. вагонів товарового яйця, і заготовачі за найсприятливіших умов зможуть заготовити не більш як 20% продукції пташиного м'яса. Отже, ясна річ, що 15 холодників різних розмірів, з загальною пропускною спроможністю в 10.000 тон птиці і 500 ваг., було б. більш ніж досить, щоб обслужити наш збут. А маючи на увазі ті хитання, що їх зазнає наша птахо-м'ясна й яєчна продукція, було б доцільно навіть і ці холодники будувати так, щоб їх можна було використати також і для зберігання інших видів скоропсувних продуктів.

Наш внутрішній ринок не відчуває великої потреби у птахо-годувальних пунктах, вони потрібні, головно, задля експорту. Маючи на увазі обмеженість нашої сировинної бази (8—12 т. т.) і невелику місткість світового ринку, немає підстав гадати, що наш експорт може бути більший за 8—10 т. т. або, приблизно, 8 млн. штук, а тому і доводиться визнати, що запроєктована Кооптахом пропускна спроможність птахо-годувальних пунктів в 32.240.000 штук перевищує можливу максимальну потребу принаймні у 4 рази (32,5 міл. штук — це половина міжнародньої торгівлі живою й битою птицею, або довів разом двох найголовніших імпортерів — Великобританії та Німеччини).

Відгодівля птиці влітку під звичайною повіткою, а зимою в доброму сараї — безперечно дасть результати не гірші, ніж відгодівля у стотисячних будівлях; тим-то й було б доцільніше збудувати лише деяку кількість птахо-годувальних пунктів дешевого, спрощеного типу, з загальною місткістю на 8 млн. штук і загальною вартістю на 860 тис. карб.

Маючи яєчну продукцію в 6.000 ваг. і 100 складів з пропускною спроможністю на 5.00 вагонів, ми обладнані досить добре для того, щоб провадити яєчну торгівлю; а коли до цього числа складів будуть додані ще 20, то всі ці склади навряд чи коли-небудь будуть завантажені роботою на всі 100% (тим паче, що прийматимуть і перероблятимуть яйця також і на холодниках).

Збудування ж тих 100 складів на 3.000.000 карб., що проектує Кооптах, вкупі з витратами на їх утримання, важким тягарем лягло б на наше птахівництво і дало б наслідком ще більше і зовсім непотрібне підвищення накладних витрат і зниження заготівельних цін.

Щодо яйце-розбивальних пунктів, то це є найбільш нерентабельний з усіх видів підприємства яйце-торгівлі, бо їхній готовий продукт цінується значно дешевше, ніж та сировина, що з нею виготовляють його; тому на виготовлення яєчної маси і має йти тільки те яйце, яке, будучи цілком придатне на споживання, не можна продавати в натуральному вигляді, тобто головно биті яйця. Цей вид браку становить не більш 2% товарової маси, цебто битих яєць ми маємо максимум 1.200 тонн, при чому більшу частину цього браку можна збувати вигідніше, не переробляючи його на яєчну масу.

Було б доцільно обмежитися збудуванням 5-6 прібних яйце-розбивальних майстерень при деяких холодниках і при тому майстерень як найпростіших, лише таких, щоб виготовляти морожену масу. Без сушарень (вони взагалі нам непотрібні) такі майстерні мають коштувати не більш як 8—10 тис. карб. кожна. Коли не брати Китаю, то закордоном такі великі майстерні, як ото проектує Кооптах, трапляються надзвичайно рідко і бувають тільки при найбільших центральних складах.

Нарешті, декільки слів за пухо-пир'яні фабрики. Наша Одеська фабрика має пропускну спроможність на 600 тонн і нині, працюючи на дві зміни, переробляє 500 тон сировини. Вся наша сировинна продукція становить приблизно 1.400 тон, з них більша половина осідає на місцях. Тепер фабрику що доустановують, додають машин і вона зможе переробляти вже 700 тонн на рік, а при трьох змінах — і понад 900. Коли мати на увазі, що частина пуху та пир'я йде за кордон в необробленому вигляді (через заборонні довізні мита на оброблений продукт), що немає ніяких підстав сподіватися збільшення гусиного промислу і що збут необробленого курячого пера цілком забезпечений за вигідні ціни, — то стає зрозуміло, що друга фабрика нам зовсім непотрібна.

Вельми сумнівне також і те, чи потрібні і цементові ями та ще в такім числі і такої місткості та вартості, як це проектує Кооптах.

Підсумовуючи все вищесказане, треба визнати, що, коли зважити дійсні розміри і дійсну динаміку та потреби птахопромисловості, то з економічного погляду було б доцільно збагатити систему Кооптаху тільки такими підсобними підприємствами:

племрозплідників	— 0	—
інкубаторіїв	15 × 4.000	— 60.000 карб.
птахівницьких ферм	— 0	—
холодників	6 × 300.000	— 1.800.000 карб.
птахо-годувальних пунктів	(4-5 мід. шт.)	860.000 "
яєчних складів	20 × 30.000 карб.	— 600.000 "
яйце-розбив. майстерень	5-6 × 8-10 т. карб.	— 50.000 "
пухо-пир'яна фабрика	— 0 —	—
цементових ям	? — ?	?

А. В. ОДИНЦОВ

Завдання сільсько-господарської кооперації в світі постанов XVI Конференції ВКП

Є два шляхи розвитку сільського господарства: соціалістичний та капіталістичний. Перший шлях—це шлях колективізації дрібних і найдрібніших господарств, шлях подужування великими соціалістичними формами господарства на селі елементів капіталізму. Другий шлях це визиск і нищення дрібних малопотужних господарств та зріст великого куркульсько-капіталістичного господарств. Наш шлях—соціалістичний. Це означає, що ми маємо твердий курс на будування великого колективного й державного господарства, на піднесення через продукційну кооперацію індивідуальних незаможницько-середняцьких господарств на обмеження зростання куркульських господарств.

Соціалістичний шлях розвитку сільського господарства потребує прискорити темп індустріялізації країни взагалі і перед усім розвитку важкої промисловости, в тому числі продукції засобів продукції для сільського господарства щоб його по соціалістичному перебудувати.

Звідси зрозуміло, коли мова мовиться про генеральну лінію нашого соцбудівництва, то мислимо собі прискорення темпу індустріялізації і колективізації, не інгноруючи при цьому розвитку незаможницько—середняцьких господарств і навпаки всебічно сприяючи їхньому розвитку й залучаючи їх з колективним господарством.

Якщо промисловість що до сільського господарства виконує провідну роль, то соціалістичний сектор в сіль.-госп-в рівно ж має виконувати провідну роль щодо мільйонів індивідуальних господарств. По-ставлене перед нами завдання по соціалістичному реконструювати сільське господарство вимагає, щоб твердо здійснювати накреслений курс індустріялізації, форсовано наступати на куркуля і спираючись на бідні шари села зміцнювати змичку з середняком.

Відповідно до цього й побудовано п'ятирічний план народного господарства, який є собою розгорнутий соціалістичний наступ у місті й на селі. Здійснивши цей план ґрунтовно підвищиться питома вага усього народного сектора в народньому господарстві, що можливо лише на базі індустріялізації країни і перед усім на базі розвитку важкої індустрії. Тільки з такою умовиною спроможемося збудувати велику соціалістичну сіль.-госп. продукцію; а це зв'язано з реконструкцією цілого сільського господарства. Та шляхи соціалістичної реконструкції сіль.-госп-ва, робітничая кляса й середняцько-незаможницькі шари села у своїй творчій роботі намагаються на опір з боку капіталістичних елементів—непмана й куркуля, які тягнуть народ до капіталізму. Тимто конче треба рішуче вдарити по рештках капіталізму, розтрошити ворожі сили та організувати незаможницько-середняцькі маси. І в цьому кооперація має відограти величезну роль.

Наша кооперація має на меті переробити індивідуальне селянське господарство на велике колективне господарство. Щоб остаточно здійснити цю мету потрібно іще чимало часу. Це ясно для всіх. Та безперечно, що діяти цього ми маємо усі потрібні підвалини, серед яких головне—це диктатура пролетаріату в спілці з селянством і велика соціалістична промисловість, що переможно веде перед сільському господарству.

На цих підвалинах і треба будувати роботу кооперації або діяти поставленого завдання. І це слід рішуче підкреслити. Потрібно, щоб

кооперація не пасла задніх і сприяла на зазначеній підваліні підносити сільське-господарство, переробляючи його на нові форми великого колективного господарства.

Звичайно, що за відбудовної доби зробити це кооперація мала дуже мало можливостей. Не те тепер—у добу реконструкції всенського нар. господарства, коли питома вага кооперації не абияк підвищилась.

Відбудовну добу в роботі кооперації, як і цілої радянської системи, можна змалювати як добу, коли—цілком слушно—всі зусилля зосереджено на товарообороті. На це вказувала і 14 партконференція ВКП.

„Особливу увагу треба звернути на організацію сільсько-господарського кредиту, збуту, постачання й переробки сільсько-господарських продуктів, тому, що так роблячи вона (сільсько-господарська кооперація. А. О.) зуміє підійти до справжнього безпосереднього кооперування широких шарів селянства“.

На початку Н. Е. П. соціалістична промисловість не могла підвести потрібну базу під сільське господарство, а товарооборот дівав змогу вільно розгортатись. Сільське господарство зростало головно на старому ґрунті і треба було його охопити передусім по лінії товарообороту. Тому такий напрямок роботи в минулому був цілком слушний. У листопаді 1921 р. В. І. Ленин писав: „Торгівля є єдино можливий економічний зв'язок між десятками мільйонів дрібних хліборобів і великою промисловістю якщо... Якщо нема поруч цих хліборобів чудової великої машинної індустрії з мережею електричних дротів, індустрії, що будучи і технічно потужна, і маючи організаційні „надбудови“ й інші відповідні ознаки, годна постачати дрібним хліборобам більше й кращі продукти, хутчіше й дешевше, ніж раніш“ (18 т, стор. 413).

Справді, на початку Н. Е. П. торговельна змичка була за те кільце, за яке треба було вхопитися, щоб рушити до соціалізму. Тепер вже не те становище, і не тільки тому, що кооперація вкупі з держторгівлею посутно опанували товарооборот, а тому, що індустріялізація набула широкого розвитку, і значить, тепер переноситься центр уваги на продукційну змичку. Змівнявся характер торговельної змички, бо в її основі лежать не споживчі товари, а товари продукційні (трактори й складні машини), навкола яких можна колективи організувати.

Тим то ХУ з'їзд ВКП каже осьщо:

„Розвиток сільсько-господарської, споживчої і також кустарно-промислової кооперації, охоплення ними найголовніших позицій в царині товарообороту між містом і селом спричиняє економічну конечність і економічну можливість перейти сільсько-господарській і кустарно-промисловій кооперації з царини збутових операцій у царину продукційну“. І далі, тойже ХУ з'їзд зазначає:

„Тепер провідне завдання партії на селі є в тому, щоб об'єднати й перетворити дрібні індивідуальні селянські господарства на великі колективи“.

Це спричинилося до повороту в діяльності с. г. кооперації, яка, на жаль, іще досі не перешикувала своїх лав у бік продукції, як цього вимагають інтереси соціаліст. будівництва. Після ж ХУ з'їзду маємо рішуче більшання чинників до соціалістичної реконструкції сільського господарства.

Звичайно, ми ще не маємо чудової машинної індустрії, але індустрія розвивається, будівництво с. г. машин перевищило довоєнний рівень, більшає постачання селу тракторів (Ленин мріяв про, „100 тис. тракто-

рів з бензиною", а вже тепер маємо в сіль-госп-в третину зазначеної кількості тракторів), збільшуються потужні електростанції, звідки йде „мережа електричних дротів", тощо; до того ж маємо ще таку, „організаційну надбудову", як кредитову систему, якою впливаємо на посилення продукційного кооперування.

Чи це означає, що проблема і далі опановувати товарооборот втрачає свій сенс? Ні в якому разі! Це лише означає, що на даній стадії нашого розвитку не можна вважати товарооборот за верстовий шлях, яким йтимемо до соціалістичної реконструкції сільського господарства. Ми маємо вільний товарооборот, що його регулює держава, але тепер і в перспективі маємо, одмінно від відбудовної доби, чималі зрушення в економіці на користь соціалізму. Саме переустатковуємо промисловість і разом через неї переробляємо сільське господарство. Інакше кажучи, наголоса робимо не на торговельній, а на продукційній спілді.

Якими ж ми повинні йти шляхами, щоб здійснити нові форми змички? На це маємо відповідь, як у постановах ХУ з'їзду, як і в постановах 16 конференції ВКП: „нові форми змички треба здійснювати через радгоспи й колгоспи, організуючи постачання засобів продукції, машинотракторні станції, контракцію через індустріалізацію, прокатні пункти, продукційний кредит, тощо. Такими заходами впливаємо безпосередньо на мільйони незаможницько-середняцьких господарств на ґрунті техніко-соціальної реконструкції сільського господарства широким фронтом сіль-господарську продукцію усуспільнюючи. Звідси, завдання кооперації здійснювати ці нові форми змички, і, впливаючи постарому на сільське господарство по лінії товарообороту, кооперація повинна поглиблювати, як продукційний зв'язок між робітництвом і селянством, як і широко розгортати колективізацію.

Та як стоїть справа щодо цього по лінії с.-г. кооперації? Не випадає і доводити незаперечних досягнень по лінії т. зв. торговельної роботи.

Щодо виробничої роботи успіхи не такі вже, які насправж могли б ми ділом довести. Ми не приклали ще як слід нових форм змички, і через те у нас найслабше місце — продукційне кооперування в широкому розумінні цього слова. Великою помилкою думати, що в справі колективізації багацько зроблено. Хоч успіхи чималі, проте, зроблено, проти того, що можна й треба зробити, іще замало. Це треба рішуче підкреслити та вдарити по кволих ланках нашої діяльності.

XVI партконференція ВКП у своїй постанові „Шляхи розвитку сільського господарства й податкове полєкшення середняків", говорить: „Дарма, що є чимало ухвал партії, особливо ухвал ХУ партійного з'їзду, у своїй діяльності сіль-господарська кооперація іще недостатньо віддавала уваги продукційному кооперуванню селянства". В зв'язку з цим, роботу сіль-господарської кооперації не годен вважати за вдовільну й достатню, бо недостатньо сприяла й організувала розвиток великого колективного хліборобства, як і замало допомагала агрикультурно й технічно індивідуальному господарству незаможників і середняків. Конференція пропонує всім комуністам, що працюють у сіль-господарській кооперації, посилити виконання даних ХУ партійним з'їздом директив і вжити отаких заходів: а) посилити охоплення кооперативними організаціями незаможницького й середняцького господарства; б) рішучіше збільшити, на ґрунті торговельної діяльності, роботу щодо справжнього продукційного кооперування селянського господарства; в) неухильно сприяти перетворюванню первинних кооперативно-виробничих об'єднань у великі колективні господарства; г) і надалі посилювати розвиток під-

приємств, що переробляють сільсько-господарські продукти, широко притягаючи для цього кошти самого селянського населення; д) стимулювати широке розгортання самостійності, ініціативу і самокритику кооперованого населення. Контракція в роботі сільсько-господарської кооперації має правити за один з найважливіших методів у продукційній роботі щодо піднесення й реконструкції сільського господарства, включаючи в договори конечно потрібний мінімум найзвичайніших агрикультурних заходів обов'язково потрібних для господарств, притягуваних до контракції; забезпечити потрібну агропомогу господарствам, що договора склали; прилюдно обговорювати контрактійні договори на селянських зборах, ув'язувати контрактцією роботу щодо постачання селянству сільсько-господарських машин, насіння, угноєння й кредитування.

* * *

Отож, генеральна лінія у діяльності с.-г. кооперації — продукційне кооперування, що в колективізації має свою зверхню форму. Колективізація останніми двома роками характеризується тим, що рух цей набрав масового характеру, до колгоспу тепер вступає не тільки неможлики, а й середняк, не тільки окремі колективи, але й цілісні земельні громади переходять до колективних форм господарювання. Це сталося тому, що через розвиток індустріялізації підводиться під сільське господарство машинно-тракторну базу, що переводить індивідуальне господарство, обмежене у своєму розвитку, на вигідне велике усупільнене господарство. Проте, організаційний обмах і технічна база відстає від величезного низового руху. Звідси виходить, що треба не тільки вдєржати темп колективізації, але й посилити його, утворивши відповідний апарат спілок і куцїв колгоспів. Слід на це вилучити потрібну кількість добрих робітників усіх категорій, що успроможнять будувати колгоспи й на теперішній технічній базі.

Автім, ми маємо „ножиці“ між колгоспним рухом і постачанням тракторами й причіпними до них машинами. Це, звичайно, поважно гальмує розгортання великого колективного господарства.

Тимто чільне центральне завдання це розвиток тракторно-машинно-будівництва, що здійснювати не можливо без індустріялізації країни. Це значить, що індустріялізація конче потрібна щоб справді піднясти — це можливо лише в колективних формах — сільське господарство.

В центрі уваги колективізації має бути побудування великих колективних господарств. Щодо існуючих колгоспів, то їх треба настирливо укрупняти, зливаючи дрібні колгоспи у великі, поповнюючи дрібні колгоспи новими й об'єднуючи колгоспи в куцї. Головне й чільне — це побудувати велике господарство на потужній енергетичній базі, яка може через машинно-тракторні станції і колони охопити декілька сіл. Колективізуючи земельні громади й села, треба твердо переводити класову лінію ізоляції куркуля, позбавляти його в колгоспі активних і пасивних прав, та не даючи йому хоч яких прав, використовувати його капітали в інтересах колективізації. Чималої уваги треба віддати побудуванню колективного господарства, а власне як слід організувати земельну територію, капітал, працю, побут, тощо. А від цього, чи вірно побудовано буде в різних формах колективне господарство, залежить успіх перетворення початкових (низьких) форм колгоспів на високі. І цю проблему треба поставити в центрі нашої уваги поряд проблеми, як організувати велике колективне господарство.

Курс на побудування великого колективного господарства, як і державного радянського господарства, є єдино слушний, щоб по соціалі-

стичному перебудувати сільське господарство. Наше сільське господарство неухильно більшає, має великі кількісні й якісні зрушення, які свідчать про піднесення господарства й про поліпшення матеріального становища величезних мас селянства. Ми невинно здійснюємо ряд заходів, що підвищують рівень сільського господарства, а саме: переходимо на багатопільний засівоборот, переходимо на засіви чистосортним насінням, вживаємо мінеральні зняряддя аж до складних машин і тракторів, тощо. Заразом звісно—і це підкреслює XVI Конференція ВКП,—що „За загального зростання сільського господарства поважно загаюється темп зростання окремих галузей сільського господарства і особливо в зерновій“; і далі в постанові конференції сказано: „Маємо надмірне відставання сільського господарства від темпу розвитку індустрії, що й викликає утруднення в харчовій і сировинній галузі, особливо коли мати на увазі хутке зростання попиту на хліб і сировину“. Ці утруднення тепер ми маємо, та коли їх не подужаємо, то постає безпосередня загроза послабити темп індустріялізації,— яка (індустріялізація) конче нам потрібна, щоб піднести на високий рівень сільське господарство й успішно соціалізм будувати.

Де ж причина цим утрудненням? Вона власне полягає в тому, що сільське господарство розпорошене, в ньому відстала техніка і низький культурний рівень селянства. Ми маємо дрібні селянські господарства, а звідци напівнатуральні і малотоварові. По відбудуванню сільського господарства, коли ми вже цілком засвоїли були поміщицькі, скарбові й куркульські землі, виявилися дуже обмежені можливості розвитку сільського господарства и особливо зріст його товаровості. Це господарство не годне дати собі раду з тими завданнями. які до нього пред'являє індустріялізована країна. Потрібна ґрунтвна соціально-культурна реконструкція дрібних господарств, що полягає тільки в утворенні великого господарства на базі модерної високої техніки. Звідци цілком зрозуміло, що наша генеральна лінія скерована на організацію колективного й радянського господарства, використовуючи для останнього вільні земельні запаси.

Проте ми ажніяк не іґноруємо індивідуального господарства; навпаки ми всіляко сприяємо піднесенню бідняцько-середняцьких господарств та одночасно обмежуємо зростання куркульських господарств.

XVI конференція говорить: „Заразом беручи на увагу те, що за максимально можливого розвитку радгоспів і колгоспів найбільше сільсько-господарського виробу подальшими роками дадуть індивідуальні бідняцько-середняцькі господарства, що дрібне господарство ще куди не вичерпало і не хутко вичерпає в ньому наявні можливості, партія повинна дедалі — то більше сприяти подужуванню технічної, культурної й організаційної відсталості бідняцько-середняцького індивідуального господарства, підвищувати врожайність і поширювати засівні площі цих господарств“.

Та всіляко сприяючи розвитку індивідуально-незаможницько-селянського господарства, проте ми повинні постійно мати на увазі, що треба скерувати розвиток цього господарства кооперативним, особливо виробничим, річищем. В цьому сенсі ми маємо певні й тверді вказівки постанови 15 з'їзду ВКП: „Головна підвалина розвитку СРСР до соціалізму — це піднесення витворчих сил села і підвищення добробуту широких селянських мас. Соціалістичне місто може по цьому шляху вести перед селу, всебічно при цьому сприяючи ступневому переходу від індивідуального власницького господарства, яке іще довгий час правитиме за базу сільського господарства, до його колективних форм“.

Це означає, що підносячи індивідуальне господарство незаможників і середняків, треба так побудувати роботу, щоб утворити умовини поступово переходити до колективних форм господарства; і 16 конференція ВКП зазначає, що „Велике суспільне господарство не протиставляється індивідуальним незаможницьким і середняцьким господарствам, як воно рожа їм сила, а змикається з ними, як джерело допомоги, як приклад переваги великого господарства, як організатор, що сприяє ступневному об'єднанню їх у велике господарство“.

Навсправжки ми бачимо, що господарство незаможників і середняків отримує величезну всебічну допомогу, особливо по лінії оподаткування, збільшення кредитування й постачання йому засобів продукції, заходів щодо піднесення врожайності — тощо. Автім — ми не спромоглися одночасно з цим розгорнути широким фронтом роботу щодо продукційного кооперування незаможницького й середняцького господарств, та всебічно обмежити куркульське господарство. Якщо колективізація править за зверхню форму кооперації, то продукційне кооперування має бути за перший щабель колективізації, коли успішніються окремі процеси, або ряд процесів сільсько-господарської продукції. В цьому розумінні виключна роля падає на машинно-тракторні станції й колгоспи, контракцію й підприємства сільсько-господарської індустрії, які повинні стати за потужні підойми поширювати продукційне кооперування і потім колективізацію.

Звісно, що найдужче й найхутчіше впливають на переробку індивідуального господарства машинно-тракторні станції й колони, які на ґрунті високої техніки, механізації й машинозації — охоплюють цілі земельні громади й села і переводять їх на колективні форми господарства. Треба визнати, що лише останнім часом на цей бік роботи почала звертати с. госп. кооперація належну увагу, — саме коли затихли сперечання, як саме треба використовувати трактор — зняряддя колективізації. Сперечення ці, проте, мали незаперечну й позитивну силу; вони бо виправили неправильні наставлення, зроблені на початку роботи машинотракторних станцій, коли ігноровано питання як притягнути селянські кошти, і все сподівалися лише на державне капіталагрогромадження, коли, обробляючи землю машинно-тракторною станцією, селянина фактично визволосвано від обов'язкового продажу державі товарового зерна — коли занегаювали класовий принцип, стягаючи плату за обробку землі тощо. Звичайно, ці помилики, що їх припустили організатори машинотракторної станції при радгоспі імені *Т. Г. Шевченка*, були наслідком новини діла. Тепер справа стоїть так, щоб широко розгорнути будівництво машинотракторних станцій і колон, спрямовуючи на отаку мету основну масу тракторів.

Щодо контракції, то всі вже збагнули її ролю щодо продукційного кооперування. Та на практиці вона виконує цю ролю вельми кволо. Тимчасом при контракціях ми здійснюємо справді плянову продукцію маси селянських господарств — постачаючи їм засоби продукції й кредит і забезпечуючи пляновий збут виробу по кооперативно-державному річищу.

Звичайно, контракцію, особливо зернових культур, переведемо в широкому масштабі лише 1 рік; та це не усуває з кооперації відповідальности за те, що вона, приміром, не зуміла використати, як метод колективізації, контракцію цукрового буряку, яку широко практикують останніми роками. Тепер річ у тому, щоб через контракцію на ґрунті матеріально-технічної допомоги селянинові привичти його конче використовувати найдосконаліші засоби продукції, прищеплювати високу техніку й агрикультуру й тим самим перейти до колективних

форм господарювання. Усе це вимагає широко й глибоко розгорнути організаційну роботу; і це має бути в центрі уваги кооперації.

Також так справа стоїть і з будівництвом с. господарської індустрії. Звісно, що побудування різних с. господ. підприємств останніми роками поважно розгорнулось та ще більше має розгорнутися протягом п'ятирічки. Тимчасом, с. господ. підприємства, успішніюючи процеси початкової обробки й переробки с. господ. продукції, та впливаючи на її якісне поліпшення, все ще дуже кволо виконують свою роль щодо продукційного кооперування. Тут треба зазначити, що наші підприємства не зуміли пред'явити належні вимоги до якості виробу селянського господарства, належно ув'язати ці вимоги з контрактацією, і відповідно розгорнути організаційну роботу. Щоправда, вже є перші паростки колективної продукції, саме коли утворюються групові засаджування садків, виноградників й огородів, групи для сумісної обробки бурякового поля, групи для сумісної годівлі худоби тощо. Але все це робиться за відносно кволої роботи кооперації і передусім за ініціативи самого селянства, якого саме життя підводить й привчає до об'єднань продукційної роботи. Все це гаразд; та ми мали б іще кращі досягнення, коли б тут як слід попрацювала кооперація. Як контракція, як і с. господарські підприємства треба перед усім використовувати для шойнаширшої організації продукційного кооперування і колективізації.

Не випадає цілком навіть доказувати, що ми маємо усі можливості здійснити соціалістичну реконструкцію с. господарства. Зазначимо лише найголовніші чинники: 1) диктатура пролетаріату, основана на спілді зі селянством; 2) збільшувана соціалістична промисловість і передусім її частина, що виробляє засоби; 3) націоналізація землі й землевлаштування; 4) державна банківська система; 5) державний транспорт; 6) монополія зовнішньої торгівлі; 7) обмеження розвитку капіталізму в місті й на селі; 8) система кооперації, тощо. Крім цього, вирішальну роль в соціалістичному будівництві відіграє плянова засада та активність робітників і бідняцько-середняцьких мас, які дедалі то краще темлять вигідність колективізації, і тому до неї вступають.

Проте, на цьому шляху труднощів іще чимало. Успішно просуваючись до соціалізму, цим викликається скажений натиск з боку куркулів на селі й непмана у місті. Клясова боротьба загострюється особливо останнім часом,—коли відбувається соціалістичний наступ цілим фронтом та витісняються капіталістичні елементи. Та щоб зламати цей опір клясового ворога, треба й надалі енергійно провадити боротьбу з капіталістичними елементами, тому що тільки за такої умови можливо забезпечити успішний результат цієї борні.

Тим то, кооперація повинна у своїй роботі суворо додержувати клясової лінії. Останніми роками така лінія справді провадиться, але є іще чимало її перекручувань. 15 з'їзд ВКП вказує на осьщо: „В самой кооперации наблюдается ряд нездоровых явлений, сигнализирующих искривление партийной политики. Состав кооперации, в общем и целом безусловно бедняцко-средняцкий, тем не менее обнаруживает относительно слабую кооперированность бедноты и непропорционально высокую кооперированность зажиточной верхушки деревни. Состав выбранных органов кооперации обнаруживает, несмотря на решение о недопущении кулака в эти органы, те же недостатки. В силу этого в области машиноснабжения нередки случаи относительно лучшего снабжения именно верхних слоев деревни. Тоже само можно сказать о распределении кредитов“.

Треба підкреслити, що ці хибі тепер вже істотно виправлено. Але в ряді випадків вони ще є й їх повинно остаточно вижити, здійснюючи

послідовну й рішучу класову лінію в усій діяльності кооперації. Досягнення, які маємо в цій галузі, ні в якому разі не можна визнати за достатні.

Щойноачніше це виявляється, коли реалізуються хлібозаготівлі, де особливо відчувається вплив куркульських настроїв. Ми маємо факти, що свідчать, як в цілому ряді випадків провідні органи т-в не протидіють розриву між конвенційними й ринковими цінами — говорять й про те, що всі селяне рівні, не бажають ні з ким сваритися й натискати на куркуля, пасивно стягають зі селянства різні платежі (чи то внесення паїв, чи повернення позик, тощо). Ці куркульські настрої часто-густо виходять за межі товариств — проймаючи й зверхні ланки кооперації. Це вимагає особливо уважної класової лінії в середині кооперації та щоб її робота відбувалася під всебічним громадським контролем.

Куркуль бо не дремає, він боротьбу розгортає. Він затримує свої запаси збіжжя, які випускає лише під громадським натиском, веде щонайактивнішу роботу за зрив засівної кампанії, веде скажену агітацію супроти нового закону про сільгосподаток, виступає супроти диференційованого паю, супроти колективізації, супроти допомоги бідності, кооперації, тощо; він прагне, хоч і не має успіху, пролізти до рад, вдержатися у провідних органах кооперації. Наша кооперація повинна в цілісний свій діяльності посилювати наступ на куркуля, всіляко не даючи змоги користатися куркулям зі заходів, скерованих на сприяння кооперованому селянству — приміром: користування з кредиту, одержування в першу чергу товарів, тощо. Заразом колгоспи повинні організуватися лише з бідняцько-середняцьких господарств; дозволяти куркулям бути в колгоспах лише в тому разі, коли ціла земельна громада організується в колгоспи. Але й тут, як вже зазначалося, це можна зробити лише тоді, коли зберегатимуться усі правові економічні обмеження — встановлені для індивідуальних куркульських господарств. Ціаком очевидно, що розмови про мирне вrostання куркуля в соціалізм не тільки теоретично — безглузде, але воно й суперечить дійсності. Наше бо гасло таке: посилювати наступ на куркуля, допомагати неможливіцько-середняцькій масі організувати велике кооперативне господарство, переводячи на це широкий неможливіцько-середняцький загальний через продукційне кооперування. І зрозуміло, що все це вимагає, щоб роботу кооперації було побудовано на ґрунті широкої громадськості, організуючи й активізуючи неможливіцько-середняцький загальний. Кооперація бо передусім організація мас, які мають бути за свідомих і активних учасників організації продукції на високій технічній і соціальній підваліні. Це потребує перевести виборність провідних органів з вельми рідкими впливками, здійснити справжню відповідальність перед виборцями, поставити справу так, щоб населення дедалі, то більше цінувало кооперацію, здійснити справжню відповідальність пайовиків за справи кооперації, підтримувати справжню самокритику й критику широкої радянської громадськості, запроваджувати, як систему, методи соціалістичного змагання, здійснювати широкий громадський контроль, як працює кооперація, тощо.

Щоб успішно здійснювати соціалістичне будівництво конче потрібна культурна революція, культурне переховання широкого загалу. В. І. Ленін у статті „О кооперации“ осьяк говорить про завдання нашого часу: „Ми маємо два головних завдання, що становлять цілу добу. Це — завдання переробити наш апарат, що ніяк ні нащо не потрібний, якого ми взяли ціаком з попередньої доби; переробити ми серйозно нічого не встигли за 5 років боротьби та й не могли встигнути. Друге наше

завдання це культурна робота для селянства. А ця культурна робота в селянстві, як мета економічна, саме якраз має на меті кооперування. За цілковитого кооперування ми вже обізнані стояли б на соціалістичному ґрунті. Але ця умова цілковитого кооперування потребує такої культурності селянства (саме селянства, як величезної маси), що це повною кооперувати аж ніяк не можна без цілої культурної революції. В іншому місці тоїж статті, Володимир Ілліч говорить: „Власне кажучи нам потрібно „тільки“ одне: зробити наше населення так „дівілізованим“, щоб воно зрозуміло всі вигоди від поголовної участі в кооперації й цю участь налагодило. „Тільки“ це. Тепер, щоб перейти до соціалізму, нам не потрібно ніяких інших примудрощів, та щоб здійснити це „тільки“, потрібен цілий переворот, ціла смуга культурного розвитку цілого народнього загалу“.

Щой казати, у нашій країні триває великий процес культурної революції в усіх ділянках життя, і в тому числі серед селянства і в селянському господарстві. Як ми відстали, за найкращого показника може правити неписьменність поважної частини населення, про що клопочеться й велетенським розмахом провадить роботу вся радянська громада. Кооперація, безперечно, також бере участь у боротьбі за підвищення культурного рівня населення; але все таки робить менш від того, що її належить зробити. Роллю кооперації щодо культурного будівництва на селі осьяк висвітлює 16-та конференція ВКП: „Кооперативний рух на селі щодо сільського населення має мати таку ж виховавчу вагу, що її має профспілка серед непартійних робітничих мас“. Це покладає на кооперацію величезну відповідальність у справі здійснити культурну революцію. На цю мету належить відпускати значно більше коштів, ніж досі; цю роботу треба провадити погоджено й з допомогою державних і громадських культурно-освітніх органів. Кооперація повинна зосередити усю роботу безпосередньо на те, щоб підготувати кадри кооперативних робітників, поліпшити й розгорнути видавництво періодичної й неперіодичної преси — організувати просування книжки на село і налагодити масову кооперативну агітацію й пропаганду. Усе це треба ув'язати зі загальними завданнями соціалістичної переробки сільського господарства.

Щоб виконати поставлені перед нашою кооперацією завдання, треба побудувати добрий апарат. Передусім потрібно зазначити, що кооперативний апарат загалом побудовано постарому і пристосовано лише виконувати торговельні й кредитові функції. Якщо це відповідало істотно вимогам відбудовної доби, то це аж ніяк не годиться в добу реконструкції. Тепер кооперативний апарат має бути пристосований здійснювати продукційне кооперування й колективізацію, розуміється, одночасно виконуючи торговельні й кредитові функції; а функції ці треба рівнож підпорядкувати інтересам організації продукції. Сільсько-господарська кооперація вже приступила у різних ділянках перебудовувати свій апарат (спеціальна система колективізації, апарат для агрозаходів з мережою агровиконавців — селян, організовано управу промислових с.-госп.-ких підприємств, організовано машинокористування через прокатні пункти, товариства, групи, тощо). Але слід прискорити цю перебудову апарату, пристосувати його до вимог соціалістичного будівництва та одночасно його спростити й здешевити.

Поруч з цим, передусім треба звернути особливу увагу на поліпшення особового складу апарату, провадячи рішучу боротьбу з бюрократизмом, вичищаючи апарат від ворожих соціалістичному будівництву елементів та замінюючи їх молодими фахівцями, новими кадрами висуваних з робітників і селян. Листопадневий пленум ЦК ВКП (1928 р.) говорить: „Теперішній радянський апарат має у собі іще чимало старого

чиновництва, лишки раніш зверхніх клас, в яких іще живе стара зневажливість до радянського ладу. Бюрократичні перекучування, неухважене ставлення до потреб трударів, велике недбальство й каригідна тяганина часто-густо підбивають роботу держорганів. Окремі ланки державного кооперативного апарату доходять до безпосереднього розкладу й зрошування з буржуазно-капіталістичними елементами в населенні; конче і все це потребує добре зчистити ці органи".

Ці хороби є й в нашому кооперативному апараті, і щоб їх усунути, треба звернути особливу увагу.

В близькому часі передбачається чистити кооперативний апарат від „елементів, що розклалися, перекучують радянські закони, зрошуються з куркулем і непманом, заважають боротися з тяганиною та її приховують, з призирством, по чиновничому й по бюрократичному ставляться до насущних потреб трударів, від розтратників, хапунів, шкідників, ледарів“ (16 конференція ВКП). Цю чистку треба провадити нещадно, не шкодуючи ворожих елементів, але конче на підставі оцінки якості роботи, а не тільки на підставі ознак класового походження чи необгрунтованого підозріння. Ми маємо в кооперативному апараті людей, які підчас громадянської війни боролися супроти нас, та потім почали працювати з нами і протягом всього часу працюють сумлінно й на користь соц-будівництву. Отже було б помилою цих людей вичищати; але треба розшифровувати й виганяти тих, що підфарбувалися під радянський колір, ба навіть під прапор радянської активності, насправжки провадять свою шкідницьку роботу.

В зв'язку з чистою і незалежно від неї, перед нами стоїть завдання заступити вичищуваних — висуванцями з робітників, наймитів, незможників і середняків та просувати робітників з низової роботи у зверхні ланки радапарату. Щодо цього, то вже маємо деякі зрушення, хоч треба сказати, що тут у нас іще чимало консерватизму, якому треба виголосити нещадну війну. Висування треба перевести сміливо й рішуче, утворити для висуванців сприятливі умовини для роботи і придушувати будь-який опір щодо цього апарату. Поряд цього, ще більшу увагу треба віддати перевірці того, як виконують свою роботу урядовці, встановити точний розподіл роботи між виконавцями і встановити відповідальність кожного осередку кооперативного апарату й кожного робітника. „Перевіряти людей й перевіряти чи фактично виконано роботу в цьому, іще раз в цьому, тільки в цьому, тепер сенс власне всієї політики“ (В.І. Ленін, 1922 р., т. 18, част. II, стор. 17). Те, що сказав Ленін іще в 1922 р., особливо тепер актуальне, коли ми розгортаємо соціалістичне будівництво.

Боротьба з бюрократизмом, боротьба за поліпшення, спрощення й здешевлення апарату буде лише тоді успішна, якщо до цієї боротьби втягнемо широкий робітничо-селянський загал, який здійснюватиме контроль над роботою кооперативного апарату. Роботу нашого апарату можемо поставити на належний рівень тільки за активності й самодіяльності широкого загалу трударів. Усе це потребує розгорнути широку кооперативну громадськість, викорчовувати всілякі злочини в діяльності кооперації, виправляти перекучування соціал. лінії. Також треба здійснювати самокритику, виконувати поставлені завдання, особливо в зв'язку з 5-тирічним п'ятим під проводом робітничої класи та її авангарду — комуністичної партії.

С. КОЧЕРГИН

Балаянс робочої сили й залишня праця в сільському господарстві України

В перспективних планах по сільському господарству досі головну увагу звертали на 2 основні чинники продукції — землю й капітал. Саме для цих чинників з щонайбільшою старанністю встановлювано, як вихідне положення (засівні площі, врожайність, кількість худоби, матеріально-технічні засоби, тощо), як і можливі зміни їх на майбутнє. Третій чинник продукції — праця — був позаполем досліджування. Таке становище в умовинах України з'ясовується тим, що для дрібного селянського господарства праця буває звично в мінімумі, і тим то питання про балаянс робочої сили, її організації й використання були не так актуальні, як наведені горі чинники.

Проте, що більше розгорталися витворчі сили країни і що більше зв'язку з цим поглиблювалося й удосконалювалося плянову роботу, прийшов час ґрунтовно опрацювати та ув'язувати з іншими частинами народньо-господарського пляну також і питання праці в сільському господарстві.

Насправжки, підвищити продуктивність сільського господарства, оскільки це залежить од кількості й якості витрачуваної праці, можливо так: 1. Збільшуючи трудомісткість сільського господарства (за тої ж продуктивності праці), 2. Збільшуючи продуктивність праці (за тих же чи навіть зменшених витратах праці), і нарешті 3. Комбінуючи обидва зазначені способи, тобто збільшуючи трудомісткість з одночасним збільшенням продуктивності праці.

1-й спосіб слід відкинути цілком, як через забарність і вузьку обмеженість можливого ефекту (розрахунки показують, що за повної ув'язки всього трудового запасу сільсько-господарського населення України межа прибільшення сільсько-господарського виробництва доходить тільки близько $\frac{1}{3}$ теперішнього), як і з погляду переважного виробництва продуктів, яких нема в першому мінімумі (технічні й спеціальні культури, високоінтенсивні скотарські продукти, а не зерно), і також через високу собівартість виробництва.

Другий шлях, оскільки межі можливого підвищення продуктивності праці вельми широкі і залежать передусім од розмірів прибільшення капіталів господарства, може бути вельми ефективний. Але шлях цей вимагає великих коштів і не розв'язує питання, як саме треба продуктивно використовувати ті залишки робочої сили, які вже є та які ще можуть утворитися в сільському господарстві.

Тимто загаданий другий спосіб піднести продуктивність сільського господарства через комбіноване підвищення і трудомісткості господарства і продуктивності сільсько-господарської праці, теоретично є найкращий

А в тім, маючи на увазі величезні маси людської праці в сільському господарстві, її обсяг, за досить енергійного зростання продуктивності праці, може вирости так, що народне господарство в цілому найближчим часом не зможе переварити всенюї маси сільсько-господарського виробництва, звичайно в його живній частині (відстання в розвитку сільсько-господарської індустрії. транспортно-буді-

вельного будівництва, організації внутрішнього й зовнішнього ринку), і тим це може викликати сумніви, що до реальності зазначеного способу.

Зрозуміло, що прагнучи пляново використати максимальний чинник нашого сільського господарства — працю і діяти з щонайменшими витратами що найбільшого ефекту бажано було б винайти показники продуктивності сільсько-господарської праці, які найкраще відповідають можливостям народного господарства, як з погляду потрібних на це коштів, як і з погляду організації інших галузей народного господарства.

Безперечно, при цьому насамперед потрібні будуть відповідні знання про сучасну трудову структуру села та про баянс його робочої сили. Це досліджування може бути не менш важливе і з погляду масштабу й роду кустарних промислів та інших не хліборобських занять, які придатні для села; будучи бо не абияким додатком до сільськогосподарського прибутку, вочи водночас не повинні заважати розвиткові основного джерела існування — сільського господарства. Нарешті трудовий баянс села, коли є достатні матеріали, може допомогти дещо орієнтуватися в питанні про можливий приплив до міста робітників зі села і про потенціальні кадри в ньому промислових робітників. Отакі головні засади, на підставі яких треба конче включити до поля питань перспективного плянування рівнож і питання організації й баянсу праці в сільському господарстві.

Оця праця має на меті висвітлити сучасний вихідний стан трудового баянсу в сільському господарстві України, показати фактичний розподіл трудових витрат по об'єктах їхнього прикладання і по окремих порах року (беручи на увагу районовість і соціально-економічні угрупування), і також наблизитися, оскільки дозволяють на це матеріали, до розв'язання деяких з наведених питань.

Запас робочої сили на селі. За матеріал вирахувати запаси робочої сили хліборобського населення правлять дані весіннього опитування 1927 року, тобто вихідного року останньої п'ятирічки. Дані ці уможливають встановити загальну кількість їдців в районовому аспекті (4 основні райони), виявити їхній склад постаті і вилучити чоловіцтво й жіноцтво робічного віку (чоловіцтво від 18—60 р. р. і жіноцтво від 16—55 р. р.).

Робітників іншого віку вилучено на підставі даних, встановлених демографічним переписом 1926 р. Отож виходить, що треба розбивати хліборобське населення за районами, з погляду статі його й віку.

Подальше розбивання всіх їдців по соціально-економічних групах (засівних) зроблено також на підставі весіннього опитування 1927 р., де ми маємо дані про кількість їдців, які припадають на 100 господарств у кожній засівній групі. Відношення між чоловіцтвом і жіноцтвом brano для всіх груп даного району однаково й пропорційно до пересічного відношення по цілому району. Нарешті розбивання населення в групах за віком роблено згідно з числами встановлюваними селянськими бюджетами 1924-25 р. (з певним наближенням).

Жіночу працю й працю підлітків, старих та дітей обох статей зведено до праці дорослого чоловіка згідно зі звичними бюджетними нормами. Щодо дітей до 10 років, чоловіцтва над 65 р., жіноцтва над 60 р., то їх не обчислювано.

На підставі наведеного можна представити угрупування хліборобського населення їдців з погляду статі й віку осьяк (в тис.) (див. табл. на 139 стр.).

Таблиця № 1

Р а й о н и	Разом Ідців	Чоловіцтва		Жіноцтва		Дітей обох статей	Іншого віку
		від 18 до 60 років	14—17 і 61—65 років	від 16 до 55 років	14—15 і 56—60 років	від 10 до 13 років	
		Коефіцієнти переводу на робісну чоловіка					
		1	0,8	0,8	0,6	0,4	
Полісся	2736,6	629,6	162,0	662,6	117,3	251,0	914,1
Правобережжя	7876,9	1886,4	460,3	2064,6	348,0	729,2	2388,4
Лівобережжя	6343,6	1449,1	388,9	1556,1	272,6	616,0	2060,9
Степ	7918,4	1813,1	487,0	1984,8	346,3	808,0	2479,2
Україна	24875,7	5778,2	1498,2	6268,1	1084,1	2404,2	7842,6

Зводячи робочу силу кожного віку за наведеними коефіцієнтами до праці дорослого робітника-чоловіка, маємо загальне для всієї України число таких умовних робітників — 13 600, 9 тис., які отак розподілено по районах і соціально-економічних групах.

Таблиця II

Р а й о н и	Без засіву	З а с і в о м						Разом
		до 2 дес.	2—4 д.	4—6 д.	6—9 д.	9—15 д.	15 дес.	
Полісся	48,8	396,2	651,9	258,6	86,9	16,4	0,4	1459,2
(робітників)	1,8	2,1	3,0	3,5	3,8	4,7	5,0	2,7
Правобережжя	164,0	1542,7	1996,6	576,5	114,6	11,6	0,4	4406,4
(на 1 г-во)	1,7	2,0	2,7	3,6	4,1	4,0	2,1	2,4
Лівобережжя	184,6	564,9	1135,3	853,4	491,6	164,8	19,6	3414,1
(на 1 г-во)	2,0	2,2	2,6	3,3	3,9	4,8	6,1	2,8
Степ	223,4	317,0	786,7	855,3	894,7	929,0	335,1	4321,2
(на 1 г-во)	2,1	1,9	2,2	2,6	2,9	4,0	4,6	2,7
Україна	620,8	2820,8	4570,5	2523,8	1587,8	1121,8	355,5	13600,9
(на 1 г-во)	2,0	2,0	2,6	3,1	3,3	4,1	4,7	2,7

Тому, що у цій праці ми досліджуємо трудовий баланс у хліборобському господарстві, то з наведеного числа умовних робітників треба виключити робочу силу незасівних господарств (620,8 тис. чол.) після чого робочу силу усіх засівних груп можна обчислити близько в 13 міл. одиниць.

Як показує таблиця, забезпечення сім'ї робітниками більшає паралельно зі збільшенням господарства.

В однойменних групах найбагатші з погляду робітничого складу є здебільша сім'ї на Поліссі й Правобережжі тоді, коли сім'ї в Степу стоять на останньому місці.

Автім, висока питома вага тут великих господарств і навпаки дуже маленька їх кількість на Правобережжі в порівнянні з районовими цифрами нівелює цю картину, і виводячи з погляду забезпеченості робочою силою середньої сім'ї на чільне місце Лівобережжя (2,8 роб.) дають Правобережжю забезпеченість нижчу від середньої-української (2,5 проти

2,7). Перемножуючи число робітних днів на рік взятих за 280¹⁾ днів на число робочих, маємо загалом такий запас робочої сили в робітних днях для пересічного господарства й цілого району:

Таблиця III

Р а й о н и	Запас роб- сили в 1000х робднів	Запас роб- сили на 1 г-во в робднях	Десятина засіву на 1 г-во	Робднів на 1 дес. засіву
Полісся	394.912	780	2,70	290
Правобережжя	1.187.872	701	2,29	306
Лівобережжя	904.288	806	3,50	230
Степ	1.147.384	779	6,03	129
Україна	3.634.456	758	3,84	197

Як свідчить таблиця, дарма що на Правобережжі господарство щонайменше забезпечено робочою силою, іще менша їхня забезпеченість засівами ставить цей район на перше місце з погляду забезпеченості працею одної десятини, а інші райони йдуть таким порядком — Полісся, Лівобережжя і Степ.

Вже ця обставина обґрунтовує більшу інтенсивність району, а з обмеженими її можливостями, обґрунтовує нагромадження не використуваних трудових лишків.

Витрати робили та її пересічно-річний баянс. Вираховуючи витрати праці сільського населення ми використали „Селянські бюджети України“ за 1924-25 рік. (ЦСУ УСРР 1927 р.), де між іншими пересічними показниками є баянс робочого часу пересічно на 1 господарство по районах і засівних групах (стор. 174—181). Баянс охоплює 441 господарство.

Щоб обчислити масові витрати праці вихідного року п'ятиріччя (1927-28 р.), зазначені в таблиці витрати праці в робітних днях перемножувано на число господарств у відповідних районах та групах (за даними весіннього опитування 1927 р.), а результати згодом підсумовувано. Метод цей є не цілком досконалий, бо за множника брано дані одного року, а за множителя — дані 2-го, і до цього 1924 р. (бюджети охоплюють період з 1 квітня 1924 р. до 1 квітня 1925 р.), як відомо, був неврожайний. Проте, примушувало на це брак на початку роботи інших, пізніших відомостей про трудовий баянс села і неминучість, з введенням до опублікованих цифр будь-яких поправок, неменших умовностей і досить не досконалих припущень. Опріч цього можливі зменшеність показників 1924 р. як неврожайного певною мірою компенсує висока, звично, питома вага в бюджетах великих господарств (з підвищеними витратами), а для загально-українського видаткового бюджету ще й те, що зменшені показники перемножувано на більше число господарств, ніж їх було 1924 р. (1924 р. усіх господарств по Україні було 4.900,4 тис., 1927 р. — 5.110,6 тис.). Нарешті наша праця має на меті не так встановити абсолютні дані, як виявити відносні показники для окремих районів і соціально-економічних груп, а почасти вишукати методику й надалі це питання досліджувати.

¹⁾ Це число одержуємо вираховуючи зі всього числа днів на рік (365) по всіх усеодах святковані дні й пересічне число днів хвороби.

Так застереживши, зроблені обчислення говорять осьщо:

Таблиця IV

	Запас робили на 1 г-ю в робднях	Витрачено праці в робднях і % від пито- мого запасу на своїйому г-ві						Не використано					
		Робдней		Робдней		Робдней		Разом		Разом		Врах. най- ман. працю	
		%	%	%	%	роб- дней	%	роб- дней	%	роб- дней	%		
Полісся . .	780	310,5	39,8	234,5	30,0	87,8	11,2	632,8	81,0	147,0	19,0	178,0	22,8
Правобереж.	701	250,6	35,7	211,2	30,1	99,3	14,2	561,1	80,0	140,0	20,0	170,0	24,2
Лівобережжя	806	311,7	38,6	264,5	32,8	83,1	10,3	659,3	81,7	147,0	18,3	187,0	24,2
Степ. . . .	779	262,5	33,7	272,1	34,9	74,2	9,5	608,8	78,1	170,0	21,9	196,0	25,1
Україна . .	758	274,8	36,2	245,0	32,3	86,6	11,4	606,4	79,9	152,0	20,1	183,0	24,2

Як бачимо, найбільшу кількість праці (36,2% від питомого запасу робочої сили сім'ї) витрачається пересічно на сільське господарство, дещо менш (32,3%) на інші роботи в господарстві (головно на хатне господарство), та близько 11% йде на промисли. По районах дещо визначається на підвищені витрати у відносних числах Полісся й Лівобережжя — по сільське господарство, Степ — по хатньому господарству і Правобережжя — по промислах. Загальна сума витрат по районах коливається близько 600 робітних днів; що до запасу робили число витрачених днів дає вельми близький процент по всіх районах — близько 80% і таким робом на не викоистаний час припадає близько 20%. Якщо взяти на увагу, що частину робіт виконує наймана праця (близько 4%), до запасів робили не зарахована, то коефіцієнт не використаної питомої робили сім'ї збільшується до 24,2%. Цю величину ми й беремо за пересічно-питомий показник не використаної робили по районах та групах для всенкої України за пересічно-річним балаянсом.

Пересічно-річний балаянс праці по соціально-економічних групах беручи, маємо ось яку картину:

Таблиця V

Г р у п и	Запас робили на 1 господарство	Витрачається праці в робднях і % од питомого запасу на								Невикористаний залишок			
		Сільське госп-во		Хатне госп-во		Промисли		Разом		Разом		Враховуючи найману працю	
		Роб. дней	%	Роб. дней	%	Роб. дней	%	Роб. дней	%	Роб. дней	%	Роб. дней	%
1) З зас. до 2 дес.	567	200,6	35,3	199,5	35,1	93,3	16,4	493,4	86,8	73,6	13,1	91,1	16,0
2) " 2,01—4,00 дес.	730	265,9	36,4	228,4	31,2	83,1	11,3	577,4	78,9	152,6	21,1	188,1	33,1
3) " 4,01—6,00 "	864	315,3	36,4	262,9	30,4	83,6	9,6	661,8	76,4	202,2	23,6	230,0	31,5
4) " 6,01—9,00 "	920	338,5	36,7	301,2	32,7	76,1	8,2	715,8	77,6	204,2	22,4	254,5	29,4
5) " 9,01—15,00 "	1147	379,7	33,1	377,0	32,8	111,9	9,7	868,6	75,6	278,4	24,6	331,2	28,8
6) " над 15 дес.	1310	620,6	47,3	424,4	32,3	48,1	3,6	1093,1	83,2	216,9	16,8	254,6	19,4
Пересічно . .	758	274,8	36,2	245,0	32,3	86,6	11,4	606,4	79,9	151,6	20,1	183,1	24,2

Витрати на сільське й хатне господарство абсолютно більшають з укрупненням господарства, проте, коливання відносно незначні. Витрати на промисли мають виразну тенденцію знижуватись паралельно з поширенням господарства, як абсолютно, як і відносно.

Разом загальна сума витрат абсолютно більшає з поширенням господарства, відносно ж робітний запас найповніше використовується в крайніх групах, де тому маємо й найменші лишки проти пересічних груп.

Якщо так вирахувані лишки робили на одне господарство пере- нести на всьєке число господарств, то не використаного робітного часу для України маємо 878.101 тис. робднів, або близько 3.136 т. річних робітників; при цьому для Полісся—90,188 тис. робітних днів, Правобережжя—288.464 тис., Лівобережжя—209.649 тис. і для Степу—289.800 т. роб. днів.

Отже, дарма що Степ за кількістю робітників стоїть на 2-му місці після Правобережжя, він (Степ) має такі 1-ше місце с погляду наявних умовних лишків.

Як використано робилу по сільсько-господарських сезонах і періодах. Зрозуміло, що наведений пересічно-річний баянс робили вельми недостатній та й відповідає власне тільки на одне питання: скільки не використовується пересічно на рік трудової енергії сільського населення. Тимчасом, через велику сезонність у сільському господарстві картина використання праці надзвичайно різко міняється в різні пори року і власне для практичної роботи цей тільки момент може мати інтерес.

Тепер висвітлити питання сезонности у трудових витратах сільського населення поважно полєхується, бо в бюджетах 1924-25 р. дано розподіл витрат праці по місяцях по всьємому господарству і в рільництві.

Аналіза цих цифр успроможне накреслити для кожного району й господарської групи періоди великого чи меншого напруження праці, та порівняти їх з трудовими у цей час запасами. Нажалі для коротких періодів особливо великого напруження, як приміром засівна кампанія повесні, живна, і ця таблиця не може дати належної відповіді; пересічні, показники на це—занадто забарні і прикривають справжню картину. Маючи на оці те, що найбільшу масу праці потребує рільництво, в якому сезонність праці найдужче відбивається, поділено робітний рік на періоди на підставі таблиці, що висвітлює розподіл витрат по місяцях у рільництві.

Це успроможне з погляду пересічної напруженности накреслити осьякі періоди: 1-ий повесні, період 3-х місячний (з квітня по червня включно) з витратами праці по місяцях (за пересічно-українським бюджетними даними) од 8,2% до 9,2% усіх річних витрат у рільництві; 2-й період—улітку, 3-х місячний (з липня до вересня) з коливанням по місяцях від 19,2% до 21,2% і 3-й період осінній-зимовий, 6-ти місячний (з жовтня до березня включно) з напруженістю праці від 0,1% (лютий) до 6% (жовтень). До обчислених, за наведеними в таблиці процентами, витрат праці на рільництво додавано потім витрати на скотарство й усі хатні і господарські роботи, які розподілювано рівномірно по всіх місяцях. Промисли не brano на увагу. Встановивши таким робом витрати праці у своєму господарстві на відповідні періоди, і порівнявши їх зі запасами у тойчас, ми одержимо ось які лишки робили в процентах од їхнього запасу (пересічно на 1 міс.) (див. табл. на 143 ст.)

Як таблиця свідчить протягом року витрачувано робилу вельми нерівномірно. Найбільша її кількість (з розрахунку на 1 місяць) витрачається у другім сезоні (пересічно по Україні залишається неспожитої у цей час робили близько 15%); потім іде перший сезон з лишками близько 23,24% і найменшу кількість праці витрачається у 3-му сезоні, коли лишки збільшуються до 41,5%. В районному аспекті є таж по- слідовність з тою лише різницею, що для Степу й Лівобережжя маємо амплітуду коливань ширшу від решти останніх районів.

Таблиця VI

	До 2 дес. засіву			Од 2 до 4 дес.			Од 4 до 6 дес.			Од 6 до 9 дес.		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
	У в і д с о т к а х											
Полісся	11,5	15,5	30,1	27,4	18,7	41,9	29,1	22,7	45,5	25,0	12,0	43,4
Правобережжя	21,5	18,6	43,3	26,3	20,5	45,2	22,9	24,3	55,4	16,1	9,8	40,6
Лівобережжя	29,4	22,5	42,6	22,1	13,2	39,7	20,1	7,0	43,3	16,3	-1,1	39,3
Степ	10,4	10,0	31,7	22,8	22,5	41,1	21,9	16,1	42,4	29,5	17,6	45,7
Україна	20,4	18,8	39,9	24,8	16,4	42,7	24,6	17,5	39,0	24,3	9,5	43,3

	Од 9 до 15 дес.			Над 15 дес.			Поресічно по групах		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
	У в і д с о т к а х								
Полісся	23,2	-3,3	44,5	—	—	—	23,1	17,9	39,4
Правобережжя	14,4	8,2	39,5	—	—	—	25,2	18,9	41,6
Лівобережжя	13,4	-3,6	37,1	38,3	8,6	56,9	21,6	10,4	41,1
Степ	28,4	8,3	47,1	14,2	-11,4	36,3	23,7	13,4	42,6
Україна	26,0	6,4	45,5	15,5	-10,1	37,4	23,6	15,2	41,5

Щодо соціальних груп, то проценти невикористаної праці в 1-му і 3-му районах загалом досить близькі для всіх груп; лишки у 3 сезони різко зменшуються відповідно до укрупнення господарства, і група з засівом над 15 десятин дає вже 10% дефіциту. По районах такі дефіцитні групи маємо в Поліссі для групи 9—15 дес. (—3,3%); на Лівобережжі 6—9 дес. (—1,1%) і 9—15 дес. (—3,6%) і в Степу в групі над 15 дес. (—11,4%).

Ще більшу нерівномірність у споживанні праці та більший розрив між трудовими запасами й потребами виявляється з вилученням найбільш правомірного „критичного“ місяця. Вилучаючи його на підставі показників витрат праці в різництві бачимо, що цей місяць припадає на 1 з міс. з другого сезону, конкретно найчастіше на вересень, і пересувається для деяких груп на Лівобережжі на серпень місяць, а в Степу і на липень.

Очевидки, тут опріч ріжниць у терміні досягання врожаю, яку з'ясовує географічне розміщення районів, має силу і різне набирання культур. З помітною питомою вагою корне-клубних плодів період жнив звичайно розтягується.

Порівнявши витрати праці у цьому місяцеві на своє сільське господарство з місячним запасом робили виходить, що навіть у цьому, вельми напруженому роботою місяцеві робила у більшості засівних груп повнотою не використовується; а лишки її становлять по Україні пересічно 10,6%.

По районах ці лишки коливаються від 13,3% (Полісся й Правобережжя) до 10,5% (Степ) і 5,7% (Лівобережжя). За засівними групами ці лишки поступнево знижуються напрямком до високих груп, переходячи у над-середняцьких і заможних господарствах у більший чи менший нестаток праці (пересічно по Україні група 9—15 дес. має дефіцит у 2,8% від запасу; а група над 15 дес. має 21,0%).

Якщо простежити напруженість праці у високих групах по районах, то виходить, що по всіх районах Лісостепу групи, починаючи від 6 дес.

засіву, мають вже виразно виявлений нестаток праці (за пересічно-річної тривалості роб. дня) од 1,0% до 28,0%, а в Степу група над 15 дес. — 22,0%. Нестаток цей ці групи і компенсують, продовжуючи головню робітний день проти пересічно-річного і почасти наймаючи роб. сили ¹⁾).

Зрозуміло, що виключивши з трудових витрат другого сезону витрати критичного місяця, ми тим самим зменшуємо напруженість для інших двох місяців цього сезону, чії лишки протягом цих місяців зростають до 18,2%.

Все сказане про вплив сезонності і критичного періоду можна проілюструвати ось якою таблицею:

Невикористана робсила в процентах од запасу (з розрахунку на один місяць):

Таблиця VII

Районий групи	Узимку (X — III)	Повесні IV — VI	Улітку (без критичн. місяців)	В критичні місяці
Полісся	39,4	23,1	20,6	13,2
Правобережжя	41,6	25,2	22,4	13,3
Лівобережжя	41,1	21,6	13,7	5,7
Степ	42,6	23,7	15,4	10,5
Україна	41,5	23,9	18,2	10,6
Пересічно по Україні:				
З зас. до 2 дес.	39,9	20,4	22,4	11,8
" " 2,01—4,00 дес.	42,7	24,8	19,1	11,8
" " 4,01—6,00 "	39,0	24,6	19,5	12,7
" " 6,01—9,00 "	43,3	24,3	11,2	9,0
" " 9,01—15,00 "	45,5	26,0	10,9	— 2,8
" " над 15 дес.	37,4	15,5	— 5,4	— 21,0

Користуючися з наведених даних є змога умовно розбити утворювані лишки протягом року не тільки за їхньою абсолютною величиною, але й за їхньою безперечною тривалістю. Так вже зрозуміло, що робсила, яку навіть у критичний місяць не використовують у сільському господарстві, зайва протягом цілого року (лишки А). Робоча сила, вільна протягом 2 місяців другого сезону, вирахувавши річні лишки (А), являє собою трудовий запас притягуваний до господарства тільки на критичний місяць; отже увесь останній час (11 місяців) є вільний од господарських робіт (лишки Б). Весінні лишки, вирахувавши з них вже згадані лишки (А + Б) дають робочу силу, вільну протягом 9 місяців. (Вони потрібні тільки на 3 місяці 2 сезону — лишки В). Нарешті, зимові лишки, вирахувавши усі попередні категорії А + Б + В, дають робсилу вільну тільки протягом 6-ти зимових місяців.

¹⁾ А. Чаїнов наводить для господарств Тверської губ. найбільшу довжину роб. дня у 9,3 год. (червень міс.) проти пересічно-річної в 6,2 год. Г. А. Студенський в "Проблемах організації крестьянского сельского хозяйства" дає для господарств Пензенської губ. довжину роб. дня влітку 11,9 год. проти пересічно-річної в 10 год.; "Статистична хроніка ЦСУ" № 31 за 1927 р. наводить для українських господарств 1926 р. напруженість праці влітку в 12,5 год. проти пересічно-річної в 9,4 год. Нарешті у Н. Макарова для американських господарств (Штат Вісконсин 1916 р.) маємо найбільшу довжину робітничого дня 11,4 год. (серпень, проти пересічно-річної в 10,6 год.

Для пересічного господарства по районах і для різних засівних груп пересічно по Україні можна ось як представити цю класифікацію лишків:

Залишки робили в % з запасу, вільні протягом:

Таблиця VIII

Райони та групи	6 зимових місяців (X — III)	9 місяців (X — VI)	11 місяців (X — VIII)	12 місяців (X — X)
Полісся	16,3	2,5	7,4	13,2
Правобережжя	16,4	2,8	9,1	13,3
Лівобережжя	19,5	7,9	8,0	5,7
Степ	18,9	8,3	4,9	10,5
Україна	17,9	5,4	7,6	10,6
Пересічно по Україні:				
З зас. до 2 дес.	19,5	—2,0	10,6	11,8
" " " 2,01—4,00 дес.	17,9	5,7	7,3	11,8
" " " 4,01—6,00 "	14,4	5,1	6,8	12,7
" " " 6,01—9,00 "	19,0	13,1	2,2	9,0
" " " 9,01—15,00 "	19,5	15,1	10,9	нема
" " " над 15,0 дес.	21,9	15,5	нема	нема

Розглянувши цю таблицю бачимо, що з 41,5% робочої сили, вільної узимку (див. таблицю 7), на суто зимові лишки припадає разом близько 18%, а решта являє собою лишки вільні протягом довших термінів. Так, 5,4% запасу вільні протягом 9 місяців, 7,6% — протягом 11 місяців, і 10,6% — цілий рік.

По районах кількість зимових лишків дуже близька одно-одному, по інших же категоріях звертає на себе увагу Лівобережжя з меншими річними лишками, що свідчить проти інших частин Лісостепу про дещо більший обсяг робіт в цьому районі підчас жнив, а проти Лісостепу — про меншу механізацію процесів і про більшу старанність жнив'ярських робіт. У засівних групах спостерігаємо зростання до високих груп 6-ти і 9-тимісячних лишків, і навпаки маємо зменшення 11 місячних та річних. В першому разі, за невеликої різниці в обсязі хатніх робіт, переважає вплив більшого (міцнішого) складу сімей у високих групах, у другому разі — поважніший обсяг в них польових робіт.

Оскільки річні лишки найменш зв'язані з господарством, треба думати, що їх можна найлегше від нього відчужити. Перебуваючи у господарстві їх легко можна пристосувати на роботі в різних промислах чи на службі, або на громадську роботу, тощо; коли ж є підходящий склад сім'ї (підходить число членів та їхній вік), тоді можна відірвати їх цілком од господарства на постійну службу, роботу на заводі, тощо. До цієї категорії близько належать і 11-місячні лишки, які притягаються у сільське господарство тільки на один критичний місяць. А тим, цілком одірвати ці лишки від господарства (опріч збільшення найманих робітників з боку) можливо тільки, або паралельно зі зростанням колективізації, що поважно збільшує продуктивність праці, або паралельно зі зростанням машинізації, що економить працю підчас жнив. Без цих передумов ця категорія лишків також як і наступна повинна бути зужиткована в інтенсифікованому сільському господарстві та хатніх промислах.

Тому що, ці категорії лишків переважно поширені в низьких засівних групах, то й слід насамперед ці останні вважати за той резервуар, з якого індустріалізоване народне господарство повинно черпати людський матеріал, щоб обслуговувати не сільсько-господарські галузі.

Щодо лишків, які визволяються протягом 9 місяців, то, не будучи весь сільсько-господарський сезон у господарстві і концентруючись переважно у надперіодичних групах, їх можна найраціональніше використати в самому сільському господарстві через його інтенсифікацію, для чого ці групи мають і відповідні матеріальні підстави.

Нарешті зимові лишки дуже значні в усіх групах. Їх можна використати або в розвинутому скотарстві, або у всіляких промислах.

Кількість залишків робили в сільському господарстві

Користуючися з найдених величин залишної робили в одному господарстві, можна зробити два розрахунки, скільки є залишних робітників в українському сільському господарстві (в умовних статистичних одиницях): за пересічно-річним балансом і за сезонним балансом.

1-й розрахунок дає для всенюї України цифру таких залишних робітників у 3,136,1 тис. чол. чи 24,2% од усієї кількості робітників. Тому що з цієї кількості на низькі групи¹⁾, що їх слід вважати за придатні до промислової праці, припадає близько 1141,5 тис., то робітників, що залишаються у своєму господарстві й промислах, є близько 1994,5 т. За другим розрахунком, вираховуючи витрати праці на позагосподарські заробітки²⁾, річні залишки, придатні на підставі сказаного до промислових робіт, становлять 821,6 тис. чол. Залишки, що тепер придатні для інтенсифікації сільського господарства, а за відповідної реконструкції сільського господарства можуть відійти у промисловість, визначаються 11 місячними робітниками в 698 тис. 9 місячні залишки, що їх повинно використати переважно в інтенсифікованому сільському господарстві, становлять 559 тис. чол.; нарешті зимові залишки, особливо придатні залишатися у промислах і почасти в скотарстві, становлять 2000 тис. чол.

Ріжницю в кількості вільних річних робітників, що одержуємо з обох розрахунків (1141,5 тис. і 821,6 тис. робітників) з'ясовується цілком різними засадами розрахунків та змістом одержуваних результатів. У той час, коли ми користуємося з пересічно-річного балансу, пересічно-статистичний вільний „робітник“ складається деякою мірою з вільних зимових залишків, і умовно такі „робітники“ набираються тільки з низьких груп, у другому розрахункові зимові залишки виділено в окрему категорію, а вільні річні робітники складаються з трудових залишків, вільних у критичний місяць в усіх групах.

По районах зазначені залишки розподілено так (в тис. умовних робітників): (див. табл. на 147 стр.).

Як бачимо з таблиці, оба розрахунки дають не тільки ріжницю щодо кількості вільних робітників по районах, але й посутно міняють також і розміщення самих районів. Так, коли у пересічно-річному балансі на першому місці за числом робітників, придатних для промислової праці, стоїть Правобережжя, а Степ—на 3 місці, то за другим розрахунком на перше місце з цього погляду стає Степ (302,9 тис.); Правобережжя ж переходить на друге місце. Зате, за 11 міс. залишками

¹⁾ Тут обчислено залишки 1-ої гр. (до 2-х дес.) в усіх районах + залишки 2-ої групи (до 4 дес.) в Степу + ¹/₂ залишків 2 гр. по Лісостепу.

²⁾ Витрату праці на заробітки, яка становить для України 415,267 тис. роб. днів, або 1483 тис. річних робітників, в даному разі розбито пропорційно до кількості місячних робітників у кожній категорії залишків.

Залишки робочої сили (у тис.):

Таблиця IX.

Райони	За пересічно-річним балансом		Враховуючи сезонність			
	Для промислового використання	Для інтенсифікації та заробків	Річні	11 місячні	9 місячні	Зимові
Полісся	123,8	198,3	113,1	38,0	63,5	162,0
Правобережжя	534,2	496,0	291,0	313,6	47,3	680,7
Лівобережжя	247,3	501,4	114,6	174,8	188,7	513,8
Степ	236,2	798,8	302,9	140,3	268,6	641,4
Україна	1141,5	1994,5	821,6	166,7	568,1	1997,9

Правобережжя далеко переганяє інші райони (313,6 тис.), що робить його у теперішніх умовах найкраще пристосованим для піднесення інтенсивності господарства; а з раціоналізацією трудових процесів Правобережжя правитиме і за вельми поважне джерело, звідки поповнюватимуться кадри промислового пролетаріату.

Отже, до таких висновків доходимо, коли досліджуємо трудовий баланс в українському сільському господарстві вихідного у п'ятиріччя року.

Наведені розрахунки надзвичайно умовні і не дозволяють висновити про фактично можливе відривання від сільського господарства фізичних (а не статистичних) осіб. Проте вони все ж таки дають деяку уяву про характер і кількість залишної праці на селі і про питому вагу районів. Оскільки накреслювана за п'ятиріччю реконструкція сільського господарства має поліпшити використання всіх засобів продукції (що для землі і капіталу стверджують результативні показники), вельми цікаво дослідити надалі, якою мірою можна використати наприкінці п'ятиріччя і трудові запаси сільського населення в зв'язку з питаннями як піднести продуктивність праці.

Проф. С. ВОРОБЬЕВ

Днепрострой и орошение

(К вопросу об орошении в верхнем б'ефе)

Все хорошо усвоили, что Днепрострой должен дать нашей стране три блага: 1) дешевую электроэнергию, 2) сплошной водный путь, связывающий все Приднестровье с Черным морем, ибо пороги будут залиты водой, и 3) орошение наших полей.

Ирригационная проблема в связи с Днепростроем приобретает огромное народно-хозяйственное значение, ибо с поливом растений будет ликвидирована засуха, уничтожающая наши урожаи. Однако, в отношении ареалов орошения мнения сильно расходятся: одни считают, что необходимо орошать только ниже-днепровские степи, лежащие примерно к югу от линии Каховка — Мелитополь, и указывают на необходимость орошения в районе, непосредственно прилегающем к Великой (Запорожской) плотине; другие пытаются выдвинуть в первую очередь орошение в верхнем б'ефе, т.е. в припорожской части Днепра

и в Запорожьи. Не входя в полемику этого вопроса, мы можем лишь отметить, что в этом споре много есть элементов из области гаданий, предположений и пока сравнительно мало конкретных сведений о районах будущего орошения.

В настоящее время позиция сторонников орошения Нижнеднепровских степей более выигрышная, ибо они базируются на бесспорном постулате: влага в южно-украинских степях находится в остром минимуме, и потому там крайне необходима ирригационная вода; это правильно, однако неправильно, когда защитники орошения нижнеднепровских степей в полемическом задоре доходят до того, что говорят об отсутствии объектов для орошения в верхнем б'ефе.

По поручению Кабинета Днепростроя Украинского Научно-Исследовательского Института Экономики и Организации сельского хозяйства, мы совершили небольшую рекогносцировочную экскурсию в районы верхнего б'ефа и должны сказать, что здесь имеются огромные перспективы для орошения.

„Каменский под“ находится на левом берегу Днепра против Никополя. Расположен „Каменский под“ между речками Белозеркой и Конкой, начинается от Белозерского лимана и тянется на восток, покрывая до 5.000 гектаров; дальше этот под смыкается с общим понижением села „Днепровки“ (характерно другое название этого села „Падовка“), которое примыкает к селу „Благовещенское“, лежащему на р. Конке; а всего в этом понижении вместе с Каменским подом можно оросить до 10.000 га.

Исключительно благоприятные условия стимулировали с давних пор здесь местное население к развитию приусадебного промышленного садоводства и огородничества. В Каменском районе насчитывается больше 1.000 садов, поставлявших плоды и фрукты в прежнее время на столичные рынки, в Ленинград и Москву, затем в Харьков, Днепрпетровск, Александровск и др. мелкие города Украины.

В 1903 г. смелый местный пионер А. Ромоданов заложил в 8 верстах от с. М. Знаменки в центре „Каменского пода“ плодовой сад с орошением и получил блестящие результаты, собирая до 1.000—1.500 пудов с гектара яблок и груш, тогда как сады без орошения давали в среднем 400—600 пудов.

В 1914 г. А. Ромоданов произвел орошение озимой пшеницы, дав на поле две поливки, 25 апреля и перед наливом зерна, и в результате собрал урожай в 400 п. зерна с гектара, а неполивная оз. пшеница уродила в этом году 120 пуд. на гектар.

В настоящее время б. сад А. Ромоданова является учебной фермой Б. Знаменской садово-огородной профшколы, где помимо сада имеется 26 гектаров поливаемого огорода и питомник древесных пород.

В момент нашего осмотра (11 июня) производилась поливка огорода. Источником воды являются два абиссинских колодца, дающих 5.000 ведер в час; таким образом за 10-часовой рабочий день подается 50.000 ведер воды, что хватает для увлажнения 2 га огорода.

Местная практика установила, что для лучшего развития садов необходимо за вегетационный период давать 4 поливки: первый раз сад поливается (смотря по весне) в конце марта — начале апреля, второй раз — после цветения, третий раз — перед наливом плодов и четвертый раз (резервная поливка) — в сентябре; однако, надо заметить, что последняя поливка не является обязательной, ибо под такую катастрофическую зиму, каковой оказалась зима 1928-29 г., деревья, орошенные в сентябре, имея в своих тканях много воды, страдали от зимы значительно больше тех деревьев, которые осенью не поливались.

Интересно отметить, что старые абрикосы в саду зимой 1928-29 г. все погибли, тогда как абрикосы 2-летние, находящиеся в питомнике, сохранились благополучно; очевидно возраст, а затем и снег, предохраняющий от морозов, в густом питомнике лучше сохранялся, чем в саду с редко стоящими деревьями.

По рассказам старых садоводов массовая гибель абрикосов наблюдалась в Каменке в зиму 1910-11 г., т.е. примерно в 17—20 лет абрикосы один раз гибнут почти целиком.

На крайнем востоке будущего „Каменского орошаемого массива“ я посетил с. Благовещенское, где работает „артель им. Сельинтерна“ в быв. имении Иваненко; из беседы с головой артели для меня ясно было, что хозяйство артели второй раз страдает от гибели озимого клена; за последние два года высевались селекционные сорта (в 1928 г. „Кооператорка“, а в 1929 г. „Украинка“), которые целиком погибли, и теперь у них вся надежда на орошаемый огород. В довоенное время здесь с большим успехом работали огородники-болгары, которые арендовали у Иваненко землю и, орошая ее водами р. Конки, получали большие результаты.

Большой эффект здесь получается и от поливки садов, что подтверждается большой практикой в двух огромных фруктовых садах Иваненко, где весьма рационально было устроено искусственное орошение. Местной практикой огородников отмечен факт весьма благотворного влияния удобрения в комбинации с орошением.

Для полноты освещения вопроса я беседовал с крестьянами-садоводами с. Каменка, которые не орошают своих садов, и от всех слышал в разных вариантах следующее: „если мы сейчас в массе не поливаем своих садов, то только потому, что нет физической возможности производить поливку; но каждый из нас знает, по маленькому своему опыту, что при незначительной поливке из усадебного колодца получается яблоко нарядное и урожай в $1\frac{1}{2}$ —2 раза выше, причем при орошении плоды крепче держатся на дереве, и если бы мы получили дешевую воду, то все перешли бы на орошение своих садов“.

Проехав 80 верст на лошадях по маршруту: Каменка (М. Знаменка) — учебная ферма Б. Знаменской агропрофшколы (б. сад Ромоданова) — Днепрówka (Падовка) — Благовещенка-Ивановское — хут. Ново-Украинка — Водяное — Каменка, и обзирая в разных частях Каменский массив будущего орошения, мы приходим к заключению, что если Днепрострой даст в „Каменский под“ воду, то этот край превратится в цветущий сад.

Весь осмотренный нами Каменский массив лежит на почвах черноземных с $3\frac{1}{2}$ —5% гумуса, характерных для левобережных террас украинских рек.

Между пристанью на Днепре „Каменка“ и селом М. Знаменка тянется полоса дюнных песков, скученных ветром в небольшие холмы — „кучугуры“. Вправо от пристани вниз по Днепру, в расстоянии $1\frac{1}{2}$ километров, приотлилось „Мелиоративное товарищество среди песков“, которое я также посетил и обнаружил при ориентировочных раскопках, что эскалатуруемые товариществом пески залегают на отложениях черного цвета, так называемом речном аллювии, который подстилает пески на глубине в среднем $1\frac{1}{2}$ метра. При таком подгрунте товарищество занимается с успехом орошением огородных и некоторых садовых культур.

В обработку большая часть песков поступает после спада воды, причем пески обогащаются за счет оседания суспендированных частиц, находящихся в пойме воды. На таких песках сажают арбузы, помидоры в конце июня, картофель высаживают в июле, подсолнух сеют

в июне, капусту высаживают в июле; и несмотря на такие поздние сроки посева и посадку, все растения, благодаря быстрой прогреваемости почвы, вполне успевают вызреть раньше степных культур и приносят хорошего качества продукцию. Преимущества культуры на песках выражаются в легкости и быстроте обработки и в полной гарантии от весенних заморозков (утренников), которые нередко губят всходы растений в полевых условиях.

В текущем году, когда все земледельцы дрожат за целостность огородных растений, боясь нападения гусеницы лугового мотылька, огородники на песках спокойны, ибо в момент нашего осмотра (12-VI) — они только готовили почву для посадки арбузов и картофеля на возвышенных местах, освободившихся из под воды. Однако, на песках есть свои специфические неприятности: 28—29 мая ветер дал низовой буря, который засек песком листья капусты, помидор, синих баклажанов и огурцов, посаженных на высоких местах, не заливаемых водой. С этим злом надо бороться путем устройства защитных полос — кустарниковых, а также при помощи посева кулис люпинов одно — и многолетних, которые успокоят силу ветра и прекратят передвижение песков.

На противоположном правом берегу Днепра в районе Никополя имеется также орошение садов и огородов в Красногиргорьевской агропрофшколе, а также в Городище, в Алексеевке близ реки Чертомлыка, где занимаются орошением коллективные объединения.

Беседуя с членами коллективов и отдельными селянами, мы от всех в один голос слышали только положительные отзывы об орошении, и все они ждут с большой надеждой дешевую и доступную воду, которую даст им Днепрострой.

Не останавливаясь на других случаях и фактах орошения в Запорожском округе, мы напоминаем, что еще в 90 г.г. прошлого столетия в б. Александровском уезде пользовалось известностью орошение лугов, устроенное в Павловской экономии, где получали хорошие сенокосы на поливаемых лугах вместо прежних тощих укосов с плохим составом кормовых трав. Результаты, достигнутые при помощи орошения в Павловской экономии, описаны в „Записках Русского Технического общества“ за 1891 год.

Нельзя не отметить также, что и своевременные опытные данные говорят за орошение в районе Великой (Запорожской) Плотины. Днепропетровская с.-х. станция, занимаясь в Метеорологическом отделе изучением водного баланса, констатирует, что озимая пшеница хорошо отзывается на поливку в период посева (август-сентябрь) и дополнительное орошение в мае следующего года; яровая пшеница положительно реагирует на орошение в мае-июне, т.-е. в период прохождения фаз роста, связанных с кущением, и до цветения растений.

Учитывая прошлое и настоящее по вопросу орошения, мы, не отрицая важности орошения в Нижнеднепровском б'ефе, приходим к следующим выводам:

1) В районе, тяготеющем к Великой (Запорожской) Плотине, имеются вполне определенные объекты орошения в виде садовых, огородных, луговых и частично полевых растений.

2) Население вполне подготовлено к орошению и ждет лишь доступной воды.

3) Однако, в целях рационализации орошения необходимо, помимо работы опытных станций, прибегнуть к живому творчеству масс и заложить сеть коллективных опытов по орошению в разных пунктах, дабы выяснить роль антропогенных условий, комбинирующихся в различных сочетаниях, которые могут менять эффект от орошения.

4) Чтобы в дальнейшем правильно построить орошение, необходимо критически проработать всю литературу по вопросам орошения. В настоящее время эту работу ведет Кабинет Днепростроя Научно-Исследовательского Института Экономики и организации сельского хозяйства.

5) Наряду с изучением напечатанных материалов, необходимо путем экспедиционным исследовать современное состояние и формы орошения, применяемые в данное время у нас в Союзе, а также важно познакомиться и с достижениями по орошению других стран мира.

6) Параллельно с разрешением вышеуказанных проблем необходимо вести интенсивную экспериментальную работу по изучению орошения в соответствующих научно-исследовательских учреждениях нашей страны.

В. ВЛАДІМІРОВ

Зовнішня торгівля Польщі

Беручись до розгляду низки питань, зв'язаних з дослідженням зовнішньої торгівлі Польщі, передусім слід відзначити, що взагалі важко проаналізувати міжнародну торгівлю, цю одну з основних артерій, що зв'язують між собою країни, бо після війни надто посилюється вплив політичних моментів у торговій діяльності країни, які часто затуманюють господарські фактори. Надто ж складна річ проаналізувати зовнішню торгівлю Польщі. Крім вищезазначених причин, а також і відсутності досить перевіреного економічно-статистичного матеріалу, Польща має ще ряд особливостей, так мовити б органічного характеру, які ускладнюють аналіз; тим-то наш матеріал і буде до деякої міри неповний і уривчастий, хоча загальні тенденції він все ж таки намітить.

Між створеними після Версальського миру державами Польща стоїть особіно через її господарську структуру, бо господарський організм Польщі створився з трьох різних частин. Перша частина—це а) східні окраїни (колишн. Віленська, Гродненська, Волинська й ін. губернії), майже не розвинуті, цілком зв'язані з рештою колишньої Росії, і б) так звані „Конгресувки“ з розвинутою обробною промисловістю, пристосованою до східних ринків (кол. Росія і близ Схід). Друга частина—а) Познань з вельми розвинутим сільським господарством завдяки аграрному протекціонізму Німеччини,—ця частина цілком зв'язана з Німеччиною, і б) Горішня Сілезія, перетята надвое, при чому її промисловіша частина відійшла до Польщі, хоч у цій частині нічого польського в господарстві майже й немає: велику промисловість Сілезії будовано відповідно до всього народного господарства Німеччини, через що вона й не може не тяжити до останньої. Третя частина—це Малопольща, що має великі природні багатства (нафта, сіль тощо), які й досі ще перебувають до певної міри під впливом австрійського господарства.

Перетяті Версальським миром господарські артерії, не можуть не пульсувати в тім же напрямі, як і сто років тому. Витворені кордони не можуть так швидко затерти господарчу залежність частин народного господарства й людності від цілого організму. Тут силу має, крім економічної залежності, ще й довголітня традиція; ця традиція коли й може зникнути, то хіба тільки протягом декількох років.

Така штучна господарська структура Польщі і являє собою першу особливість її, позначаючись на всій господарській діяльності взагалі, а особливо на зовнішній торгівлі. Крім економічної неприпасованості окремих частин Польщі між собою (щоб позбутися цієї неприпасованості, потрібно ще дуже багато часу, праці й капіталу) позначаються на економіці її ще й наслідки війни, що її ареною була територія Польщі. Навряд чи є хоч одна держава в Європі, яка б так потерпіла від війни, як Польща. Потреба загоїти рани, відновити зруйноване господарство,

вона також дає своєрідний напрямок господарській діяльності країни. Певну відзнаку поклало також і те, що в країні немає власних, в повному розумінні цього слова, капіталів і буржуазії. На тій території, де тепер створилася Польська держава, не було великих банків, а були лише їхні філії, які, коли настала війна, повивозили в свої центри золото й інші цінності. Отже нова держава майже ніякої спадщини не одібрала ні золотом, ні валютою тощо. Тим то Польща і мусить переживати хронічний голод на обігові капітали. Польської буржуазії, як тісно з'єднаної групи, не було, а тому, коли її пробують тепер об'єднати, і повстає стільки різних угруповань, тому й відсутність єдиного фронту.

Не малу вагу має також і те, що в Польщі немає своїх добре вихованих адміністративних властей, і це дуже ускладнило керування господарською діяльністю та політикою країни. Отже, перед господарством Польщі повстає цілий ряд дуже складних завдань, особливо в царині зовнішньо-торгової політики, як в імпорті, де гостро виказуються довголітні традиції населення тих територій, що перейшли до Польщі від інших країн в результаті війни, так і експорті, де Польщі в її боротьбі за ринки, як зовнішні так і внутрішні, стоїть на перешкоді її слаба конкурентноздатність, що пояснюється відсутністю капіталів і технічною й організаційною відсталістю від країн Західної Європи.

Торгова політика, як така, почала зароджуватись тільки на початку 1922 року, бо роки 1918-1922 були роки воєнних дій, коли на першому місці ставилось передусім воєнні потреби країни, а тому експорту, як такого, не було, а імпорт увесь цілком ішов на воєнні цілі. Цей період можна характеризувати, як період абсолютної регламентації, бо без дозволу спеціальної комісії неможна було нічого ні вивезти ні привезти. Закінчивши війну, держава стала перед кончею потребою оживити господарство країни. Політика відразу дає гострий поворот, і замість абсолютної регламентації настає період вільної торгівлі. Насамперед ширше стали дозволяти довіз в країну товарів споживчого характеру на задоволення потреб робітників і населення. Пояснюється це почасти й тим, що тоді уряд держали особи, зв'язані з великою добувною промисловістю та поміщиками, що були більше заінтересовані в тім, щоб забезпечити свою робочу силу дешевим закордонним товаром, а ніж у тім, щоб пустити й розгорнути свою недосконалу обробну промисловість. Цей період тривав до початку 1925 року, коли в зв'язку з грошовою реформою, а значить і з потребою створити і вдержати активний торговий баланс, довелось знов помалу переходити до регламентації зовнішньої торгівлі, особливо імпорту. Остаточний поворот у цій політиці стався тоді, коли почалась митна війна між Польщею і Німеччиною. Щоб компенсувати свої втрати від закриття кордонів Німеччини та завдати їй удару, Польща проголосила один за другим два списки товарів, заборонених для довозу з Німеччини, доповнивши їх згодом і поширивши на інші країни.

Отже, починаючи з 1926 року, Польща твердо стала на шлях регламентації своєї зовнішньої торгівлі, цебто на той шлях, що, на його ступіні мало не всі європейські країни, які пережили періоди інфляції і гіперінфляції і через те були заінтересовані в тім, щоб удержати активність торгового балансу.

Регулювання зовнішньої торгівлі митом відбувалося трохи слабше і не так досконало. До 1922 року в Польщі взагалі не було свого митного тарифу і там мали силу 3 тарифи (російський, німецький і австрійський). Та, ясна річ, так довго не могло тривати, і польський уряд, взявши за основу російський митний тариф 1903 р., склав поль-

ський митний тарифі але він не задовольняє і не відбиває потреб народного господарства цієї країни. (Утворена спеціальна комісія, щоб розробити новий тариф, працює вже декілька років над ним, але кінця цієї роботи і досі ще не видно).

Мита в Польщі проти інших європейських країн надзвичайно високі. Незабаром після того, як скінчилася радянсько-польська війна, у Польщі почалася робота над укладанням торгових договорів і угод. До кінця 1927 року таких договорів укладено з 20 країнами Європи, в тім числі з Англією, Францією, Італією, Швецією, Туреччиною, Австрією, Чехо-Словаччиною і багатьма іншими другорядними державами, а також з Японією і Персією.

З цих договорів найважливіші два, а саме—з Францією і Чехо-Словаччиною.

Договора з Францією складалося два рази, при чому другий був для Польщі сприятливіший, ніж перший. За свою допомогу в боротьбі з Радянською Росією Франція поставила в договорі надзвичайно несприятливі для Польщі і дуже вигідні для себе торгові умови. За цим договором Франція дістала до 90% знижки з мит на свої товари, при чому навіть на такі товари, яких Франція не виробляє, та навряд чи й буде коли виробляти; навпаки, Польща не тільки не дістала рівноцінних знижок, а була прирівнена до тих країн, що Франція не рахується з ними і які від неї залежать; інакше кажучи, Польща для себе ніяких пільг не дістала. Незабаром цього договору переглянуто і зроблено його вигіднішим для Польщі, та все таки і після того Польща не дістала від Франції тих пільг, що їх мають інші країни, що склали з Францією торгові договори. За чинними тепер договорами Польща завжди матиме пасивний баланс, торгуючи з Францією. Несприятливий момент у торгівлі з Францією становить також і те, що остання довозить у Польщу майже самі тільки предмети розкошів (шовки, парфумерію, вина). Зараз Польща провадить переговори з Францією про те, щоб змінити торговий договір, жадаючи більших привілеїв для польського експорту у Франції; та навряд чи можна ждати, щоб були якісь зміни в цім розумінні.

Договір з Чехо-Словаччиною побудовано раціональніше, на принципі рівноцінності поступок і пільг. Цей договір дуже важний для Польщі, бо вона понад 12% свого експорту направляє в Чехо-Словаччину, при чому експортує туди найрентабельніші або найпотрібніші до вивозу для Польщі товари, а саме: кам'яне вугілля, нафтопродукти, свині і ряд с.-г. продуктів. Як до першого так і до другого договору прикладено списки товарів, що мають конвенційну знижку на мита.

Решту договорів побудовано на умовах найбільшого сприяння, в основному на тих пільгах, які мають Франція і Чехо-Словаччина.

У всій договірній політиці характерне те, що немає строго продуманого плану. Дуже часто договори складалося під впливом того чи іншого політичного моменту, не обмірковуючи гаразд і не зваживши їхніх економічних ефектів, а тому Польський уряд тепер і ставить питання за те, щоб переглянути договори, насамперед з тими країнами, що в своїй торгівлі з ними Польща має пасивний баланс. З нових договорів, що мають бути складені, на першому місці стоять договори з Німеччиною і СРСР.

Одним з тих явищ, що дуже эле відбиваються на польському народньому господарстві, є відсутність торгового договору з Німеччиною, на яку припадає понад 35% усього зовнішнього товарообороту Польщі. Щоб припинити митну війну, що почалася 1925 року, Польща ще 1927 року запропонувала скласти торгову угоду. На початку поточного

року до Польщі приїхала німецька делегація і почала провадити переговори від імені своєї країни; але переговори ці нічого не дали, бо, крім надмірних вимог у частині вивізних контингентів різного роду товарів в Німеччину, сюди встряли і політичні моменти, що примусили німецьку делегацію перервати переговори, а укладання торгового договору відкласти. Таку саму неясність бачимо і з укладанням торгового договору з СРСР. У Польщі на цей договір покладали були великі надії, сподіваючись, що СРСР дозволить вільний пропуск польських товарів через свою територію на ближнє-східні ринки і що російський ринок стане більше купувати польських товарів. Останнім часом, через ряд політичних ускладнень, стали помічатися в цій справі песимістичні нотки, дарма, що міністр закордонних справ Залеський заявив у Сеймі, що підготовка торгового договору в міністерстві йде повною ходою. Більшість економістів Польщі підкреслює той факт, що коли не скласти торгових договорів з цими країнами, народне господарство Польщі навряд чи зможе стати на ноги, та тут же вони й додають, що справа зі складанням договорів йде дуже повільно і невідомо, коли скінчиться.

У світовому товарообороті питома вага Польщі дуже невелика — від 0,8% до 0,9% в експорті і від 0,8% до 1% в імпорті всього світового товарообороту. Такий же самий невеликий і розмір товарообороту на душу польського населення: 1924 року — 18,2, 1925 року — 19,1, 1926 року — 14,6 і 1927 року — 19,7 доларів; тим часом як, напр., у Данії зовнішній товарооборот становить на душу населення: 235—240 дол., у Канаді — 250 дол., в Англії — 195—200 д. у Франції — 95—100 дол., в Австрії — 90—100 дол., у Фінляндії — 85—100 дол. і т. д. Взагалі між 56 країнами, що мають більш-менш помітну зовнішню торгівлю, Польща стоїть на одному з останніх місць.

Польська зовнішня торгівля відбувається, головню, європейськими країнами. Пересічно за 1924—27 р. р.:

	Довіз	Вивіз
На сусідні держави	37,9%	48,2%
„ інші європейські країни”	37,6%	44,1%
„ неєвропейські країни	24,5%	7,7%

Треба сказати, що зміни були, головню, в експорті. Наприклад, експорт у сусідні держави зменшився з 60,8 у 1924 р. до 46,7% в 1927 р., що пояснюється зниженням питомої ваги вивозу в Німеччину в наслідок митної війни, замість чого зросла питома вага вивозу в інші країни.

По країнах питома вага в зовнішній торгівлі Польщі протягом зазначених чотирьох років розподілялася так: Німеччина — 31,4% довозу в Польщу і 37,7% вивозу, П. А. С. Ш. — 14,0% довозу і 0,6% вивозу, Англія — 8,5% довозу і 10,8% вивозу, Австрія — 8,8% і 10,6%, Чехо-Словаччина — 8,6% і 5,5%; далі йшли, з далеко меншими оборотами, Румунія, Франція, Італія, Угорщина, Бельгія, Голандія, Швеція і, нарешті, СРСР (1,2% довозу в Польщу і 1,8% її вивозу).

Але й тут були деякі зміни; з них особливо треба відзначити зниження питомої ваги в імпорті з 43,4% 1923 року до 25,5% 1927 року і в експорті — з 49,6% до 36,0% 1927 року. З СРСР товарооборот був (проти суми всього товарообороту Польщі) такий: 1923 року — 0,4% довозу і 1,9% вивозу, 1924 р. — 0,3% і 0,9%, 1925 р. — 0,6 і 2,8%, 1926 р. — 0,9% і 1,9%, 1927 — 3,5% і 1,8% і за 9 місяців 1928 року — 1,1% і 1,3%. Зріст імпорту з СРСР в 1927 р. діється, головню, довозом хліба, а підвищення експорту до 2,8% в 1925 р. стався в наслідок нашого цільового імпорту.

Зовнішня торгівля за роками в міл. ам. доларів становить такі величини:

	1922 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.	1926 р.	1927 р.	1928 р.
Довіз	165	217	288	313	175	328	291
	100%	132,0%	174,9%	189,7%	106,0%	198,8%	
Вивіз	128	233	247	248	255	285	203
	100%	182,4%	193,2%	194,1%	199,3%	221,9%	
Сальдо	-37	+16	-41	-65	+80	-48	-88

З наведеної таблиці можна зробити такі висновки:

а) Загалом беручи, торговий баланс за всі минулі роки був пасивний. Активне сальдо, що дав 1926 рік, сталося тільки через зниження імпорту в результаті регламентації і занепаду валюти в країні.

б) Експорт, що вельми був підвищився 1923 року, стає далі майже стабільний, збільшуючись дуже повільно. Більш-менш значне збільшення експорту в 1927 р. (на 20%) проти 1926 року пояснюється винятковою кон'юнктурою на лісо-матеріалі на світовому ринку. Але, змінившись, ця кон'юнктура мала знизити й експорт; це й бачимо в перші 9 місяців 1928 року.

в) В імпорті відбуваються хитання вже більші; пояснюються вони головню регламентацією імпорту (посиленням її або збільшенням), почасти хитанням валюти і станом промисловости (депресія або піднесення).

Подавши огляд загальну картину стану зовнішньої торгівлі, як основу для дальшої аналізи, спинімось тепер детальніше на характеристиці польського експорту.

II. Експорт.

Вище вже говорилося, що експорт у Польщі не зазнав великих хитань; весь час він невинно, хоч правда й дуже повільно, зростає. Але перше, що спадає на око, це зміна структури експорту. Коли візьмемо весь польський експорт по основних групах Брюсельської схеми, то матимемо таку картину:

Експорт у мільйонах доларів:

Роки	Всього	Тварини		Харч. прод.		Сировина і напівфабрик.		Готов. пром. вироби	
		у м. д.	% до експ.	у м. д.	% до експ.	у м. д.	% до експ.	у м. д.	% до експ.
1922	127,8	0,46	0,1	17,2	12,5	43,4	34,8	66,6	52,1
1923	223,0	0,29	0,0	19,7	8,5	128,7	55,2	84,4	36,2
1924	247,0	9,1	3,7	56,9	23,1	113,8	46,1	66,8	27,1
1925	248,0	19,7	7,7	58,0	23,4	113,5	45,8	56,8	23,1
1926	255,0	12,9	5,0	67,4	26,5	139,1	54,7	35,1	13,8
1927	285,0	21,1	7,4	59,1	20,8	164,1	57,7	39,9	14,1
1928 (9 м-ців)	243,2	19,4	9,5	38,4	18,9	114,9	56,5	30,3	14,9

Тут спадає на око те, що питома вага пром. виробів в експорті регулярно меншає, що вказує на певний с.-г. аграрний ухил, що його почало набирати польське господарство. Підвищення питомої ваги сировини та напівфабрикатів, а також харчових продуктів, безперечно, гово-

рить за якісне погіршення експорту. Взявши за основу вищезазначене, розглянімо експорт Польщі по основних групах товарів задля того, щоб в'яснити, по яких лініях він розвиватиметься далі.

Передусім характерно, що з 29 груп товарів тільки 6 мають активне сальдо пересічно за п'ять років, а саме: група тваринна, харчових продуктів, дерева, рослин, палива і металу; а решта має активне сальдо.

На першій групі (тваринній) Польща за останні чотири роки має активне сальдо на 60.972 тис. ам. доларів, вивізи на 63.497 тис. і довізи на 2,525 тис. ам. доларів. Уже ці цифри говорять за те, що експорт тварин має для Польщі велику вагу.

Ще й до війни на тій території, де тепер Польща, було досить сильно розвинуте тваринництво, а надто свинарство. До певної міри причина цього — „картопляність“ польського сільського господарства. Щодо абсолютної кількості свиней (а їх тепер за переписом листопаду 1927 р. — 633.456 шт.), то Польща стоїть на третьому місці після Німеччини і СРСР. Це їй дає змогу робити великий експорт, у всякому разі далеко більший, ніж до цього часу. Так, за чотири роки вивезено живих свиней 2.623.382 шт. на загальну суму 48.511.000 ам. доларів. Звичайно, ця цифра не являє собою максимуму експортних можливостей.

Основні покупці її Австрія і Чехо-Словаччина, куди, між іншим, ще й перед війною вивозили свині з колишньої Царської Польщі. Обидві ці країни забирають 90% усього експорту. Конкурувати тут з Польщею СРСР не може, бо транзит через Польщу заборонений. Провадивши переговори з Німеччиною, Польща наполягала на тім, щоб установити для неї довізний контингент на 500 тисяч штук свиней на рік. Та як уже зазначалось, результатів ці переговори не дали. Мало того, німецький уряд останнього року став протезувати тваринництву у себе і навіть установив вивізну премію в 16 марок від штуки. Це не тільки унеможливило польський експорт свиней у Німеччину, а робить сумнівним і дальший експорт польський в Австрію та Чехо-Словаччину, де почав успішно конкурувати дешевий і кращий на якість німецький товар. До цього прилучилось ще й те, що і Австрія і Чехо-Словаччина останнім часом захожуються коло того, щоб самім постачатися м'ясом. Надалі експорт справді може підупасти, бо всі країни почали інтенсивно розвивати в себе тваринництво. Щоб поширити цей експорт, уряд утворив синдикат експортерів свиней, та навряд чи цей синдикат набагато поліпшить те становище на експортних ринках, що створилося останнім часом.

В експорті м'яса свинина стоїть на першому місці. Не спиняючись докладно на цій справі, ми тільки відзначимо, що через брак холодильників і добре обладнаних заводів — оброблення, зберігання, а значить і якість м'яса стоять там на невисокому рівні. Цим можна пояснити і малі на Лондонському ринку попиту та ціни на польські бекономи. Якщо року 1926 вивезено було 1500 тонн бекону, то вже 1927 року вивезено його тільки 520 тон. Розуміється, таку перешкоду, як низька якість м'яса, усунути можна; та все ж такі Польща навряд чи виступить протягом ближчих двох-трьох років, як великий експортер бекону, бо сировини, здебто свиней беконних, у Польщі майже зовсім немає.

Коротко ми вже говорили за те, що Польща країна в основному сільсько-господарська, бо в ній понад 65% населення зайнято в сільському господарстві. Сільське господарство польське стоїть на низькому рівні, здебільшого воно екстенсивне зернове господарство. Отже, цілком зрозуміло, повстає питання: чи Польща експортер, чи, навпаки, імпортер хліба? Щоб відповісти на це питання, нам треба визначити місткість внутрішнього ринку та врожай основних хлібів.

На підставі довголітніх спостережень, один з значних хлібних статистиків і економістів Польщі Штурм-де-Штрем визначає внутрішнє споживання такими розмірами: пшениці — 1 290—1 350 тис. тонн, жита — 4 800—5 000 тис. тонн, ячменю — 1 290—1 350 тис. тонн і вівса — 2 700—3 000 т. тонн (беручи населення Польщі за 30 міл. душ). Коли візьмемо досить добрий на врожайність 1927 рік, то матимемо такий хлібний баланс (у тис. тонн):

	Пшениця	Жито	Ячмінь	Овес
Врожай	1475,9	5688,4	1634,2	2390
Залишилось з 1926 р.	50,0	50,0	—	—
Висіяно в 1927-28 р.	204,8	884,2	222,7	437,4
Залишилось на спожиток	1321,1	4854,2	1411,5	2916,6

Ці дані вказують на те, що навіть при врожаї вищому за середній хліба країні ледве вистачає. 1928 року Польща мусила була купувати хліб за кордоном, і це можна пояснити тільки тим, що оцінка врожаю була прибільшена, бо експорт хліба з країни був дуже невеликий.

З наведених даних видно, що коли Польща провадитиме розумну хлібну політику, то, мавши врожаї вище за середні, довозити хліба їй не доведеться, але, як експортер хліба, вона ще довго не виступить на світовому ринку. Велике експортування хліба в 1924-25 р.р. дало тільки те, що хліб продавали в осени закордон дешево, а другого року на весні доводилося купувати його в два рази дорожше від осінньої експортної ціни. Хліб, звичайно, дорогшав і населення мусіло переходити на картоплю. 1928 року урожай був такий (дані ці неперевірені і на нашу думку дуже оптимістичні): пшениці — 1 460 тис. тонн, жита — 5 900 тис. тонн, ячменю — 1 900 тис. тонн і вівса — 3 650 тис. тонн., щобто врожай був приблизно такий, як і попереднього року, значить за експорт і мови не може бути, навпаки — скоріш може бути імпорт. Щодо корму для худоби, що його Польща здебільшого експортує, то через недорід 1928 року (60—80% торічного врожаю), щоб продержатися зиму, його доведеться чимало, мабуть, ще й довезти.

В експорті харчових продуктів досить велику питому вагу має цукор. За останні чотири роки його вивезено на суму 8 мільонів ам. доларів, і хоч ця сума само по собі й значна, але треба зазначити, що експорт цукру рік у рік усе меншає. Коли взяти вивіз цукру 1924 р. за 100%, то року 1927 його вивезено тільки 46,51% у цінності і 82,12% у вазі. Така невідповідність між зниженням ваги і зниженням цінності сталася в наслідок сильного погіршення якості експорту, бо цукор — сирець з 25,8% усього експорту цукру 1924 року підвищився в цінності до 57,2% 1927 року, а цукор рафінад знизився з 32,5% до 0,9% 1927 року.

Польща має велику цукроварну промисловість. Продукція її пукроварної промисловости вдвоє покриває внутрішній попит, що становить близько 280—300 тис. тонн. Отже вона мусить цукор експортувати, а як на світовому ринку цукру відбувається запекла конкуренція, то Польща й примушена продавати цукор далеко дешевше ніж коштує він собі, компенсуючи втрати на експорті високими цінами на внутрішньому ринку.

На світовій цукровій конвенції, в кінці минулого року, Польщі призначено 16% усього європейського експорту, щобто коло 200 тис. тонн. Але тепер, у зв'язку з деякими заходами в Англії, довіз туди цукру-рафінаду з Голяндії меншає, через що остання зменшує довіз цукру сирця з Польщі. У всякому разі не доводиться ждати, що 1928 року та мабуть і в найближчі роки збільшиться польський експорт цукру.

Виробництво його коли й зростатиме, то тільки на внутрішнє споживання, а це споживання проти інших країн світу дуже невелике (приблизно 10 клг. на душу).

На *яєчному ринку* в Лондоні останнім часом почали собі завойовувати місце, і де далі все більше, великі яйця, що експортує Польща. Так, у всьому імпорті на великі яйця, привезені з Польщі, припадало в 1925 р. — 4,8 %, в 1926 р. — 12,3 %, а 1927 р. — 13,9 %. Так само дає Польща понад 10 % яєчного імпорту і в Німеччину; в Австрії питома вага польського імпорту зросла за 3 роки з 19 % до 50 %, а в Чехо-Словаччині навіть до 90 %. Все це говорить за те, що Польща подалу опановує ринки збуту для своєї яєчної продукції. За даними Союзу молочарської та яєчної кооперації, в Польщі нараховується близько 35 міл штук курей, що дають на рік близько 3 міліярдів штук яєць. А споживає Польща коло 1,5 мільярда, цебто 50 штук яєць на душу. Треба сказати, що несучість польських курей низька, бо техніка курівництва там ще не висока, — на рік куриця дає тільки щось із 80 шт. яєць. Тепер їде в Польщі пропаганда за те, щоб збільшити продуктивність курей, і можна думати, що ця продуктивність збільшиться на 25—30 %, а цим збільшиться й експортний фонд. Навіть коли припустимо, що внутрішнє споживання Польщі підвищиться, а це річ можлива, бо теперішнє споживання там значно нижче ніж в інших країнах, то й тоді Польща все ж таки матиме чималі яєчні ресурси для того, щоб виступити на зовнішні ринки. В основному, весь польський експорт яєць розподіляється поміж країнами так (за 1927 р.): Англія — 19,4 % усього експорту, Німеччина 55,6 %, Австрія — 14,6 % і Чехо-Словаччина — 4,3 %. Експорт яєць за останні чотири роки збільшився в шість раз, при чому загальна сума, вторгована на експорті яєць за ці роки, становить 45,7 міл. доларів (самий лише 1927 р. в цій сумі дає 18,0 міл. дол.).

Не мавши холодняків Польща не може раціонально налагодити яєчну торгівлю, отже й мусить продавати яйця під час сезону за дуже дешеву ціну, а зимою їх довозити і притому за ціну, вище від експортної на 80—100 %. Як відзначає преса, дуже часто в Польщу імпортують назад ті ж самі яйця, що були вивезені декілька тому місяців. і при тому часто навіть уже негодящі. Між іншим, Німеччина польські курячі яйця експортує далі в Англію, наперед їх просортувавши, при чому кращі сорти вивозить, а гірші продає в себе за дешеву ціну.

Відсутність стандарту в яєчній торгівлі і мала конкурента здатність примушують польських експортерів продавати яйця за надто низьку ціну, яка часом становить 50—60 % ціни курячих яєць із Данії. Опублікований декрет президента республіки про регулювання яєчної торгівлі та експорту зможе, розуміється, поліпшити якісно експорт, але він його за те зменшить кількісно. Купці-експортери маючи це на увазі і не хотівши втрачати зисків, подали петицію, де просять відсунути на один рік надання чинности закону, мотивуючи це тим, що вони не видержують радянської конкуренції на лондонському ринку і тому мусять за безцінок продавати гірші сорти яєць за кордон, компенсуючи свої втрати на добрих сортах. Уряд їм відстрочив, але на короткий строк.

Експорт із Польщі *коров'ячого масла*, хоч і зростає, але поки що великої питомої ваги він не має. Перспективи його розвитку важко ще визначити, бо для Польщі з її слабо розвинутим молочарством потрібно багато коштів, щоб поліпшити його і раціоналізувати, а зараз їх у неї ще немає. Можливо, звичайна річ, що експорт протягом найближчих років збільшиться, але не на багато.

Не спиняючись докладно на інших товарах групи тваринницьких продуктів, можна все ж таки зробити той висновок, що хоч в цій галузі

і є велика конкуренція, але Польща зможе все ж таки вивозити цих товарів (за винятком хлібів) на суму близько 60—62 мільйонів доларів на рік. Перевищити цю суму вона зможе хіба тільки тоді, як зробить великі капіталовкладання в сільське господарство, раціоналізує його і інтенсифікує. А зробити останнє найближчими роками вона навряд чи зможе, бо капіталів у країні немає, а з-за кордону припливає їх мало.

Вище ми коротенько вже згадували про ту величезну роль, яку відіграють у польському експорті сировина та напівфабрикати. Домінуюча роль серед них належить лісові та вугіллю.

Питома вага лісу в усьому польському експорті становила: 1922 у. — 13,15%, 1923 р. — 11,7%, 1924 р. — 11,6%, 1925 р. — 18,0, 1926 р. — 16,4% і 1927 р. — 25,1%. Тільки за останні чотири роки вивезено з Польщі лісу на 183.327 тис. ам. доларів, при чому особливо збільшився експорт за останні два роки, в результаті надзвичайно сприятливої кон'юнктури на світовому ринку.

Вивозячи інтенсивно ліс у ряд країн, насамперед у Німеччину та Англію, Польща добилася того, що як експортер вона стала на другому місці, а з деякими видами лісоматеріалів навіть і на першому місці. Це ніяк не відповідає тому фактові, що Польща, коли взяти загальну кількість лісу, стоїть тільки на 11 місці серед країн Європи і на 12 місці, коли брати кількість лісу на одного жителя. (0,3 гект. лісу на одну душу). Ясна річ, що таких розмірів експорту Польща могла досягти тільки через те, що по хижацькому винищує ліси. Таке хижацьке господарювання ми спробуємо довести цифровим матеріалом. У Польщі немає досить точної статистики розмірів лісової площі, щорічного приросту, споживання і вирубу. Всі ці цифри являють собою результат певних узагальнень, проте вони, хоч би й приблизно, основну лінію розвитку подають. За даними Головного Статистичного Управління Польщі, під лісом у неї 7.946.344 гект. землі, що становить лісовий капітал на 1 мільярд куб. метр. Коли за норму приросту по всій країні взяти навіть норму державних лісів, а вона сама по собі вже висока, то річний приріст усіх видів польського лісу становитиме 21,6 мільйонів куб. метр. Тим часом за роки 1923-24-25 вирубувано щороку по 33,2 мільйонів куб. метрів щороку, цебто 153% цього „оптимістичного“ приросту. А як року 1926, а надто 1927 експорт був великий, то % порубаного лісу коштом основного капіталу, безперечно, ще збільшився. Протягом останніх 9 років винищено і не відновлено лісу на площі в 380 тис. гектарів. А коли ще сюди додати, що протягом війни винищено в наслідок воєнних дій 60 мільйонів куб. метрів лісу, тобто 3 річний нормальний приріст, то ясний стане початок промови, зробленої в Раді міністрів, а саме, що „Поезія і публіцистика так довго виславляли несходимі пущі Польщі, аж поки від них залишились тільки приємні спогади“.

На внутрішнє споживання Польщі потрібно лісу щороку на оброблення 97.740 тис. куб. метрів і на опалення 12.450 тис. куб. метрів. А тим часом приріст дерева на оброблення обраховано в 11.369 тис. куб. метрів, або 52,7% усього приросту, а дерева на опалення — 10.231 т. куб. метрів, або 47,3%. Інакше кажучи, приріст покриває тільки внутрішній попит, і на експорт Польща має фонд в розмірі тільки 1,5 мільйонів куб. метр. Тим часом лісу вивезено: 1922 р. — 4,0 мільйонів куб. метр., 1923 — 5,0 мільйонів куб. метр., 1924 — 5,5 мільйонів куб. метр., 1925 — 7,9 мільйонів куб. метр., 1926 — 12,4 мільйонів куб. метр. і 1927 р. — 16,6 мільйонів куб. метр.

Характерне в експорті лісу те, що збільшується питома вага не-обробленого дерева, а саме — дерево сирець у всьому експорті лісу в 1924 р. мало 29,4%, а в 1927 р. вже 64,1%. Дерево напівоброблене мало питому вагу в 1924 р. на 67,6, а в 1917 р. 35,6%, а оброблене

дерево знизилося з 3,0% в 1924 р. до 0,03% в 1927 р. З цього дуже добре видно, як різні країни, і насамперед Німеччина, намагаються зробити з Польщі джерело сировини й ринок збуту пром. виробів. Експортувала Польща ліс в основному в такі країни:

	Необробл.	Напівообробл.	Оброб.
Німеччину	72,0%	25,4%	30,9%
Чехо-Словаччину	10,2%	4,4%	6,4%
Англію	3,9%	38,6%	30,6%
Бельгію	2,6%	7,9%	6,3%
Голяндію	—	9,4%	8,5%

За останній рік наслідком того, що складено лісову угоду, питома вага Німеччини зросла, і вона стала майже монопольним покупцем польського лісу.

Хижацьке вирубування лісу призвело до великого зросту внутрішніх цін, з одного боку, а з другого, воно створило загрозу сировинній базі промисловості, насамперед паперової. Це примусило певні кола почати кампанію проти такого хижацького нищення лісів; отже крім природного зменшення експорту лісу, в результаті росту цін, треба ждати ще й певних обмежень, зв'язаних з заходами уряду в цій справі. Ознаки зменшення експорту лісу стали помічатися вже на початку 1928 року, надалі це зменшення піде швидким темпом. Деякотрі видатні економісти навіть тієї думки, що наближчими роками доведеться може ще й імпортувати ліс, при чому країною, звідки доведеться насамперед привозити ліс, називають СРСР.

На другому місці після лісу стоїть в експорті вугілля. З 1924 року і до 1927-го його вивезено на суму 166.459 тис. доларів. Рух експорту з року на рік був такий: 1924-го—100%, 1925-го—56,1%, 1926-го—97,9% і 1927-го року—77,3%. Таке хитання цифр говорить за те, що з експортуванням вугілля не все гаразд. Здобувши Горішню Сілезію з велими розвинутою вугільною промисловістю, Польща не тільки змогла покрити все своє внутрішнє споживання (21 міл. тонн), а ще має великі лишки і на експорт. Маючи на увазі, що фактичні й ймовірні запаси вугілля становлять 43 мільярда тонн, а здобуває вона його щороку 38 міл. тонн, (1927-й найвищий своїм видобутком післявоєнний рік),—ясна річ, що цих запасів вистачить недовго, навіть колиб вона його добувала і по 40 мільйонів тонн, як до війни. Добування можна розгорнути ще більше, аж до 60 міл. тонн, неробивши й великих капіталовкладань і з старими шахтами. До середини 1925 року, щоб-то до того часу, коли припинилася чинність спеціального договору, згідно з яким із Горішньої Селезії в Німеччину вивозилося безмитно необмежену кількість вугілля,—Польща не потребувала інших ринків збуту і не шукала їх. Коли ж кордони Німеччини закрилися перед польським вугіллям, становище Польщі стало безпорадне; але тут кам'яно-вугільну промисловість урядовав страйк гірників в Англії 1926 року. Скориставшись з того, що на багатьох ринках зникло англійське вугілля, Польща легко опанувала ці ринки, але скоро закінчився страйк, як почалась боротьба між польським і англійським вугіллям, що не припиняється й досі. В основному боротьбу ведуть методами низьких цін. Маючи величезні капітали, підтримана від уряду, англійська вугільна промисловість пішла на таке зниження цін, що навіть у Польщі, де зарплата вдвоє нижча проти Англії, експортні ціни стали нижчі від собівартості. Щоб удержати за всяку ціну експорт на старому рівні, кам'яновугільна промисловість польська, дістаючи підмогу від уряду, знижує ціни і великих зазнає від того втрат.

Ринки збуту польського вугілля поділяються на дві частини: на такі країни, де експорт вугілля рентабельний, і на країни, де він дуже втратний. До перших ринків належать країни Центральної Європи, а саме: Австрія, Чехо-Словаччина, Угорщина, почасти й Балканські країни, а до других — Скандинавські та Надбалтицькі держави. Основні споживачі польського вугілля (дані 1927 р.): Австрія, — 2,819 тис. тонн, або 25,4% Швеція — 2,764 тис. тонн, або 24,0%, Данія — 1,174 тис. тонн, або 10,58%, Італія — 1,162 тис. тонн, або 10,47%, Чехо-Словаччина — 545 тис. тонн, або 4,91%, Угорщина — 655 тис. тонн, або 5,91 і т. д. Року 1928 настали зміни, а саме — центр ваги став пересуватися на Скандинавські та Надбалтицькі країни, цебто на ринки, для польського експорту нерентабельні. Останніми місяцями експорт у ці країни починає досягати 70% усього експорту кам'яного вугілля. Сталося так через те, що країни центральної Європи відповіли на валоризацію мит тим, що зменшили імпорт із Польщі багатьох товарів і насамперед вугілля.

Дані останніх років доводять, що Англія в основному вже вернула собі свої ринки збуту, але не сповна ще; отже, коли Польща самохіть не зійде, то теперешня боротьба набере вже характеру війни, що має закінчитися розором котроїсь сторони. Покищо шанси на такий розор має Польща. Вдержати ті ринки збуту, де польське вугілля бореться з англійським, Польщі навряд чи пощастить, бо на це треба силу коштів, а їх у неї немає.

Через те й легко зрозуміти, чого так Польща домагається дістати собі ринок в СРСР і Німеччині для збуту свого вугілля. Провадивши торгові переговори з Німеччиною, Польща поставила за одну з основних вимог — дати їй довізний контингент на 600 тис. тонн вугілля на місць. Таку вимогу Польща підперає тим, що коли не було митної війни, вона експортувала в Німеччину щомісяця близько 500 тис. тонн вугілля, то цю саму кількість зважати на те, що коли до війни Німеччина вивозила з Горішньої Сілезії 12,4 міль. тонн, а сама Г. Сілезія споживала 4,3 міль. тонн (разом з тією частиною Сілезії, що відійшла до Польщі), то ця сама кількість Німеччина може вивозити тепер і з самої німецької частини Горішньої Сілезії. Адже 1927 року в німецькій частині Г. Сілезії добування вугілля розгорнули так, що воно не тільки покрило всю цю кількість (16,7 міль. тонн), а ще залишилась певна кількість вугілля і на експорт: 1927 року в німецькій частині Г. Сілезії добуто вже 19,44 міль. тонн, або 41,1% усього видобутку Гор. Сілезії, тим часом як до війни добувалося тільки 25,9%. Цифри ці вказують на те, що Німеччина польського вугілля не потребує, і якщо вона дасть якийсь вугільний контингент Польщі, то тільки на умовах вигідних для себе, бо покищо всі переваги в переговорах на її стороні. Друге, чого зажадала польська вугільна промисловість від свого уряду, це добитися від СРСР під час укладання торгового договору з нею довізного контингенту на 150 тис. тонн вугілля щомісяця. Та ні того ні другого це досягти не вдалося, і вугільна промисловість переживає вже тяжку кризу, і тільки дотації уряду помагають ту кризу.

Боротьба ще не закінчилась, але ясно, що Польща в цій боротьбі не преможе і їй доведеться далі зменшити свій експорт. Крім того, дуже можлива річ, що гірники Горішньої Сілезії, дедалі все більше ремствуючи на свою заробітну плату, застрайкують, а це означає те, що Польща буде цілком побита і втратить завоювані ринки, які вона вдержує з такими величезними труднощами.

Щодо нафтопродуктів, то тут можна сказати тільки одно, а саме, що дедалі все більша конкуренція на світовому ринку, і змен-

шення видобутку, як наслідок вичерпання нафтоносного ринку, вже цього року має зменшити експорт нафтопродуктів. Теперішня експортна можливість Польщі становить 400—450 тис. тонн, або 60% усього видобутку.

Метали, як ми вже говорили, дали активне сальдо. Сталося це, головню, через **цинк**, бо чорні метали в експорті металів мають питому вагу тільки від 5 до 15%. Щоб широко розгорнути виробництво цинку, для цього Польща має всі дані, а саме: поклади руди (вони, правда, вичерпались за останні десять років і Польща мусить уже імпортувати цинкову руду), кам'яне вугілля і велику цинкову промисловість. Внутрішнє споживання цинку—35—40 тис. тонн, і це дозволяє Польщі щороку експортувати понад 100 тис. тонн цинку й цинкової бляхи. З 1924 року і по 1927 рік експорт цинку збільшився вдвоє, продано його за цей час на суму 68.519 тис. доларів, тоді як усіх металів і металевих виробів (крім машин та апаратів) продано загалом на 114.412 тис. доларів. В експорті цинку бачимо таке ж саме характерне явище, як із багатьма вищезгаданими товарами, а саме: експорт сирого цинку збільшився на 1927 рік проти 1924-го в 2 з чимсь рази, а експорт цинкової бляхи за цей час зменшився, і теж в два рази.

Основні покупці цинку та цинкової бляхи—це Німеччина, Чехо-Словаччина, Японія, Англія і інші. Беручи на увагу, що цинк товар світовий, можна було б думати що його експорт з Польщі навряд чи зменшиться. Однак дані за 9 місяців 1928 року показують, що експорт зменшився проти відповідного періоду 1927 року на 20%, становище, значить, погіршилось.

Металургія. (виробництво чорних металів), будучи відрізана, через закриття німецьких кордонів, від великих ринків збуту, де бто від німецької металообробної промисловості,—і досі ще не може досягти довоєнного рівня виробництва. Перешкоджає металургії Горішньої Сілезії розгорнути своє виробництво і конкуренція Європейського Сталевого Тресту. А поруч із цим позначається тут також і те, що Польща працює майже тільки на імпортовій руді, через що напівпродукт стає дорогіший, ніж по багатьох країнах. Єдиний для металургії вихід з теперішнього становища—це поширити внутрішній ринок і вийти на східні ринки (СРСР, Близній Схід, Далекий Схід). Вже близько 2-х років ідуть переговори про те, щоб увійти в сталеву європейську картель, але ці переговори позитивних наслідків для Польщі не дали ще, бо інтереси сторін занадто розбігаються, і вже сталеву картель перестав ждати і починає наступати на польську металургію на самому вже внутрішньому ринку Польщі. Важко сказати, який буде кінець тієї боротьби, але можна легко передбачати, що експорт чорних металів якщо й зросте, то хіба тільки на Схід. А це залежить цілком від СРСР, бо потрібен транзит через його територію.

Щодо експортних можливостей обробної промисловості, то тут найбільшу роль відіграє текстильна промисловість. Інші галузі, от як машинобудівельна, електро-технічна, гумова, а почасти й харчова, вони розвинуті мало і майже не мають товару на експорт. Виняток становить тільки виробництво с.-г. знаряддя та машин—ця галузь дає досить великий % своєї продукції на експорт, головню, в СРСР та Балтійські країни. Вивозить Польща найбільше жнивarki, плуги та соломорізки, складніших машин не тільки не вивозить, а, навпаки, ще й сама привозить.

Як уже зазначили і польські економісти, що стоять близько до обробної промисловості, більшість польської обробної промисловості спиралась на потреби не Польщі, а Росії і почасти Середньої Азії.

Особливо це треба сказати за текстильну промисловість, що її експорт ішов, головню, в цім напрямі; проте, вищі сорти текстилю Польща привозила з Москви, щоб задовольнити потреб своїх західних районів, що стояли на вищому рівні культурного розвитку. Отже, продукція польської обробної промисловості може виступити тільки на східні ринки, але за теперішніх умов вони для Польщі закриті. Тим то основне завдання, що поставила собі обробна промисловість — це перестати покладати надії на експорт, а завоювати принаймні хоч внутрішній ринок, виперши з його чужоземний товар. Треба мати на увазі, що в торгівлі готовими виробами, цебто в основному продуктами обробної промисловості, Польща з 1922 і до 1927 року, імпортувавши їх на 654,1 міль. доларів, мала пасивне сальдо на 349,7 міль. доларів. Оці цифри вказують саме на те, що Польща, хоч вона й має досить розвинуту обробну промисловість, мусить імпортувати більше, ніж експортувати, при чому й сама сума імпорту у неї досить значна.

Отже, основне, що можна сказати про обробну промисловість, це ось що: експортові лишки безперечно є, але їм збут можна знайти тільки в країнах промислово-відсталих, цебто в основному на східних ринках; однак перспективи збуту на цих ринках для Польщі не зовсім ясні, а тому й не доводиться сподіватися збільшення експорту в найближчі роки.

Все вищенаведене дає підстави сказати, що широких перспектив для розвитку найближчими роками польський експорт не має; отже, для того, щоб мати активність у зовнішньому торговому балансі, увагу очевидно треба тепер звернути на імпорт, а саме на те, щоб по змозі його обмежити.

Тим то, беручись до аналізу імпорту, нам треба відповісти передусім на питання, чи зможе Польща так обмежити свій імпорт, щоб мати такий конче потрібний їй активний баланс, і по друге — чи не призведе таке обмеження імпорту до економічної кризи.

(Закінчення буде).

А. РОЖАНСЬКИЙ

Деякі дані про зубоження робітничої класи в Німеччині

Вже класична політична економія збагнула досить ясно суперечність класових інтересів робітників і капіталістів. Маркс дав вичерпне наукове пояснення цій суперечності та обґрунтував неминучість загострювання класових суперечностей з розвитком капіталізму. Маркс довів, що розвиток капіталізму характеризується законом зростання органічної будови капіталу, цебто законом відносно хутчішого зростання сталого капіталу проти змінного.

Така зміна органічної будови капіталу впливає двоїсто в бік погіршення становища робітничої класи — зниження долі робітничої класи в національному прибутку: з одного боку, через величезне зростання продуктивності праці підвищується норма виизиску і тому відносно меншає зарплата; з другого боку, в процесі продукції доля живої праці відносно падає, і тому кількість робітників меншає.

Отака залізна логіка капіталістичного розвитку. Більшає чи не більшає абсолютна величина зарплати, проте доля робітничої класи в національному прибутку таки меншає: додаткова вартість має „легені здорові“, вона обганяє зарплату. Прірва між багачами й незаможними

класами більшає. Суперечності між ними загострюються. Твердження це ніби всі визнають серед марксистів. Лише одверті ревізіоністи говорять про пом'якшення класових суперечностей.

Сучасна соціалдемократія, яка поставила собі за завдання безпосередньо сприяти і підпирати капіталістичний режим, ховаючися за марксистську фразеологію, твердить, що капіталістичний лад мовляв має всі потенційні можливості замінити „несправедливий“ розподіл суспільного продукту „справедливим“, що пролетаріат і капіталісти одночасно збільшують свій добробут. „За капіталістичного способу продукції міцнішає не тільки індустріальний капітал, але й індустріальний пролетаріат. Проте, чи можливо, що дві одна одній протилежні класи одночасно міцнішають не тільки абсолютно, але й відносно? Цю нібито суперечність можна розв'язати тим, що сили обох клас зростають у цілком одмінних ділянках. Капіталісти постійно міцнішають у ділянці економіки, а пролетарі в ділянці політики“¹⁾. Кавтський нібито і тепер не заперечує зубоження робітничої класи, — бо рад-не-рад — йому доводиться визнати, що економічна міць капіталістів більшає. Та своє визнання, що робітнича класа убожіє, він робить у цілком новій реформістській постанові. І основну аксіому марксизму, що політика це — концентрована економіка, Кавтський відкидає. Усе лише в тому, щоб виправити теорію демократичного вrostання в соціалізм. Заради цього покvapливо опрацьовують усі частини нового конструктивного соціалізму. Вельми повчальне трактування проблеми зарплати, що її дають у своїх „наукових“ студіях теоретики німецької соціалдемократії. „Через те, що продукційні спроможності, за наукової організації праці, вже і тепер можна безмежно поширити в усіх важливих галузях продукції товарів, злидні це не економічна неминучість, а соціальна хвороба, яку можна, шой казати, вилікувати навіть у берегах капіталістичного господарства“²⁾.

„Тепер питання заробітної плати збігається з питанням сили організації, і ми більше вже не визнаємо жодних залізних законів, що наказують, скільки щорічно вироблюваної товарної вартості має припадати на долю капіталу і скільки на долю праці“³⁾.

Отож, ясно проглядають нам погляди соціалдемократів на проблему зубоження мас в умовах капіталізму. — Реформісти твердять, що капіталістичне суспільство має еластичні рамці. Чим же обґрунтують, своєю теорію ці пани-соціалісти? Коштом кого має поліпшуватись становище робітничої класи? Аджеж новоутворена вартість складається з 2 елементів V і M . Коли висловимо долю праці, як відношення

$\frac{V}{V+M}$, а долю капіталу, як $\frac{M}{V+M}$, то одержимо математичний вислів принципу зворотньої пропорційності у формулі:

$$\frac{V}{V+M} + \frac{M}{V+M} = 1.$$

Отже, збільшуючи V , ми автоматично зменшуємо M . Через опір капіталу доводиться шукати іншого джерела збільшити заробітну плату поза межами $V+M$: „доля заробітної плати в продукційних витратах і в товарній ціні має бути піднесена, і це можна зробити знизивши інші чинники витрат“⁴⁾. Висновок ясний! Зміни зарплати сполучаються

¹⁾ K. Kautsky. Die Materialistische Geschichtsauffassung, стр. 578.

²⁾ Tarnow. Warum arm sein.

³⁾ Nöltinge. Die Lohnfrage.

⁴⁾ Коли припустити, що весь авансований капітал сповна переносить свою вартість на вартість продукту даного продукційного циклу.

не з додатковою вартістю (цю останню не займай), а з раціоналізацією, вмовляючи робітників, що зменшення долі сталого капіталу на одиницю продукту успроможнить підвищити зарплату. Теорію Тарнова можна змалювати осьяким прикладом: припустімо, що вартість товару складається з отаких елементів: 1) $60C + 20v + 20M$, при цьому норма

зиску $= \frac{20}{60 + 20} = 0,25^1$). Через організаційно-економічні заходи товар

здає $50c$, і коштом зменшення витрат сталого капіталу можна збільшити заробітну плату. При цьому норма зиску не зміниться 2) $50c + 30v + 20M - P = \frac{20}{50 + 30} = 0,25$.

Концепція цілком ясна! Питання і полягає лише в тому, як вона вкладається в берегах капіталістичного суспільства. Для підприємця заробітна плата передих витрати продукції. Звідди кожне зменшення долі робітників у вартості продукту означає зменшення витрат продукції. Тарнов зв'язує підвищення зарплати з організаційною раціоналізацією, яка полягає у зменшенні покидьків, в їхній крайній утилізації, тощо. Який вигляд матиме Тарнова теорія, коли прикласти технічну раціоналізацію, сполучену зі збільшенням долі C , з підвищенням технічної й органічної будови капіталу? Якщо до технічної раціоналізації

норма зиску $P = \frac{M}{C + V}$, то по раціоналізації вона — норма зиску

$P = \frac{M}{(C + c') + V}$ цебто норма зиску меншає. Норму зиску можна

зберегти (це і має на меті Тарнов), лише коли збільшити норму визиску. Якже зробити, щоб „і кози були ситі, і сіно ціле“. Як бачимо, Тарнову не щастить примирити 2 протилежності. Закони капіталістичного розвитку є в силі, доки існують на одному полюсі засоби продукції, а на другому робітнича сила. Ці закони іманентно властиві капіталістичному суспільству. „Капіталістична продукція має в собі умовини, що не залежать од доброї чи злої волі“²).

Та може жалюгідна еволюція соц.-демократів випливає зі змін повоенної економіки капіталізму? Може Маркс вже застарів для сучасного капіталізму? Може сучасна капіталістична реальність є собою переходова доба від капіталізму до соціалізму, і тоді всі закономірності теоретичної економії слід би модифікувати?

Кажучи словами В. Зомбарта, „Те, що казав Маркс, було перше величає слово про капіталізм, тимчасом коли ця студія виголошує скромне останнє слово про цю господарську систему“³). Адже марксизм не догма, а керівництво діяти. Грунтовний теоретичний аналіз сучасного капіталізму свідчить про зворотне, саме, що капіталісти тепер віддають робітникам меншу, ніж до війни, долю поважно збільшеної проти довоєнного часу вартості виробу. Це останнє зв'язане зі збільшеною вагою капіталістичних монополій, картелів, трестів і концернів, які троїсто впливають на зменшення долі робітничої кляси в розподілюваному виробі:

1) Монополії дають змогу сильно підвищувати ціни, щоб одержати монопольні зиски. Це тягне за собою загальне підвищення внутрішнього рівня цін та створює тенденцію автоматично знижуватись реальній заробітній платі.

¹) Tarnow. Warum arm sein.

²) Маркс „Капітал“ т. II.

³) Зомбарт. — Сучасний капіталізм, т. III. Переднє слово.

2) Зосередження величезних підприємств країни в руках невеличкої купки керівників, великих капіталістів і банкірів дає, їм змогу виступати єдиним фронтом, коли постає будьяка боротьба навколо заробітної плати. Звідси й зменшуються шанси збільшити заробітну плату в наслідок застосування методів страйкової боротьби.

3) Проводирі великих монополій до краю опанували економічну й соціальну політику держави і це дає їм нові засоби пригнічувати пролетаріат. Підвищену заробітну плату, відвойовану в процесі боротьби, знову через податкову й митну політику відбирають у робітників.

З такого наставлення виходячи, спробуймо простежити безпосередньо на емпіричному матеріалі, якого істотно опрацювали соц.-демократичні професори, чи слушна основна марксівська концепція, що доля робітничої класи меншає в національному прибутку.

Національний прибуток та його розподіл

Щодо обчислення чистого щорічного національного прибутку в Німеччині, то економісти й фінансисти на це замало звертали увагу. Ріжні дослідження давали та дають неоднакові результати. Найбільшу силу у вирахуванні національного прибутку має метод. Під національним прибутком ми розуміємо суму нововироблених через рік вартостей (цебто $V+M$). Інші ж автори не пристають на таке твердження і називають національний прибуток сумою індивідуальних прибутків. Цілком виразна й велика методологічна помилка, що міститься в такому означенні.

Тут ми матимемо до діла з подвійним рахунком. Якщо, припустимо, особи вільних професій (лікар, адвокат) дістають свою нагороду від капіталіста чи робітника, цебто з додаткової вартості чи зарплати, то їхній прибуток вже раз підраховано, у підрахунок $V+M$. Питання ще ускладняється тим, що звично беруть за основу обчислення прибуткове оподаткування, яке дає оцінку індивідуальних прибутків для високих і середніх шарів населення та меншою чи більшою мірою захоплюють і високі категорії робітників. В сучасній Німеччині найнижча сума оподаткування досить низька і пролетаріат бере участь досить велику. Цілком ясно, що залежно від застосування того чи іншого методу, реального (за річного виробу) чи особистого (за індивідуальними прибутками), ми одержимо одмінні результати.

Оцінки повного національного прибутку Німеччини дуже неточні. Є виразна тенденція зменшити справжні розміри національного прибутку, аби довести неможливість нести тягар репараційних платежів.

Автім, маємо досить багато даних (бо добре організована статистика), щоб мати наочну картину для деяких окремих районів. В даному разі, цікавлять нас не абсолютні дані національного прибутку, а лише яка динаміка його розподілу, щоб з'ясувати: чи загострюються класові суперечності, чи беруть всі шари суспільства солідарну участь у загальному піднесенні витворчих сил країни. На те, щоб zarazом дати картину не тільки теперішнього стану, але й безпосереднього розвитку, наводимо дані передвоєнного часу. За основу ми беремо дані, що їх проф. Lederer наводить у своїй праці: *Umschichtung der Einkommen und des Bedarfs*¹⁾:

¹⁾ Strukturwandlungen der Deutschen Volkswirtschaft. Erster Band, crop. 43.

Примітка: Ледерер вважає кризи в капіталістичному суспільстві за наслідок диспропорції в розподілі прибутків.

Національний прибуток Німеччини через роки 1885—1913

Роки	Прибуток в млрд. мар.	На душу населення в марках
1885	15	320
1895	25	470
1913	43	640

Ця таблиця свідчить про те, що прибуток на душу населення протягом 30 р. подвоївся. Але як відбувається розподіл національного прибутку між окремими шарами населення? Тому що бракує для цілої країни загальної системи прибуткового оподаткування, ми користуватимемось з даних найбільшої республіки — Прусії, де населення дорівнює $\frac{3}{5}$ усього населення Німеччини і де статистика успішно більше менш задовільно висновити про розподіл національного прибутку. Спеціальне дослідження Імперської Статистичної Управи та Інституту Кон'юнктурних досліджень дає осьякі дані:

Національний прибуток Прусії (в млрд. марок)

Роки	Нацприбуток	Доля робітників, в абсол. числах	Відсоток участі робітн. класи
1893 . .	13,8	11	80
1913 . .	27,3	20	73

Протягом 20 років прибутки робітників зросли з 11 до 20 млрд. (приріст на 82%), прибуток підприємців з 1, 4 до 4,2 млрд. (приріст на 200%). Отже доля робітничої класи в нацприбутку зменшилась з 80% до 73%.

Розподіл нацприбутку за повоєнної доби

В 1923 р. Моріц Ельзас пробував обчислити національний прибуток, беручи оцінку передвоєнного прибутку в 43 млрд. золотих марок. Протягом цілого 1921 р. прибуток країни оцінюється в 16 $\frac{1}{4}$ млрд. марок. Виходить він з отакого розрахунку. Він зменшує довоєнний прибуток на 10%, бо зменшено територію сучасної Німеччини. На цій новій території, через несприятливий торговельний баланс і величезне зменшення заробітків трудящих, нацприбуток меншає до 37% в жовтні ц. р. і пересічно через весь 1921 рік до 46%. Для 1923 р. Ельзас оцінює нацприбуток Німеччини також у 46% довоєнного, цебто не вище за норму 1921 р., через конфіскацію закордонних капіталів Німеччини, окупацію Рурщини, тощо. Гельферіх на той же час оцінює його в 20-22 млрд. марок, а американець Гарвей Фіск оцінює нацприбуток Німеччини в 1923 р. в 29,4 млрд. довоєнних марок, цебто в $\frac{2}{3}$ довоєнного прибутку. Безперечно, що усім цим оцінкам за час інфляції не слід твердо йняти віри. *Безперечно також і те, що за час інфляції велика буржуазія могла забезпечити собі більшу долю щорічно зменшуваного виробу, ніж за сталої валюти.* Інфляція автоматично зменшила реальну зарплату пролетаріату і цим самим вона успішніше особливим способом одержати додаткову вартість.

Проф. Е. Lederer дає надзвичайно цікаві обчислення, як робітничу класу Німеччини економічно знекровлено. Рахуючи, що номінальна зарплата відстала від реальної на рік близько в 500 марок на душу, через 5 р. інфляції 14 міл. трударів втратили близько 24—28 млрд. марок, що їх привласнила собі за спасибі капіталістична індустрія.

Цю картину малює нам динаміка зарплати; спеціальна статистика, що з 1922 р. регулярно опрацьовує матеріали про рух заробітної плати по окремих галузях промисловості, дає осьякі дані:

Індекси реальної зарплати німецьких робітників

(сімейних) в 1922-23 році ¹⁾

1913 = 100

Пересічно по виробництвах	1922 року			1 9 2 3 р о к у											
	IV	VI	X	I	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		
Кваліфікован. робітників	72	71	55	49	74	65	65	48	67	61	52	53	70		
Некваліфіков. робітників	93	94	71	63	96	84	84	62	86	78	65	66	85		

Цілом ясно, що купівельна спроможність грошової плати куди більше впала, ніж це мають офіційні дані, хоч би тому, що дуже зріс податковий тягар, який становить близько 10% плати.

Отаким робом, інфляція спричинила новий розподіл зисків коштом пролетаріату на користь великої буржуазії.

Доба відбудови

„Поразка німецького пролетаріату стала для Європи за відправний пункт для другої доби, доби наступу капіталу, доби оборонної боротьби пролетаріату взагалі та оборонних робітничих страйків зокрема, доби, коли частинно стабілізовано капіталізм“ ²⁾.

Як відбилася відбудовна доба німецького господарства на становищу робітничої класи? Яка динаміка національного прибутку? Проф. E. Lederer ³⁾ наводить осьякі дані:

Оцінки нацприбутку через 1924-1925 р. (в млрд. марок)

1925-26 р.				1926-27 р.	
1924 р.	Державна спілка німецької індустрії	Спілки	Держстатистика		
Роговський					
42 — 46	35 — 48	52 — 60	50 — 55	60	

Проф. Ледерер, беручи на увагу підвищення цін, вважає, що реальний нацприбуток 1925 р. на 10% нижче за довоєнний та лише в 1927 р. нацприбуток дійшов довоєнного рівня. Про це свідчить відбудування продукційного апарату, краща його технічна будова, більша кількість осіб, що в ньому працюють, тощо.

Доля робітничої класи в нацприбутку

(за різними підрахунками)

Спілки	Державна спілка німецької індустрії	Державна статистика
63%	76%	70%

¹⁾ Індекс дорожнечі життя, що править за основу обчислювати реальну зарплату, вельми умовний і відносний. Характер самого набору, метод і умовини його прикладання побудовано так, що обумовлюють штучне зменшення індексів дорожнечі й звідди — штучне підвищення реальної зарплати.

²⁾ М. Бухарин. Міжнародне становище та завдання Комінтерну.

³⁾ Strukturwandlungen der Deutschen Volkswirtschaft, стор. 46.

Перед війною доля робітничої класи в нацприбутку становила 73%, в 1925 р. лише 63%.

Отже, маємо зменшення долі робітничої класи в нацприбутку: 1) з відбудовою продукційного апарату; 2) з різким підвищенням продуктивності праці; 3) з підвищенням інтенсивності праці через раціоналізацію (тривалість робітного дня пересічно 8-10 год.); 4) з прибільшенням робітничої класи в 4 міль. чол.¹⁾ Ми бачимо виразну картину, як доля робітничої класи у виробі падає, як абсолютно убогіє робітничу класу Німеччини. Щоб це було наочніше, наведемо динаміку руху зарплати, продуктивності праці й безробіття:

Рух зарплати в Німеччині в 1913 — 1928 р.²⁾

	Заробітна плата в марках на тиждень		Індекс реальної заробітної плати	
	Кваліфік.	Некваліфік.	Кваліфік.	Некваліфік.
Пересічно через 1913 р.	35,02	24,31	100	100
II 1924 р.	28,61	22,86	72	94
XII 1924 р.	38,44	28,61	83	90
II 1925 р.	39,18	29,23	81	89
XII 1925 р.	45,98	33,92	93	99
II 1926 р.	46,02	33,95	94	100
XII 1926 р.	46,36	34,44	92	98
II 1927 р.	46,43	34,52	91	98
XII 1927 р.	49,43	37,01	93	101
II 1928 р.	49,99	37,77	95	103

Заробітна плата по професіях 1913—1928 р.³⁾

Професії	Зарплата в марках на тиждень		Професії	Зарплата в марках на тиждень	
	1913 р.	1928 р.		1913 р.	1928 р.
Кваліфіков. будів.	37,89	59,28	Некваліфік. текст. чол.	19,91	30,67
„ металісти.	36,92	50,20	Кваліфік. „ жінки	17,47	26,64
Некваліфік. металісти.	23,55	35,34	Некваліфік. „ жінки	14,14	21,41
Кваліфік. хеміки	32,99	46,80	Кваліфік. пап. пром.	21,57	37,73
Некваліфік. хеміки	29,76	39,41	Некваліфік. пап. пром.	17,73	33,84
Кваліфік. текстил. чол.	25,65	36,48			

Через 1926-27р. в концерні Геша виріб збільшився на 40,7%, робітників на 12%, заробітна плата на 13,3%. Проф. Ледерер наводить такі дані: в 1925 р. проти 1924 року виріб Hilbernia-Konzern'у збільшився на 480,634 тони, а фонд зарплати збільшився на 471,805 марок. В 1926 р. видобуток перевищив 1924 р. на 939,866 тон, а фонд зарплати збільшився на 170,629 марок. Таким робом, тона додаткового проти 1924 виробу коштувала в 1925 р. 0,98 марок, а в 1926 р. 0,18 марок.

¹⁾ Різні дослідження дають одмінні кількості прибільшення робітничої класи: наводять цифру в 2 і 2,5 міль. чол., а проф. Ледерер наводить 4 міль.

²⁾ Варга Экономика капитализма

³⁾ Kessler, Die Lage der Arbeiterschaft. 1924.

Продуктивність праці в німецькій промисловості в 1927 р. проти 1925 і 1913 р.¹⁾

Галузі промисловості	1927 в % до 1925 р.	1927 в % до 1913 р.	Галузі промисловості	1927 в % до 1925 р.	1927 в % до 1913 р.
Виріб чавуну	143	—	Видобуток калію . .	130	172
сталі	142	—	„ заліз. руди. . .	112	126
Машинобудівництво .	140	—	Продукція цементу .	124	144
Виріб коксу	137	—	Автомоб. пром-сть . .	172	260

Слід також взяти на увагу, що ставки заробітної плати обчислюється на підставі найвищих ставок, а з другого боку, низько оцінено офіційний індекс вартості життя. Далі, перед війною німецький робітник платив податок од прибутку в рідких випадках, а тепер вираховують податок од зарплати, врізуючи цим заробок робітника пересічно на 6%.

Якщо в 1913 р. усі податки становили 4,1 млрд. марок, то в 1928 р. вони дійшли суми 12,8 млрд. марок. Податок на душу населення становив у 1913 р. 71 марку, а в 1925-26 р. 170 марок. Дуже виросли побічні податки, що тягарем падають саме на робітничу класу. Податок на товарооборот збільшився проти довоєнного часу в 15 разів, податок на тютюн в 11½ разів, на цукор та пиво в 1½ разів.

Важливим моментом є тривалість робітничого дня. Зроблений спілкою німецьких текстильних робітників і спілкою німецьких робітників металічної промисловості обслід дає осьякі дані: з 794,421 текстильних робітників тільки 1,6% працюють 48 год. на тиждень, 18,4% працюють 50—52 год., 80%—53—60 год.

В металічній промисловості з 1.862.561 робітників тільки 11% працюють 48 год. на тиждень, 64% над 48 год., 25% над 54 год.

Деяку перевірку даних про рух заробітної плати в Німеччині дають статистичні дані, скільки споживає душа населення харчових продуктів. Тому, що в Німеччині населення здебільша це пролетарі і можна припустити, що заможні класи не змінили свого споживання, то розвиток споживання в Німеччині приблизно відзеркалює динаміку реальної заробітної плати робітництва.

Споживання товарів масового споживання на голову населення в Німеччині²⁾.

	1913 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.	1926 р.	1927 р.
Жито	153	90	106	87	115	101
Пшениця	96	47	57	68	74	80
Ячмінь	108	29	42	45	58	66
Овес	128	57	87	85	86	106
Картопля	700	560	433	495	582	478
М'ясо	52	31	43	47	48	—
Пиво	102	45	61	75	76	—
Горілка	5,4	2,5	1,88	2,8	3	—
Цукор	19	19,5	13,3	20,2	20,5	—
Кава	2,4	0,6	0,9	1,4	1,7	1,9
Бавовна	7,2	3,0	4,3	5,9	4,7	7,5

¹⁾ Варга, Економіка капіталізму.

²⁾ Reichskreditgesellschaft.

З наведених даних бачимо, що робітництво споживає, відповідно до зубоження широкого народного загалу, все ще нижче від довоєнного рівня.

Нарешті наведемо дані про падіння долі живої праці в процесі продукції.

Число безробітних робітників, і ті які працюють не весь час у лавах вільних професійних спілок в % % до загального числа членів

	1907—1913	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
1. Цілоком безробітні	2,3	1,8	3,7	3,8	2,8	1,5	9,6	13,5	6,7	18,2	9	9
2. Робітники, які працюють не весь роб. час	—	—	—	—	5,4	2,8	26,8	15,3	8,6	15,4	3,4	3,7

Число безробітних, які одержують допомогу (кругло в тис.):

1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
1000	300	150	12	1.500	458	1.062	1.600	1.188	1.700

До кінця інфляційної доби рівень безробіття коливався навколо довоєнного рівня. З кінця 1923 р.—початку стабілізації, ми спостерігаємо величезне прибільшення безробітних, саме 1,5 міл. Почата раціоналізація збільшує резервну армію і в 1926 р. доходить до 2.030.000. Наприкінці 1928 р. було над 1,7 міл. безробітних, які одержували допомогу. В 1929 р. маємо вже 2,5 міл. безробітних, які одержують через безробіття допомогу. Якщо додати близько 250 тис. безробітних, які не одержують допомоги, та величезну масу напівбезробітних, то разом з членами родин ми нараховуємо серед німецького пролетаріату близько 7-8 міл. чол. безробітних; та це становить приблизно $\frac{1}{7}$ частину всього населення.

Отже, на підставі офіційних статистичних даних, ми приходимо до думки, що прибуток робітничої класи, коли звернути увагу на різке збільшення інтенсивності й продуктивності праці, аж ніяк не дійшов довоєнного рівня. Таким робом, маємо збільшення норми визиску німецького робітника, зв'язане з раціоналізацією й підвищенням інтенсивності праці. Ми висновуємо, що доля робітничої класи в націприбутку Німеччини меншає, інакше кажучи, відбувається процес зубоження німецьких робітників, що править за один з чинників загострювання класової боротьби і поліління мас.

В. Мотильов. Проблема темпа хозяйственного развития СССР¹⁾.

Питання про темп подальшого господарського розвитку СРСР тепер має виключну вагу. Унутрішні й зовнішні завдання революції наказово диктують нам такий темп „чтобы в относительно минимальный исторический срок нагнать, а затем и превзойти уровень индустриального развития передовых капиталистических стран“.

Безперечно, що такий темп економічного розвитку повинен мати якісь особливості в економіці СРСР, що дають її перевагу над капіталістичними країнами. Тимто розв'язати проблему про темп розвитку нашої економіки це значить рівнож розв'язати питання про її особливості.

Деякі автори обгрунтовують надамериканський темп подальшого розвитку нашої економіки такими перед капіталізмом перевагами: що ми можемо запровадити закордонну техніку, повністю завантажити наші підприємства, запровадити конвеєрну систему, перейти на 2 й 3 зміни роботи, запровадити електрифікацію, цілком здійснити механізацію, стандартизацію й нормалізацію.

Не зменшуючи сили цих чинників, які повинні не абияк прискорити наш розвиток, слід зазначити, що це усе не лише особливості нашої економіки. Хібно вважати, що оце все можна пристосувати лише в СРСР та не можна пристосувати за капіталізмом. Навпаки, більша частина з наведених рис поки що більшою мірою властиві капіталістичним країнам, ніж СРСР.

У нашої соціалістичній промисловості згадані заходи пристосовані, можемо не абияк зміцнити її позиції щодо приватно-капіталістичного сектора всередині країни. Алеж нам потрібно мати не тільки зміцнення й зростання соціалістичного сектора; нам треба, щоб сектор зростав хутчіше за капіталістичне світове господарство та й щонайхутчіше його перегнав. І такий потрібний нам темп можливий на ґрунті особливих методів прискорити темп, що випливають з особливостей нашої господарської системи.

На превеликий жаль око питомість (специфічність) нашої економіки не завжди чітко формулюють. Часто густо наші особливості змішують з чинниками загальнопоступового характеру, цебо з тими, що властиві й капіталізму. От і вада для характеризує аналіз

нашої економіки у В. Мотильова, в його книжці „Проблема темпа хозяйственного развития СССР“.

Кажучи про переваги нашої економіки, що успроможують нам перегнати Америку, автор пише „реализация этих возможностей зависит в огромной степени от напряжения наших волевых усилий и наличных ресурсов“ (стр. 159, курсів наш). Отож і бачимо, що автор, замість того, щоб докладно висвітлити умовини, в яких діють наші економічні переваги, висуває на чільне місце суб'єктивні волевові зусилля. Щой казати, отак ставити питання — хібно, хібно вважати, що волевові зусилля — от що править за базу хутчішого розвитку нашої економіки проти світового капіталізму. Щоправда, інтереси союбдінництва потребують надогнати й перегнати капіталістичні країни. Та дійти цього не втому можемо, що ми прагнемо, а тому, що в нашої економіці об'єктивно закладено переваги, які дають змогу випередити капіталістичні країни.

Або, наведемо ще один уступ з книжки: „В первые годы пятилетия исчерпание последних резервов восстановительных возможностей может еще сопровождаться снижением темпа прироста продукции, но в последующие годы должна выливаться, наоборот, тенденция нарастания темпов прироста под влиянием нарастания преимуществ переходной системы хозяйства“ (стор. 169, курсів наш).

Ото й все. Через 5—10 років темп приросту має підністись, — і тільки, жодного обгрунтування. А тимчасом, щоб науково поставити питання, науково на практиці плянувати, на це потрібен докладний аналіз. Автор своїм твердженням не даючи доказів, тільки прилучається до тих економістів, які збільшуваний темп лише декларують і не заперечують висууну скептиками теорії „затухающей кривой“ нашого економічного розвитку. Адеж, вельми важливо науковим аналізом переваг нашої радянської переходної економіки міняти нашу волю і далі перемагати, підсилювати творчий патос широкого пролетарського загалу у союбдінитві.

Потім, кажучи про переваги нашої економіки, Мотильов пристає на висновки комісії М. Фрумкіна про тятар оподаткування селянства. Він пристає, що селянство нині несе менший тятар усіх прямих платежів, ніж до війни. І це, на його думку, і становить велику перевагу нашої економіки. Правда, Мотильов застерігає, що „крестьянство пла-

¹⁾ Див. прим. Сабсович „К гипотезе построения Генерального плана развития СРСР“ стаття в „Плановом Хозяйстве“, 1929 р. № 1.

тит сейчас дороже за промышленные товары" і далі висноویه: "Все же вся совокупность его платежей на душу населения существенно снизилась" (стор. 75).

Але це твердження, Мотильов знову так нічим не обґрунтовує; очевидно автор гадає, що досить однієїнького отакого твердження, щоб розв'язати вагання у тих "безвірників" — економістів, яким до сходу मात्रі докази.

Безперечно, що найцікавіше у досліджуванні це цифровий вислів темпів зростання економіки передової країни капіталізму — Сполучених Штатів та СРСР. Бо, коли слухні теоретичні обґрунтування й передумовини, можна б для них знати конкретно-математичний вислів. Але цього саме у В. Мотильова як раз нема. Він наводить лише одну таблицю з праці С. Фалькнера про зростання народного майна С. Штатів, та й цим обмежується. А тут важливо було б порівняти подібний же матеріал про Радянський Союз.

Безперечно, що за показника темпу економічного розвитку нашої країни править зростання окремих важливіх галузей народного господарства. Але найпоказовіший критерій, коли порівняємо розвиток економіки 2 країн через досить довгий ряд років, є порівняння темпів зростання народного майна. Особливо це важливе для таких одрубно-самотутніх країн, як Сполучені Штати та СРСР.

Ми бачимо з таблиці В. Мотильова (стор. 23), що прибільшення народного майна в Сполучених Штатах з 1840 до 1880 року становило що року перелічно 22 — 25%, а з 1880 до 1912 р. 5 — 15%. Аналогічних цифр про Радянський Союз у Мотильова чомусь нема. Але, коли навести дані, опубліковані в "Плановом Хозяйстве" (1929 р. кн. 1 стор. 310-311), то побачимо, що темп щорічного прибільшення основних і оборотних фондів народного господарства з 1925 — 1929 р. становив: 5,3%, 6,2%, 7,2%, 7,9%. Цифри про С. Штати і про СРСР наведено ті ж самі, за основу цін взято один рік (там 1912, а в нас 1925-26 р.); проте різниця в темпі вийшла на користь С. Штатів. Чому це так, чим це а'ясувати, про це Мотильов у своїй книжці нічого не говорить. Нема там і пояснення, чому саме американський темп хутчіший. З приводу цього автор дечого не договорив.

В книжці В. Мотильова цифровий матеріал наведено лише про темп зростання гуртового виробу промисловості. А коли автор порівнює темп зростання гуртового виробу промисловості в С. Штатах та СРСР, то робить це без відповідного критичного аналізу. Адже ж теперішній високий темп зростання промисловості СРСР (22% на рік) здебільша викликаний тим, що ми ефективніше використували готове устаткування, і тут меншою мірою будували нові підприємства. Зростанню виробу сприяв рівно ж товарний голод. Це означає, що усьє вироб промисловості мав і тепер мав добрий збут. Це звичайно — особливість нашої економіки. Промисловість же європейських країн і С. Штатів не мав такого сприятливого ринку. Але зі зростанням нашої промисловості товар-

ний голод меншатиме і незабаром наступить час, коли ринок повністю матиме товари. Економісти НКТоргу СРСР гадають, що цей час наступить через 2-3 роки. А це значить, що промисловість СРСР — раз не буде товарного голоду — не матиме "переваги" перед капіталістичними країнами. Очевидки, що темп приросту повинен знизитись. Так виходить, коли пристати на твердження В. Мотильова, що більша місткість внутрішнього ринку (а це означає товарний голод — в особлива перевага радянської економіки. Ми гадаємо, що перевага ця — гадаана. Всупереч Мотильову, це не є позитивна добра ознака нашої економіки, це навпаки лихо нашої економіки. Диспропорція між продукцією й платежеспроможним попитом — негативне явище в нашій економіці і всі наші зусилля ми спрямовуємо саме на подумання і найхутчішу ціле переваги ліквідацію.

Далі В. Мотильов твердить, що велика перевага переходної економіки СРСР те, що "рост емкости внутреннего рынка обеспечивается в СССР прежде всего тенденцией к систематическому повышению заработной платы рабочих" (стор. 80). Але він забуває, що й розвиток економіки Сполучених Штатів ґрунтувався тільки на поширенні внутрішнього ринку, а це обумовлювала тенденція систематично підвищувати заробітну плату. Через усьє період хуткого зростання економіки зарплата американських робітників хутчіше зростала за інші європейські країни. І сьогодні С. Штати мають промисловість, що ґрунтується головню на внутрішньому ринку. За кордон вивозиться лише 6% промислового виробу. Таким робом і тут маємо гадачу перевагу перед Америкою радянської економіки.

В. Мотильов помилується. Не в цьому перевага радянської економіки.

Та може слушно тут казати, що платежеспроможний попит у нашій економіці постійно йде та завжди йтиме хутчіше за продукцію товарів. Безперечно, що коли наша економіка розгорне всі свої соціалістичні переваги, то платежеспроможний попит переганатиме продукцію; і це спричиниться до хутчішого від Америки темпу нашого економічного розвитку. Та тут є обставини, які неминуче повинні затримувати зростання заробітної плати промисловим робітникам у СРСР. Це передусім випливає з нашого наставлення на здогнати й перегнати передові капіталістичні країни. А це означає, що ми повинні дешевше продукувати, ніж у капіталістичних країнах. Ми повинні конкурувати зі світовим капіталізмом. Ми не зможемо надогнати й перегнати, як що в господарстві СРСР заробітна плата вища буде ніж, скажімо, в Америці, то це, за інших рівних умов, означатиме, що ми продукуватимемо дорожче від Америки. Ось чому ми не спроможнемо безмежно підвищувати зарплату робітникам. Зрозуміло, наш соціалістичний лад забезпечує вищий рівень зарплати, ніж це може дати капіталізм. Соціалістична економіка матиме надаммериканську продуктивність праці, яка ґрунтуватиметься на високий заробітній

платі. Та безперечно, що й нам треба буде самообмежитись, особливо, першими роками реконструктивної доби.

Дані В. Мотильов пише: „СССР имеет то преимущество от старых стран, которое сыграло известную роль в подъеме С. Штатов: индустриализация нашей страны может осуществляться не с начальных ступеней, а на основе последних достижений технической мысли. Благодаря этому обеспечивается высокая эффективность капитальных вложений“ (стор. 79).

Це знову таки гадаю перевага радянської економіки проти С. Штатів. Адже бо звісно, що й Америка була також в такому стані. Вона рівно ж була відстала країна й пізніш за інші країни встала на шлях капіталістичного розвитку. Вона також почала здійснювати свою індустріалізацію „не с начальных ступеней техники, а на основе последних достижений технической мысли“. Позатим будь яка нова капіталістична країна, починаючи шлях свого індустріального розвитку, зумів прикласти в себе ту ж найновішу техніку, що й СРСР. Ясно, що „перевага“ відсталої країни властива не тільки СРСР. Ще менш рації має В. Мотильов, коли він каже, що протягом нашого розвитку, такі „переваги“ будуть „носити характер прогрессирующий и нарастающий“ (стор. 84).

Далі автор констатує таку позитивну особливість переходної економіки: „Повышение производительности труда путем механизации, рационализации и электрификации их производства превратилось в СССР в руководящую линию экономической политики“.

Если в С. Штатах эта тенденция выросла под влиянием недостатка рабочей силы и высокого уровня заработной платы, то в СССР она обуславливается особенностями социального строя и задачами строительства социализма“ (стор. 80). Але й тут автор помиляється. Адже ж у СРСР не вдумано ані механізації, ані раціоналізації, ані електрифікації. Звісно ж бо, що раціоналізація й електрифікація правлять тепер за провідну лінію економічної політики не тільки в СРСР, але й в усіх капіталістичних країнах, а там соціальний лад — капіталізм, і тому там ніхто не ставить собі завдання соціалізм будувати. Факти дійсності також за те, що покищо великі досягнення по шляху раціоналізації зроблено не в нас, а в Америці та в Європі. Ми запозичуємо „последние достижения заграничной технической и организационной производительной мысли“ також зі закордону.

СРСР, концентруючи промислову продукцію в руках держави, має змогу полекшити собі процес здійснення масової продукції, спеціалізації й стандартизації. Це особливо саркастичне примусова стандартизація. Та тут господарство наше щойно початкує. Ми поки що не вміємо використовувати цю справжню нашу перевагу; ми ще не розгорили усі позитивні особливості радянської переходної економіки.

В. Мотильов гадає, що переніси роботу промислових підприємств на 2 і 3 зміни де

в саме „особенность и преимущество нашей системы хозяйства“ (стор. 99). Таке твердити також дивовижно. Адже ж т. Мотильов не може не знати, що особливо американський капіталізм давно вже пристосовує багатозмінну роботу на підприємстві. Це з'ясується як прагненням мати щонайбільші зиски, як і бажанням що найкраще амортизувати основний капітал. Та й ми перед революцією практикували багатозмінну роботу. Зрозуміло, що перейти на 2—3 зміни найбільш потрібно СРСР, де є товарний голод та забезпечений збут збільшуваному виробництву, де випливає це з потреби найкраще амортизувати дуже заданене й знане устаткування.

Та зразом В. Мотильов недооцінює деякі справжні позитивні особливості економіки переходної доби в СРСР, які випливають з природи державного ладу. Насамперед він недооцінює плянові засади в радянській економіці. В 4-й гл. своєї книжки, він нарахував 8 переваг нашої економіки та забув про планове керівництво нашого господарства. Адже ж цілком ясно, що в капіталістичному господарстві нема такого планування, як у нас. Що й казати, потреба в плані пекуче відчувається й в капіталістичних країнах. Тепер там настигла конечна потреба знищити скажену конкуренцію монополістичних картелів і трестів. Але планоно регулювати народнє господарство за капіталізмом неможливо, бо для цього потрібно передати до рук держави такі найголовніші галузі народнього господарства як промисловість, залізниця, банківу й грошову систему, тощо.

Автор також недооцінює й таку перевагу радянської економіки, що ми додержуємо іншої засади в нашій господарській діяльності. Державні органи, що на чолі господарства, не ставлять собі за єдине завдання зиски одержувати, як це роблять проводити капіталістичних підприємств і трестів, а мають на оці поліпшити матеріальний добробут трударів. Методи фінансової й комерційної політики капіталістич. трестів часто-густо знижують темп розвитку витворчих сил. Вони гальмують поступовий хід економіки капіталізму. А тимчасом в економіці СРСР це — виявляють.

Треба підкреслити, що багато вельми актуальних проблем, які слід розв'язати, автор зачепив лише побіжно та інші питання й цілком не порушив.

Так, цілком не порушено питання про індивідуальні стимули в господарській діяльності СРСР. Ми знаємо, що за капіталізмом кожен суб'єкт — господар, робітник чи службовець, директор чи капіталіст, усі зацікавлені у своїй господарській діяльності лише в матеріального добробуту, високих зисків або заробітків. Буржуазні економісти думки ті, що обмеживши діяння цієї засади в радянській економіці — зменшиться продуктивність праці як робітників, так і службовців. Вони ставлять під вагання ефективність соціалістичного змагання, в якому, на їх думку, бракує головного стимулу — матеріального заінтересо-

ваності. Автор повинен був би цей бік проблеми краще проаналізувати. Адже ж радянський лад вже тепер сповна розгортає свої власні методи впливу на підвищення інтенсивності й продуктивності праці. Це відбувається на ґрунті усуспільнюваного господарства заради інтересів цілого народу. Ми маємо потужну підйому підвищувати продуктивність праці — саме соціалістичне змагання. Однією від капіталізму воно не набирає характеру конкуренції і не спричинюється до визиску людиною людини.

Треба також зазначити, що автор недооцінює деякі хибні нашої системи. Він ставить це питання так, ніби то ці хибні властиві тільки нашій економіці. Вони й говорять: „Наш курс на разделение труда с капиталистическими странами связан в известной мере и с постановкой таких отраслей, которые с точки зрения природных и экономических условий будут в дальнейшем в СССР неизбежно менее выгодны, чем в других странах“ (стор. 86). Це твердження, звичайно, несперечливе. Та помиляючись, вважаючи, що тут капіталізм має якісь переваги. Ми будемо тепер багато підприємств за останнім словом техніки, а проте вони дають дорожчий виріб за інші капіталістичні країни. Виробництво автомобілів, тракторів, електро-приладів і деяких інших видів такої машинобудівництва коштує нам дорожче, ніж закордоном. Але річ в тому, що ці чужоземні країни, за часів своєї індустріалізації, також переходили через цю стадію. Вони рівно захищали високим митом свою початкову молоду індустрію. Більш за те, чимало країн зашпелювало в себе продукцію товарів таких, що вони силою і природних і економічних умов коштували дорожче від закордонних, а це їм потрібно щоб діяти економічною самостійністю. Цілком зрозуміло, що й наше прагнення економічної, і тому й політичної незалежності від капіталістичних країн не можна вважати за якусь хибу в нашій господарській системі.

Що є тенденція збільшувати темп річного приросту, то це наслідок наявності величезного обсягу вже існуючої продукції. Тимто збільшувана абсолютна величина річного приросту має нині неминуче висловлюватися у зменшуваних % в С. Штатах а 1840 до 1880 року був особливо високий приріст основних і оборотних фондів — на 22—25% на рік; він випливав з цілком невеличкого абсолютного обсягу тодішньої продукції; а багато галузей промисловості закладавано буквально на голому місці, і в цьому разі абсолютне зростання продукції починалось з нуля. За такого стану будування нового великого підприємства відразу збільшувало приріст на декілька десятків процентів. Це частинно і з'ясовує отаким високим темп приросту в капіталістичній Росії, де нові підприємства особливо великим розміром закладавано.

Крім цього, забарний темп пізніш також був і через забарне нагромадження капіталів. Це з'ясовується тим, що і абсолютна і відносна додаткова вартість загальною темп

свого збільшення. Що абсолютна додаткова вартість зменшується, це з'ясовується зменшенням темпів збільшення населення у найголовніших капіталістичних країнах. У Франції темп збільшення вже давно стабілізувався, в Англії ця тенденція стабілізувати це збільшення останнім часом також виявився, і близько до цього стоїть сучасна Німеччина та Австрія; рівнож зменшилось збільшення населення і в С. Штатах. Але це обумовлює зменшення темпів збільшення споживання, і значить прибутковості й капіталонагромадження. Отже зменшення капіталонагромадження й темпу збільшення народного господарства рівнож залежить од абсолютного обмеження в 20 сторіччя робітничого часу, а також од поширення робітничого законодавства.

Безперечно, що на загальну темпу повинна також впливати тенденція норми зиску знижуватись в зв'язку зі зростанням органічної будови капіталу. Твердження В. Мотильова (стор. 70), що за монополістичного капіталізму ця тенденція не виявила свого діяння через зростання норми зиску завдяки монополіям — вельми заперечно. Нема бо ніяких цифрових даних довести це твердження. Монополістичний капіталізм не може довго підвищувати норми зиску, тому що не годен усунути цілком конкуренцію. Конкуренція проривається і в картелях і в трестах та між окремими трестами й картелями. Вона не дає змоги необмежено підвищувати ціни або одержувати високі норми зиску. Крім цього, тривале підвищення ціни неминуче викличе зменшення попиту, — що знову таки не завжди вигідне монополіям.

Слід підкреслити і ще одну важливу перешкоду в нашій економіці. Кажемо власне про бюрократизм. Через велику централізацію господарської управи та за відсутністю конкуренції, ця бюрократизація господарської управи може бути дуже поважна. Власне тут може постати загрозла монополістичного загинання, рутинерства, шаблонізації, затуплення намагатись винищувати нові методи роботи, тощо. Ця загроза то дужою може бути, що хоч і бракує промислових фабрик і в вони гіршої якості — вони однаковісінько матимуть собі збут. Атім, наше господарство не так вже бюрократичне, як господарство капіталістичних країн; ми бо маємо тільки нам, радянському господарському й політичному ладові, властиві вельми ефективні методи боротьби з бюрократизмом. Коли порівняти темпи нашого й американського господарського розвитку, то треба мати на увазі, що й такий негативний бік нашої економіки проти С. Штатів, як розпорощеність нашого сільського господарства. Своім маноснієм розміром не можуть користуватися з модерної техніки наші 24 міль селянських господарств. Безперечно, що тут С. Штати були й тепер є в кращому стані. От чому там разом з хутким темпом індустріалізації рівнож хутко розвивалось сільське господарство, тоді, коли наше відставало. Але й тут радянська система може прискорити темпи розвитку процесів в сільському госпо-

дарстві і залишити по собі американські темпи. Радянська бо система спрямовує усі свої зусилля на усуспільнення сільського господарства й продукційних в ньому процесів. На це вона має досить потужні підойми.

Г. Олексін

Проф. В. М. Ляндю. „Епоха возникновения свеклосахарной промышленности в Европе“. Видав. Всеукраїнського Науково-Дослідного Інституту Цукрової промисловості. Київ. 240 стор.

Капітальних праць з історії народного господарства і зокрема з історії промисловості, хоч загалом чимало книжок друком виходить на ринок, ще вельми бракує. Це слід з'ясувати не так причинами суб'єктивними, як тим об'єктивним фактом, що досі ще нема ні загально визнаних методів у викладанні історично-економічних фактів, ні хоч би загальних програм для досліджування якої небудь галузі промисловості. Тому зрозуміло, що досліджування в історичному аспекті кожної галузі промисловості є собою начеб нова наукова дисципліна. Все це разом взявши і стримує економістів од важкого шляху вивчати історичну давнину народного господарства.

Оцей брак об'єктивних показників у дослідницькій літературі примушує вельми обережно ставитися до оцінок праць з історії народного господарства. А щодо оцінки даної книжки, яка висвітлює в історичному аспекті цукрову промисловість, то тут вже маємо на цю тему капітальну працю проф. К. Г. Воблого.

Тема, що її порушив автор, вельми широка. Повинна вона змалювати у світі старих і нових джерел добу виникнення й розвитку цукрової промисловості у всіх країнах Зах. Європи. Працю поділено на окремі частини відповідно до тих країн, де цукрова промисловість, розгорталася і зміцніла. Народилась вона в Німеччині, хоч є, щоправда, уривчасті відомості, що вже 1600 р. вивкрив цукор у бурякові французі Олів'єр де Сер.

Автор взагалі видає багачко уваги фундаторам цукрової промисловості Магграфові та його учневі Ахардові. Зазначає при цьому справедливо, що хоч перший з них і був за піонера в дослідженні над цукровим буряком, та справді здійснював ці досвіди другий — його учень Ахара. Опрацьована праця „Виробництво цукру з бур'яку в Європі“ Ахарда і править за поворотний пункт в історії бур'якозасівів і цукрової промисловості. Ахардова праця ця сприяла розвитку цієї галузі промисловості та остаточно зміцнила за Ахардом репутацію її фундатора.

Проф. Ляндю досить докладно аналізує ті політичні й економічні причини, що покликали до життя цю нову галузь продукції і констатує в темпі її розвитку три періоди. Перший період — це період піднесення цукров. промисловості, яке тривало до 1815 р., тоді як відомий Французької революції счи-

нив ряд повстань у Західно-Індійських колоніях, які були Європі головними постачальниками цукру.

А це обумовило сильне збільшення цін на тростиновий цукор. З другого боку, політика Наполеона, що сприяла розвитку бур'якоцукрової продукції, теж чимало спричинилася у Франції до поширення цієї нової галузі продукції. Другий період — період „забарної летарії“ тривав до 20-х років. Об'єктивні умовини ринку викликали високі ціни на жито й пшеницю і цим створили ніяк непридатну кон'юнктуру бур'як обробляти. З 20-х років починається третій період подальшого розвитку й зміцнення цукрової промисловості. Технічний поступ, успіх цукрової промисловості й бур'яківництва у Франції, де вже 1928 р. нараховувало 58 заводів, та головню надзвичайне зниження цін на збіжжя в Прусії — ось що спричинило й стимулювало подальший де далі інтенсивніший розвиток цукрової промисловості.

Далі, заслуговують на увагу наведені у книжці, хоч і короткі, авторські вказівки з приводу штандарту цукрової промисловості в Німеччині. Перший завод заклах Ахара у Шлесску. Там бо ґрунт, на Ахардову думку, під бур'якозасіяння найкращий. Таким робом продукція постає безпосередньо на базі культури бур'яку. (Згодом центр продукції перейшов до Саксонії).

Також цікалі відомості про процент цукристості. У Німеччині що найбільше цукристість доходила до 8%.

Марграфовий винахід, та головню опублікований 1759 р. Ахардовий іст народили великий інтерес не тільки у Франції, Австро-Угорщині й Росії. Це примусило також насторожитися і англійських капіталістів, які потерпали за свою торгівлю колоніальним цукром. Автор наводить цікаві риси „заповзятливості“ англійських фабрикантів, що пропонували Ахардові „грубі гроші, якщо пристане на їхню пропозицію мовчати і не розголошувати методи бур'якозасіяння й добування цукру з бур'яку.

Історичний аналіз, що його автор дав перед викладом історії виникнення цукрової промисловості у Франції, вельми корисний, тому що знайомить читача з фактами, які відбивалися на долю цієї галузі промисловості. Революція, потім боротьба з Англією, заборона ввозити фабрикати з її колоній і початки відокремлення французької метрополії від її колоній, що постачали свій цукор не тільки Франції, а й іншим ринкам Європи, ось ті події, що збіглися з Ахардовими викриттям. Та всеж, дарма, що була так сприятлива кон'юнктура, нова галузь продукції не відразу зацвепилась у Франції (гадали, що у Франції ґрунт непридатний під бур'якозасіяння). Але виключні економічні особливості доби континентальної блокади гостро спричинилися до творення власної промисловості та форсували її зацвеплювання й розвиток. Цукор в умовинах континентальної блокади не аби-як подорожав. Наведені автором дані про мито на цукор од 1791 р) до скасування континентальної системи (1814.

вельми показові. Саме, через цей період мито за кожні 100 кат. цукру виросли з 30 до 400 франків і зрозуміло, що цукор правив за предмет спекуляції "переходячи из рук в руки 20-30 раз и возвращался к персональному владельцу".

Чимало уваги також віддає автор Наполеоновий діяльності в галузі цукрової промисловості. Сповна наведено Наполеонові декрети (додано також і французький текст). У російській літературі декрети ці вийшли друком уперше, дарма, що на них часто посилаються. Школи, утворені Наполеоном, курси, стипендії, премії, податкові пільги, організація урядових і особисто імператорських заводів, усе це покладало до життя цю нову галузь продукції. Через таку захісну політику цукроварні виникли не тільки у Франції, але й у Німеччині, Австро-Угорщині, а також і в Росії.

Взагалі, книжка цінує на чимало рис, що амальовують економічно-політичну ситуацію Європи 90 років 18 стор. На жаль, треба зазначити, що автор надто недостатньо віддав уваги кардинальному для цукрової промисловості питанню—стану сільського господарства. Ця галузь промисловості так цілком зв'язана з питанням сільського господарства, що оминати ці питання, це значить не дати повної картини про ту соціально-економічну базу, на якій розгортався й зміцніла ця галузь промисловості для "бідних".

Книжка, щой казати, цінує на достаток вельми цінних і цікавих подробиць продукції—впровадження механічної сілки, цілісничної різки, коронової борони, тощо.

Ці технічні подробиці вельми цікаві і стануть у безперечній пригоді для теперішніх робітників цукрової промисловості, як і наведені таблиці калькуляції собівартості цукру, і таблиці продукції перших заводів у Європі.

Найбільшої уваги автор віддає питанню, коли саме виникла рідна цукрова промисловість та які були умовини її початкового розвитку.

Посилаючися на працю проф. Воблого, автор тут справедливо висловлює, що Росія й собі запозичила методи цукрового виробництва від Німеччини. Першу цукроварню заклали в Росії 1802 р. Бланкенгаген, який запозичив цю ідею від Ахара. Щодо часу, коли саме виникла перша цукроварня на Україні, то тут автор не пристав на думку інших дослідників, підкреслюючи що вже в 20-х роках минулого сторіччя на Україні була цукрова промисловість.

У книзі проф. Ланда ми подибуємо чимало досі ще не опублікованих першоджерел—матеріалів, що висвітлюють добу, коли народжувалося цукроварництво в Росії. Зокрема, треба вказати на статтю Біндайма.

"Опыты и наблюдения о домашнем приготовлении сахара в России и особенно из свекловичны". З цієї статті справді видно (автор наводить з неї чимало уступів), що Біндайм запозичив од Ахара свої провідні наукові твердження і в питаннях, як, саме, культивувати насіння й буряк і як треба технічно його переробляти.

Опріч цього читач почуває, що автор прагне визволити літературу про цукрову промисловість з усяких "заблуджений і сомнительных факторов", які стосуються до історії розвитку цієї галузі промисловості.

Вельми цікаві й корисні коротко амальовані агро й техно-економічні особливості російської цукрової промисловості за доби її зародження; добре подано калькуляцію виробу на перших заводах Росії й України.

Взагалі слід сказати, що автор виявляє докладне знання свого предмету і глибокий інтерес до цієї роботи. Але широкість теми як і нагромадження фактів, порівнянь та висновків дещо спричинилися до їхнього недосить докладного економічного аналізу та до несистемної їхньої архітектоники.

Про всенуку книжку загалом можна сказати, що праця ця не цілком здійснює програму, потрібну для капітальної праці з історії цукрової промисловості Європи. Проте, проф. Ланда має ясну й правильну увагу про викладану науку, має слушний методологічний підхід до зачепленої теми, зібрав у книжці не абияку кількість досі розрізнених матеріалів, навіть першоджерела. Усе це підносить цінність рецензованої праці на безперечну висоту.

Р. Вольман.

Социалистическое хозяйство. Видання Інституту Економіки Рос асоційні науково-дослідних інститутів суспільних наук (РАНІОН) Москва 1929 р. кн. 1, стор. 230. Ціна 3 крб 50 коп.

Журнал "Социалистическое Хозяйство", що з видруком теперішньої книжки вступає в 7-й рік свого існування, є безперечно один з найповажніших економічних журналів Союзного Центру. Високий якісний склад постійних співробітників, науково обгрунтоване та ідеологічно витримане трактування найактуальніших проблем радянської економічної політики в зв'язку з господарським розвитком країни, бездоганне літературне оформлення друкованих статей—от що надає журналові високу вартість і дає йому право на широке розповсюдження серед кваліфікованих робітників нашого господарського й соц.-культурного будівництва.

Тимчасом доводиться констатувати, що фактично журнал не має такого широкого розповсюдження. Про це свідчить і невеличкий тираж журналу, що дійшов на 7-му році існування близько 2-х тис. прим. значно уступаючи іншим центральним журналам союзного типу. А взагалі тираж недостатній для журналу союзного значення. Основна причина цьому є, на нашу думку, вельми не регулярний і надзвичайно запізнаний вихід друком його,—тріх виставний журналовий рік раніш, в попередньому його виданні, тай не вижитий до тепер, хоч і перейшов до РАНІОНУ. Досить зазначити, що теперішню першу книжку журналу, який за плимом 2-х місячник, одержали передплатники аж наприкінці травня—початок червня, а книжка друга, що її зміст опубліковано в 1-й книжці, цей досі не вийшла (2-га половина лип-

ня). Такий запізналий вихід журналу безперечно неабияк знецінює його перед читачами. Тому редакції журналу кінця треба подбати за регулярну періодичність і своєчасний відіток на актуальні для радянського активу проблеми дня. Лише з цією умовою, журнал зможе посісти належне до його питомо ваги місце серед серйозних органів, що економічну думку партійної й радянської громадськості виховують.

Переходячи до змісту нашої книжки, слід передусім підкреслити перші дві капітальні статті, яким приділено мало не половину (1—102) книжки. Говоримо саме про статті М. Бронського — „План, стихія і кризисные явления нашего хозяйства“ й А. Гінзбурга „Индустриализация и «сверхиндустриализация» в мировом хозяйстве“.

Підкреслюючи велике господарсько-політичне досягнення, яким є собою 3-хрічний досвід складання контрольних цифр, що дало, то більше наближує нас „к претворению в жизнь устанавливаемых нами планов хозяйственного строительства“, М. Бронський підкреслює, що коли план близький до дійсності й реалізується, то це заслуга не тільки наших статистичних і планових органів; план бо не тільки статистичний ряд цифр, не тільки місцеві передбачати господарські процеси й їхні цифрові статистичне формулювання, але передусім це „Своеобразный этап классовой борьбы, которая в контрольных цифрах, в годовом плане намечает определенные сдвиги классовых отношений в нашем хозяйстве, в направлении усиления и ослабления капиталистических элементов нашего общества“. Отож, контрольні цифри не тільки накреслюють цифровий зміст яким економічним директивам, але й передбачають ті класові зміни в нашій громаді, які треба закріпити твердими економічними заходами; при цьому слід суворо взяти на увагу й ті неминучі протидіяння виконати план з боку класово-ворожих сил, що їх потрібно подумати певними, соц-політичного порядку, заходами. І тільки не зрозумівши ці завдання планування, завважав автор, можна з'ясувати те, що всі прояви класового збурення капіталістичних елементів у нашому господарстві супроти того, щоб здійснити план, розглядають наші економісти немарксистичні, ніби це банкрутство плану, доказ невірності статистичного обліку елементів господарства. Ті кон'юнктурні утруднення, що на господарському фронті, є за формою класової боротьби супроти наступу соціалістичних, і тому потрібно виявити як силу опору класового ворога, як і ті соціальні сили, на чий допомогу можуть розраховувати в своєму наступі соціалістичні елементи та будувати стратегічно так господарський план, щоб цей наступ мав шанси на успіх.

Характеризуючи далі господарські досягнення через 1927-28 р., автор зазначає, що коли в галузі промисловості дійсність перевищила накреслені в плані передбачення (гуртовий виріб центральної промисловості збільшився на 1,6% у незмінних цінах проти накреслених в плані 14,3%), коли в галузі

бюджету й кредиту ми також маємо великі збільшення, ніж передбачувало (21% замість 13,5%), то в галузі с. господарства вийшла інша картина: саме гуртовий виріб рілльництва замість збільшитися на 4% скоротився на 2,7%, головню коштом більшого зменшення зернових культур за меншого, ніж передбачено. Зросту технічних культур та товарної частини скотарства. Автор цілком слушно підкреслює, що невідповідність планових передбачень до дійсності, навіть колиб план перевищив цю дійсність, як це маємо в промисловості, не завжди править за позитивну ознаку, коли говоримо про забезпечення рівноваги в народному господарстві й його поступового розвитку. І якщо в галузі с. господарства, де маємо до діла з певними взаєминами класових сил, які вимагають не тільки відповідної уваги, а також відповідних заходів в економполітиці, чи з впливом природних умовин, трудно вимагати планової дисципліни, то в галузі промисловості й особливо кредитової політики — порушення планової дисципліни є собою явище не поступове та дезорганізує воно безкритичний розвиток народного господарства.

Темп зросту промислового виробу в 1927-28 р., автор ілюструє оськими цифрами: гуртовий виріб держпромисловості (у довоєнних цінах) виріс на 22,7%, перевищивши довоєнний рівень виробу на 25,9% (в тім числі важка обробна промисловість перевищила довоєнний рівень лише на 4,8%, гірна промисловість на 22,1%, легка промисловість—51,9%). Число робітників великої промисловості дійшло — 2.152,1 тис., збільшившись через рік на 144,8 тис. чол. чи на 7,2%, а продуктивність праці (пересічна виробка на 1 відпрацьований чол.-день у довоєнних цінах) збільшилась на 13,6% проти 11,7% її зросту протягом минулого року.

Щоб оцінити розвиток с. господарства, як слушно говорить автор, загальні пересічні цифри не так показові, ніж у будьяких інших галузі народного господарства. В ріжних галузях с. господарства ми маємо одмінні рівні розвитку; так, приміром, засіная площа 1927-28 р. пересічно становила 26,6% її довоєнного розміру; та при цьому площа технічних культур перевищувала довоєнну на 56,7%, а площа зернових—становила лише 90,1% її. В галузі врожайності маємо через добу 1924 - 27 рр. деяке підвищення проти останньої довоєнної 5-тирічки. В галузі скотарства маємо в 5% до 1916 р. ослячий склад стада: коні — 90,0%, велика рогата худоба — 110,7%; вівці й кози — 112,2% та свині 124,1%; інакше кажучи, за винятком коней — маємо поважне зростання всіх видів худоби.

Автім, підкреслює далі автор, досягнутий рівень свідчить лише про факт розвитку с. господарства, та ще не характеризує які в ньому за останній рік відбуваються процеси. Правильні взаємини між основними елементами с. господарства безперечно порушено: маємо бо з одного боку відставання розвитку зернових культур, і з другого—товаровість ряду культур аніжувалась. Ми маємо 1928-29 с. госп. року (врожай 1928 р.) зріст гуртового виробу

проти попереднього року з 15480,6 міль. крб. до 16196,4 міль. крб. (в цінах 1913 р. з 10999,7 міль. крб. до 11465,5 міль. крб.) дебіто на 4,2%. Це цілком не відповідає розвиткові промисловості (над 22%). Стадо приблизішалося на 50%, але при цьому виріб вовни збільшився лише на 7,4%, шкір і м'яса — на 3%; а виріб махорки й тютюну проти попереднього року навіть поважно зменшився. Ще краще характеризує розвиток продукційних відносин зміна товарності с. господ. виробу, який по зернових хлібах і маслосинові знизився на 6,4% і 4,4%, а по льонів-волокну, коноплі, бавовни й вовни — відповідно збільшився на 24,8%, на 22,2%, 19,7% й 27%.

Отаким напружений розвиток господарства відбився й на зовнішній торгівлі, хоч вона в умовах монополії, що регулює зовнішньоторговельний оборот, не може відіти цілком внутрішні процеси господарства. За збільшення усього торговельного обороту в 27-8 р. на 16,6% (проти зросту в 3,5% в 26-7 р.), експорт виріс лише на 1,7% (проти 13,9% попереднього року), а імпорт виріс на 32,8%, що сід з'ясувати поважним використанням закордонного кредиту; пасивне сальдо балансу дійшло 163 міль. крб. (проти активного сальдо 53 міль. крб. попереднього року). Серйозні зміни були в структурі нашого зовнішнього товарообороту: якщо 1913 р. с.-господ. експорт становив 73,8% усього експорту, а промисловий — 26,2%, та в 26-7 р. промисловий с.-господ. експорт все ще чимало переважав промисловий (61,2%), то в 1927-8 р. с. госп. експорт становив вже тільки 50,7% а промекспорт 49,3%. Також поважно змінилася і виросла структура імпорту: в 1913 р. продуктивний імпорт становив 64,4%, а споживний 28,5%, а в 1927-8 р. продуктивний імпорт (головно устаткування, напівфабрикати, продуктивний імпорт для с. госп.) вже становив 84,8%, а споживальницький лише 14,5%.

Закінчуючи характеристику господарських процесів в 27-28 р., автор підкреслює іще динаміку успішного сектору с. господарства (його гуртовий виріб збільшився з 1,9% в 26-7 р. до 2,4% в 27-8 р., а товарний виріб збільшився з 5,6% до 6,4%) і зріст успішного товарообороту (держторгівля на 16,9% і коопторгівля на 46,1%), за одночасного зменшення приватно-посередницького товарообороту на 30%. В главі про рівновагу народного господарства й проблему резервів, автор, аналізуючи питання, якою мірою продукційний зріст нашого господарства забезпечує продукційні й споживальницькі потреби країни, спиняється на динаміці ринкових цін по окремих групах товарів, при цьому підкреслює, що наші кон'юнктурні спостереження, коли регулюємо ціни на більшість товарів, і цим поважно обмежуємо вільну динаміку цін, не можуть точно змалювати зміни господарських процесів і порушення рівноваги, як в капіталістичних країнах, де в майже вільне ціноутворення. Всеосязний гуртовий індекс ЦСУ по всіх товарах показує через 27-28 р. підвищення з 1,70 до 1,76 тобто на 3,5%, а все-

союзний бюджетовий індекс ЦБСТ дає підвищення з 1,99% до 2,09, тобто на 5%. Всеосязні роздрібні ціни Кон'юнктурного Інституту в успішній торгівлі показують невеличке підвищення з 1,83 до 1,85, а індекс усієї торгівлі (враховуючи питому вагу приватної торгівлі, що підвищується з 2,26 до 2,63 тобто на 15%) показує підвищення цін з 1,98 до 2,11 тобто на 6%; в приватній торгівлі с.-г. товари — з 2,15 до 2,83 тобто на 3,5%, а заг. торгів. з 1,89 до 2,18 тобто на 14,5 (а всеосязний гуртовий індекс цін на с. г. продукти з 1,54 до 1,66 тобто на 7,7%); щодо промислових товарів, то їхні ціни не підвищилися, дарма що підвищилися с. г. ціни; (в дані про зниження на один пункт — з 1,88 на 1,87); та коли мати на увазі, зауважує автор, що попиту не задоволено в більшій частині споживання, що товарний голод збільшився протягом цього року, то це говорить про чимале напруження на товарному ринку, яке повинне відбитися на купівельній силі нашої валюти (ми маємо зниження карбованця з 50,5 до 47,4, що відповідає підвищенню роздрібного індексу Кон'юнктурного Інституту на 6%; за гуртовим індексом ЦСУ зниження було значно менше — з 58,8 до 56,8 тобто на 2%).

Спиняючись далі на питанні про konieczність боротися за сталість нашого карбованця, за зміцнення грошової системи, автор писавого цільний зв'язок стабільності валюти з проблемою товарних резервів, щоб забезпечити безперервність усього продукційного процесу. А проте проблему цю, на авторську думку, іще не досить добре усвідомили собі широкі кола наших економічних робітників. Нам потрібна тверда валюта, каже автор, не тільки тому, щоб мати змогу мобілізувати внутрішні матеріальні ресурси країни, але щоб правильно використовувати ресурси світового господарства, здобувши для нашої валюти становище світової валюти (яка не може мусити бути золотим обігом); при цьому монополія зовнішньої торгівлі полегшує нам перетворити нашу тверду валюту на світову.

Далі в гл. "Тверда валюта і темп індустріалізації" — з'ясував автор на перший погляд незрозуміле явище, що багатьох оборонників твердої валюти не підставно відносять до супротивників внятого темпу індустріалізації. Тут передусім можна відзначити т. Фрумкіна з його формулюю. "Строительство с учетом возможности" (див. його лист у редакцію "Торг. Пром. Газети" від 21-X-28 р. і тов. Шанина, який твердить, що "лімітом у нас являються матеріальні ресурси, а не фінансові" (див. його статтю "Вопросы финансового режима" в "Плановом хозяйстве" № 10 1928 г.). Підкресливши, що на їхній теоретично не цілком суцільній засаді захисту твердої валюти ґрунтуються основна концепція правового ухвалу, автор вбачав основну хибність їхньої аргументації в тім, що вона ґрунтується на статистичних поняттях "матеріальних ресурсів, одределених количеством которых располагают страна". Але це невірно, суцільно зазначає автор: бо матеріальні ресурси країни в товарно-гро-

шовому господарстві не в собі якась точна й незмінна величина, а це функція ринкових відносин. У певних ринкових умовах ці можливості для використання ресурсів можуть збільшуватись чи зменшуватись. При цьому помиляково думати, що ніби опріч ринкових стимулів нема змоги поширювати матеріальні ресурси. По цілому ряду сировинних продуктів, говорить автор, матеріальні ресурси можна поширювати не тільки поширюючи валовий виріб, але й іще дужче збільшуючи товарні ресурси; щодо затримування с. г. продуктів у продуцентів, що спричиниле звуження матеріальних ресурсів, то з цим можна успішно боротися тими заходами правильної економічної політики, які має радянська влада (політика будівництва колективів, укрупнення с. г. продукції через колективізацію, посилене подання промислових товарів, тощо). Троцькіська політика розкуркулювання може в цьому сенсі дати тимчасовий ефект, але коштом знищення самої бази для посилення матеріальних ресурсів України; з другого боку, політика правого ухилу може також дати збільшення матеріальних ресурсів, та знову таки коштом прирідницького розвитку продукційної бази. Звичайно, головна умова розвитку матеріальних ресурсів, як і взагалі всьогосподарства, це тверда валюта; «либачотное же финансирование», тобто інфляційна валюта, слушно зазначає автор, може дати лише тимчасовий ефект. Інфляційна загроза у нас безперечно є, і за авторвими твердженнями вона повинна існувати аж доки ми не запровадимо золотої чи золото-девизної валюти, що автоматично забезпечує від загрози інфляції; вона існує на ґрунті товарного господарства через недостатність оборотних коштів й потребу і далі вкладати капітальні кошти в господарство з недостатнім в ньому нагородженням. Тимто боротися з інфляційною загрозою заходами правильної кредитової політики наших емісійних інституцій — це основне завдання нашого фінансового господарства. Відповідаючи на питання, чи є нам ознаки інфляційного процесу, що вказує, прикладом, т. Шанін, автор доводить, як відзначені від нього ознаки можуть бути наслідком ряду причин і передусім наслідком неправильного планування, тобто неправильного сполучення продукційних планів окремих галузей народного господарства, та не лише наслідком інфляції.

Заціпивши далі питання про товарний голод і змалювавши, що проблема як вижити товарний голод полягає в правильному сполученні, за розподілу народного прибутку, окремих галузей народного господарства, щоб згадати розрив між ними, автор спинається наостанці на проблемі про темп індустріалізації.

Характерна особливість радянського господарства це — сполучення плану з елементами ринкової стихійності; і всі суперечки як в середині партії, як і з ідеологами непролетарських елементів, ведуться на ґрунті питання, як мають бути взаємини планової засади й ринкової стихії. Ідеологи непроле-

тарських класів вважають усі кризні явища за наслідок неухважного стаєлення до стихійних законів ринку, а в середині партії одні (лівий ухил) вимагають щоб цілком ігнорувати ринкові закони (ухил в бік воєнного комунізму), інші ж (правий ухил) вимагають зробити поступок ринкові, більше ніж це можна сполучити зі завданням соціаліст. будівництва. Зрозуміло, що цю й другу точку погляду треба категорично відкинути. Воєннокомуністичний ухил лівих спричинився б політично до розриву між робітництвом і трудовим селянством, а економічно до зриву постачання промисловості сировини й промисловому міському населенню продуктів живлення. А від поступкові, як це рекомендують праві „ухильники“, зросли б капіталістичні елементи, і тому в перспективі труднощі будівництва збільшилися би. Отже завдання нашої економічної політики в том, щоб знайти правильні взаємини між плановим впливом на господарство і ринком, що в умовах союбудівництва й провідної ролі промисловості зводить згадані суперечки до темпу індустріалізації. А відповідний темп індустріалізації, як це підкреслено в постановках 15 з'їзду, листопад-немого пленуму ЦК, диктують нам не абстрактні принципи, а цілісницька соціально-політична обстава. Саме з одного боку треба конче визволитися від залежності ворожих нам капіталістичних країн, з другого боку, наші внутрішні умови: аграрне перенаселення з його зайвою в с. господарстві працею, що прямує до міста, і неминучий процес технічної раціоналізації, що визволяє зайві робітничі руки, яким треба дати роботу й утворити на це відповідні нові галузі промисловості, до цього треба додати іще надзвичайно важливий момент — збільшення нашої обороноздатності супроти капіталістичного світу, який також орієнтується на своїх класових співників у середині нашої країни. В цьому розумінні троцькіський темп індустріалізації поважно послабив би соціальний ґрунт оборони. Ціж міркування примушують звернути увагу на темп розвитку с. господарства, що відстає від темпу розвитку промисловості. В зв'язку з цим і потрібно посилити продукційні стимули селянства рядом заходів господарського розрахунку, які забезпечують селі й ознє піднесення основної маси селянських господарств. Це, звичайно, ажнік не заперечує генеральну лінію партії на індустріалізацію і не може загальмувати розвиток успішних форм с. господарства, як це твердо підкреслено у резолюції листопадного пленуму. Це, закінчує автор, і визначає виразне ставлення до ринкових методів стимулювання господарства, які треба взяти на увагу, коли використовуються усі підйоми господарського впливу дії поставлених госп. завдань.

Друга — велика змістовна — стаття А. М. Гінзбурга „Индустриализация и „сверхиндустриализация“ в мировом хозяйстве“ присвячена центральному питанню в плані розвитку нашого господарства, саме питанню

індустриалізації країни на ґрунті технічної й організаційної реконструкції продукції, що її 15-й а'яд партії висунув як ударне завдання нашої економічної політики. Як цілком слушно зазначає автор, а приводу проблеми індустриалізації, (що ускладнилась останнім часом проблемою так званої надіндустриалізації деяких капіталістичних країн, а з другого боку проблемою нашої соціаліст. індустриалізації) написано й сказано так багато, що кінце треба „подвести некоторые теоретические итоги, которые дали бы более отчетливое представление о самом понятии и о новейших условиях его развития“.

Аналізуючи поняття індустриалізації, автор передусім підкреслює двоїсте його трактування. Його можна аналізувати, як об'єктивно-економічний процес і як певний напрямок економічної політики. В 1-му розумінні індустриалізація це „процесс накопления и распределения производительных сил, при котором в народ. хоз-ве возрастает удельный вес и руководящая роль промышленности, как главной производительницы средств производства“. Автор тут zarazом підкреслює, що індустриалізація це не тільки процес перерозподілу, але й нагромадження; тому процес цей нерозривно зв'язаний зі загальним зростанням витворчих сил та його ніяк не можна ототожнювати з добою первісного капіталістичного нагромадження. Тимто, слід визнати за цілком помилковий погляд тих економістів, які вважали, що кожна індустриалізація визначає перекидання витворчих сил зі сільського гос-ва в промисловість, та zarazом руйнування с. господарства. Індустріалізація в широкому історичному аспекті, це також піднесення й витворчих сил с. господарства. „Движущими силами индустриализации являются растущие общественно-хозяйственные потребности, более высокая производительность в промышленности и необходимость расширения производства средств производства для повышения производительности труда во всем народном хоз-ве“. На підставі багатьох даних для різних країн, автор показує, що прибутковість капіталу, вкладеного в с. господарство, нижча ніж у промисловості, що продуктивність праці в с. г-ві нижча ніж у промисловості. Причинною цьому є природно-технічні й соціально-економічні умовини. Ці умовини — переваги передусім в на боці промисловості і вони саме зробили процес індустріалізації „универсальным процессом в развитии мирового хоз-ва“. Об'єктивно висловлює цей процес — хутчіше зростання лирору, капіталу й робочої сили в промисловості, активний вплив її на розвиток усіх інших галузей господарства й на народню освіту, (абсолютно й відносно) збільшуваний виріб засобів продукції.

Цей процес, зазначає автор, не тільки не ліквідувала світова війна. Навпаки, світова війна спричинилася до подальшого його розвитку, як екстенсивного зросту індустріалізації (втягнуто до неї нові екзотичні країни), як і в розумінні, її інтенсифікації, бо дедалі, то більше розвиток народнього господарства підпорядковувався інтересам промисловості.

Далі автор рядом даних ілюструє процес перерозподілу витворчих сил (особливо в С. Штатах Пів. Америки), процес міграції капіталу й робітничої сили зі с. гос-ва в промисловість; мобілізацію капіталу в промислові підприємства через кредитову концентрацію, податкову систему, вкладання в промислові цінності грошових залишків земельних власників, розвиток с. госп. індустрії коштом капіталу с. господ-ва (цукроварні, винокурні в садбах, тощо). Ще яскравіш виступає переливання робітничої сили. Промисловість з її видією, ніж в с. господ-ві, нормую зиску і видією зарплатою, поглинула зайву в с. господ-ві робітничу силу, що утворювалася не лише через природні прибільшення с. населення, але й через інтенсифікацію самого с. господарства. В усіх індустріальних країнах триває абсолютне й відносне прибільшення самодіяльного населення, яке працює в промисловості. В с. господарстві, за абсолютного прибільшення населення, відносно воно падає; але клькість населення, що живиться — живе й зароблює в с. господарстві, падає й абсолютю.

Тимчасом автор зазначає той на перший погляд суперечний факт, що в передових капіталістичних країнах: в Німеччині, Англії, та навіть в Америці з її найповнішою індустріалізацією абсолютне число робітників у деяких галузях промисловості останніми роками показує невеличке зменшення. Ця обставина, проте, ажніак не свідчить про початок дезіндустріалізації, як це вважав В. Зомбарт (див. його статті „Die Wandlungen des Kapitalismus“, (Weltwirt. Archiv, 1928 p.). Всі інші показники говорять про великий індустріальний поступ. Високий щабель організаційно-технічної раціоналізації визволяє деяку кількість робітників в окремих давніх галузях промисловості, але це зменшення компенсується збільшенням робітників у нових галузях (електро-технічна, автомобільна, тощо). Отже нотує автор, можна мерщій говорити про надмірний розвиток промисловості, що утворює нову поважну проблему так званої „надіндустріалізації“, що чимало спричинює теперішні безробіття. (Про це говорять у своїх виступах декотрі видатні керівники американської пром-сти; в тім числі міністер праці Дамс Девіс, залунали голоси про це також в Англії й в Німеччині.

Аналізуючи поняття „надіндустріалізації“, автор зазначає, що під цим тямлять осьщо: 1) збільшок продукційної потужности, що немає собі навантаження; 2) зменшення промислових циклів; 3) забарний зріст стабілізації, ба навіть зменшення загального числа робітників, які працюють у пром-сті; 4) розповсюдження в пром-сті зменшеного періоду роботи та збільшення числа робітників, які лише частинно працюють; 5) зріст безробіття й 6) зв'язок усіх цих явищ з занепадом с. господарства. До цього також залучають і так звану „перекapіталізацію“, тобто надмірно підвищену оцінку фактичного капіталу проти його реальної вартости.

Та усі ці явища, підкреслює автор, свідчать не про надіндустріалізацію, а про збіль-

шувати труднощі продовжувати процес індустріалізації в теперішніх умовах капіталістичної організації продукції й розподілу. Мершій це наслідок: „недостаточного розвитку і організаційної слабкості с. хоз-ва, неравномерного распределения капитала между различными отраслями самой промышленности и транспорта, неравномерного распределения производительных сил между различными государствами, так или иначе втянутыми в орбиту мирового хоз-ва, недостаточной покупательной способности масс, живущих низкой заработной платой“. Народники усіх країн, каже автор, помилювали вбачали в „сверхиндустриалізації абсолютний избыток производительных сил, связанный с чрезмерным развитием промышленности; нелепо было бы отрицать значение с. хоз-ной базы для роста промышленности в частности для борьбы с безработицей“. Та річ не в тім, продовжує автор, чи можна обійтися без с. господарства, а в тім „возможно ли развитие творческих сил с. хоз-ва вне индустриализации, или в разрез с последней“. Автор на підставі даних про Німеччину й про С. Штати Північної Америки показує, що аграрна база світової промислової продукції відносно звужується, що с. госп-во дедалі, то менше годне повністю спожити виріб промисловості. Отже, виторочі сили пром-сти безперечно перевищили купівельну спроможність с. господарства; але відбудувати рівновагу, висновує автор, треба не по лінії дезіндустріалізації, а навпаки далі слід продовжувати індустріалізацію с. гос-ва та підносити його виторочі сили на високій технічній базі.

Та якіж подальші шляхи розвитку с. гос-тва? На авторову думку, ми маємо тут рух, що його деякі економісти ототожнюють з промисловою революцією. Технічний ґрунт цього руху це — поширення тракторів і причепних знарядь, комбайнів, машин копати картоплю й буряк. Вже тепер рушійна сила в с. госп-ві С. Штатів Північної Америки механізована на 60%. Капітал, вкладений у с. госп-ві машини збільшився з 76 центів на акр 1890 р. до 3,76 центів; через один тільки 1926 р. прибуло близько сто тис. тракторів, й їхнє загальне число 1927 р. перебільшило 600.000. Завдяки цим технічним успіхам азначають там поважний зріст продуктивності праці в с. госп-ві, ба навіть постає питання, чи не загрожую йому такий „надрозвиток“, на який хибую промисловість. Досить вказати на щодавню Фордову заяву, що моваля досить 2 днів праці на рік, і за сучасного стану техніки можна забезпечити харчами все людство. По цих технічних успіхах повинна йти й економічна реорганізація с. госп-ва; і в с. господарських колах висовують гасло раціоналізації, намагаються перенести і в с. госп-во засади масового виробництва (автор тут цитує статтю відомого видатного фермера Томаса Кемпбелла а, уміщену в книжці Амторгу „Американская торговля и промышленность“). Розуміється, процес витиснення селянства великою латифундією подибує на своїому шляху більший опір, ніж промисловість. Це, однак, залежить не від переваг дрібного го-

сподарства, а від інших чинників: з одного боку аграрне перенаселення примушує дрібне господарство у боротьбі за своє животиння поступатися на всякі жертви, що утрудняє конкуренцію з ним великого господарства; з другого боку, дрібне госп-во поривається скористатися з вигід великого госп-ва через кооперацію. Та ці переваги, нотує автор, вельми сумнівні, і с. господар фактично може продовжувати продукцію лише відмовившись від „нормальної“ нагороди за працю, яка відповідає пересічним нормам нагороди промислової праці. Заробітна плата й зиск підприємця в с. госп-ві є нижчий, ніж у промисловості.

Та якже вийти з цієї кризи? В кожному разі, не в боротьбі з подальшою індустріалізацією, каже автор; сільське господарство у 19 сторіччі двічі пережило отаки кризи (по наполеонівських війнах і в останню четвертину минулого сторіччя), і оба рази вийшла з неї через розвиток індустрії. Повоєнна криза 1921-23 р. (див. Зерінг „Аграрные кризисы“) зменшилась з 1924 р. через піднесення пром-сти й підвищення заробітної плати. Питома вага виробу промислової сировини в загальному виробі с. госп-ва не абияк виросла. Споживання в самому с. госп-ві приборав дедалі, то більш товарові форми, збільшуючи залежність сільських господарів од світової кон'юнктури. Дослідники, які вивчають проблему про зв'язки між с. госп-ськими й промисловими кризами, говорять далі автор, пристають одностайно на те, що, коли „мали (кон'юнктурні) цикли“ можуть не збігатися в промисловості й в с. госп-ві, то „великі цикли“ (структурні зрушення) не можуть не зачепити одночасно обох галузей (це стверджує аналіз руху цін в обох галузях). „Како бы то на было, — висновує автор — сельское хоз-во не может относиться равнодушно к тому, каков будет предстоящий „большой цикл“ промышленности, менее всего оно заинтересовано в том, чтобы это было пиком упадка и регресса промышленности“. Борючись за піднесення с. госп-ва можна лише усуваю теперішні соц.-економічні перешкоди та передусім поширюючи ринки збуту, удосконалюючи методи праці, знижуючи продукційні витрати, ліквідуючи абсолютну ренту, подешевлюючи залежність од торговельного капіталу, організуючи с. господарів в їхній збутовій, постачальницькій та продукційній діяльності.

Зниження продукційних витрат є для с. госп-ва чи не найголовніша проблема. Слід це робити і далі, раціоналізуючи виробництво, поліпшуючи механізацію с. госп-ва, хемізацію та електрифікацію. Найголовніший захід знизувати продукційні витрати це — стандартизація, зв'язана з проблемою підвищення якості с. госп-ських продуктів; з цим зв'язана також проблема як спростити просування продуктів до споживача (визволяти від проміжних ланок), і в зв'язку з цим як знизити витрати обігу (транспорту, схову, тощо). І тут кооперація має не абияку силу.

Одна з найголовніших диспропорцій, що характеризують капіталістичну „надіндустрія-

лізацію", де диспропорція між розвитком продукції й розвитком купівельних фондів широких мас населення. Звідси загальований темп розвитку споживання і в зв'язку з цим розвитку промисловості. І тепер ледве чи хто з економістів висловиться не підвищувати заробітку платі, стандарт робітничого життя, як хоча б потрібної умови для поширення ринку. Щодо цього Європа дає пасе задніх перед американцями (в цьому вбачають головну причину величезного розвитку американської пром-сти, що має надзвичайно місткий ринок), які в своїх продукційно-технічних вимогах йдуть куди далі від теперішніх досягнень. З погляду сучасного стану виторочних сил і технічних досягнень цілком можливо здійснити шонайширші програми підвищити рівень життя.

Резюмуючи вищевказане, автор доходить до думки, що те, що на Заході називають "надиנדустріалізацією", де тільки вислів той невідповідності відносин продукції й розподілу до рівня виторочних сил (промисловості, організованої в капіталістичну монополію, протиставляється відносно волье, розпорошене с. господарство), яка характеризує сучасне капіталістичне господарство. Та нові технічні досягнення вже утворили певні передумови, щоб зникли різкий антагонізм між містом та селом, а нові досягнення в діяльній шпайх сполучення і зв'язку полєкшують сільському мешканцєві поджувати собі відірваність од міської культури. Перечислені досягнення, закінчує автор, дозволяють висунути як нове історичне завдання "синтез промисленого і с. хоз-ного производства, как общей базы развития новой культуры". (Автор вказує на несміливий початок цього історичного процесу, саме на рух на користь так званого week-end—виїзд міського населення улітку суботами й неділями за місто в тимчасових домках). Та цей процес означає подальшу індустріалізацію с. госп ва й поджування "надиנדустріалізації" по лінії боротьби с капіталістичною монополією.

На цьому й закінчуємо короткий виклад вельми змістовної статті А. Гінзбурга, що науково використовує багатий літературний і статистичний матеріал. Сподіваємось, що читачеві, який не матиме змоги безпосередньо обізнатися з наведеними статтями, наш виклад стане в пригоді.

На інших також досить інтересних статтях 1-го відділу (А. Рибникова "Систематика основних типів економічних районів" та Л. Фрея "Десятилетняя реформа во Франции") спинятися й висвітлювати ми тут не можемо.

Щодо відділу бібліографії, він як завжди, вельми змістовний.

Д. К.—н.

один з найкращих в СРСР підручників з питань кооперації. В. Мілютін цілком ґрунтовно зазначає, що "ми вважаємо за цінне виникнення праці Т. Лозового".

Книжка О. Лозового складається з десятих розділів. У першому висвітлюється соціально-економічна суть кооперації. З'ясується, суть кооперації капіталістичної й кооперації в СРСР, "як знаряддя соціалістичного будівництва". Автор аналізує визначення А. А. Ніколаєва, Туган-Барановського, Шарля Жіда, Губера, Лацара, Ліфмана, Якоба, Тотоміянца та інші. Аналіз наводить на висновок, що твердження буржуазних теоретиків кооперації про те, що кооперація є "щось повсякчасне, власне людському духу й людському суспільству", та, що кооперацію характеризує "її антикапіталістичний трудовий дух"—помилкові, неґрунтовані, не доведені кооперативною практикою. О. Лозовий, навпаки, підкреслює, що "кооперативні... об'єднання... набули розвитку разом з ростом капіталізму", що "грошові капіталістичні господарські відносини бувають неминувим супутником виникнення й розвитку кооперації", що "кооперація часто діє, як спосіб впровадити капіталістичні відносини в натуральні відсталі галузі господарського життя" ¹⁾.

Відмінно від кооперації капіталістичної "кооперація в умовах диктатури пролетаріату розглядається, як господарська організація яка перебуває в економічній стосунку індивідуально-приватних у бік суспільно-колективних". З цього — соціалістичний характер радянської кооперації. Слід би було авторові книжки детальніше зупинитися на виявленні соціально-економічної суті радянської кооперації. Слід відзначити, що над цим питанням і в лавах партії (троцькистська опозиція до її виключення з партії) і поза партією почалась досить палка і надто характерна дискусія. Слід би було навести низку помилкових формулювань, зокрема, тих, що об'єднували держкапіталізм і радянську кооперацію, щоб, викривши помилковість цих формулювань, перед читачем ширше розгорнути трактування питання.

Розділ II книжки, присвячений висвітленню "найголовніших етапів розвитку кооперативної думки". Тут зроблено докладну аналіз теорії утопістів-соціалістів (Оуена, Фур'є) та християнських соціалістів (В. Кінга). Аналіз основних тверджень перших призводить О. Лозового до обґрунтованого висновку, що "в ученні утопістів-соціалістів змішані й елементи економічного лібералізму—класової ідеології резолюційної буржуазії, що не мирилась і бунтувала проти феодально-абсолютистського режиму,—і елементи соціалізму, що не досить виявлені при неформальному

О. Лозовий. "Курс кооперації". Нарис з історії й теорії кооперації. З передмовою В. Мілютіна. Видання друге доповнене. Стр. 479. Видавництво "Полетаріа" 1929 року.

Праця О. Лозового "Курс кооперації" не випадково виходить другим виданням: це в

¹⁾ О. Лозовий тут же зазначає, що капіталізм іноді підпорядковує собі кооперацію, роблячи її знаряддям свого панування" (стор. 15). Це формулювання зовсім невірне: слово "іноді" слід відкинути, бо, насамкінець, у всяких умовах кооперація є знаряддям капіталістичної системи.

стані пролетаріату, зв'язаного ще пуповинами з дрібнобуржуазним міським ремісництвом".

Розділ III, присвячений теоретичним основам споживчої кооперації. Висвітлюються ролдєльські кооперативні принципи, дано характеристику кооперації Англії, виявлено позиції кооперативізму (формулювання Ш. Жіда та Німської школи кооператорів). Цей розділ значно доповнений у другому виданні. Зокрема, докладно й надто образно обмальована кооперація Англії. В уся свою величність стає реформізм Кооперативної Спілки Англії, її виконавчих органів. На жаль, не зовсім з'ясованим все-таки залишається політичне обличчя „Жаневської кооперативної гільдії“. Автор зазначає: „Гільдія в значній мірі стала політичним клубом пролетарських жінок“ і далі: „Нині „Гільдія“, очевидно, завоювала собі тривке місце в британській кооперації й домаглась загального визнання й поважання з боку кооператорів (яких? Я. Т.). В наступному виданні на питання про „Гільдію“ слід звернути більше уваги й негати чіткості. Теж слід сказати й про англійську кооперативну партію. Програму цієї партії слід викласти ширше. Теоретичні основи Німської школи викладені з усією повнотою. Практика ж французької споживчої кооперації освітлена дуже мало.

Розділ IV книжки присвячений продукційним асоціаціям. Автор освітлює твердження Сен-Симона, Ф. Бюсе, Луї Блана. Тут же таки дано докладну характеристику сучасної продукційної операції Франції. Ціком вірне прикінцеве резюме автора: „Шляхом організації продукційних кооперативів буржуазія намагається уникнути класових протиріч між найманими робітниками й підприємцями... Але продукційна кооперація в умовах капіталістичного суспільства являє собою лише мізерний паліатив, нездатний помирити класові протиріччя“.

Розділ V, присвячений кредитовій кооперації. Аналізуються теоретичні основи кооперативного кредиту (теорії Шульце-Деліча, Райффейсейна). Значний інтерес являє аналіз практики кооперативного кредиту в Росії. Автор аналізує Лассалівську критику школи Шульце-Деліча. „Кооперативні ідеї Лассалю — відзначає т. Лозовий — являють собою шкідливу утопію, що зовсім не вважає на реальне співвідношення сил у державі. Своїми утопіями Лассаль на багато років прикував увагу робітників до продукційних асоціацій і тим самим відвертав її від революційної класової боротьби“.

Розділ VI практикує розвиток сучасної кооперативної думки в Німеччині та Австрії. Висвітлюються позиції соціал-демократії в питаннях кооперації. Ціком ґрунтовно автор підкреслює, що „в ставленні німецької соціал-демократії до кооперації ми не бачимо жодної сталості й тій. Через те, що під дахом партії давно помічається дружнє сумісне життя двох напрямків соціал-демократичної думки — реформистської й революційної, реформисти, що складають головну частину со-

ціал-демократичної партії, послали тривки позиції в кооперативному русі й перетворили кооперацію зі знаряддя класової боротьби пролетаріату на прислужницю буржуазії. В тому ж розділі читач знаходить формулювання К. Маркса-Ф. Енгельса про кооперацію й дані про ревізіоністські спроби переіначувати марксистські — формулювання. Ревізіоністи — Е. Давид, Бернштейн, К. Ренер, О. Бауер. К. Кавтський (останніх десятиліт). „Сучасна соціал-демократія, — закінчує т. Лозовий, — остаточно порвала з революційним Марксизмом. Соціал-демократи відмовились від ідеї завоювання влади й диктатури пролетаріату. Перед робітничими масами їм доводиться висувати ілюзії мирного виступання в соціалізм за допомогою різних засобів, що сприяють соціалізації, де й кооперації відведено не останнє місце“.

Досить докладно розроблений VII розділ — про кооперативний Інтернаціонал. Автор наводить історію розвитку кооперативного Альянсу, а також провідні його позиції в кооперативних питаннях. „Розглядаючи діяльність МКС за чверть сторіччя існування, — пише О. Лозовий — ми бачимо, що червоною ниткою в його діяльності проходить прагнення створити організацію для пропаганди ідей співробітництва класів на противагу пропаганді революційної класової боротьби“. Автор нагадує про VII Конгрес Альянсу, де виступили представники революційного соціалізму. Останні „порушили питання про визнання кооперації, як органа класової боротьби пролетаріату“. Кооператори-реформісти провадили цю постановку. В „реформістському русі“ було також розв'язане це питання й на VIII Конгресі. Раніше цього Конгресу відбувся Конгрес Копенгагенський.

Конгрес II Інтернаціоналу, де ліве крило під проводом В. І. Леніна відстоювало формулювання, з якого виходило, що „кооперація не може самостійно розв'язати соціального питання“ (Лозовий О.). „Компромісна резолюція цього конгресу нічим не зобов'язала кооператорів — членів VIII Конгресу Альянсу. Славетний політичний „нейтралізм“ Альянсу завжди відігравав ролю заслони, за неї ховались агресивні тенденції проти робітничої класи, її організацій, боротьби за політичне й економічне розкріпачення. Згодом кооперативний Альянс перетворився на організацію, що протиставила свою діяльність Радам, протиставила більшовизму. Антирадянський характер Альянсу зберігав і пізніш, коли до складу Альянсу та його ЦК почали входити представники радянської кооперації. Цікаві дані наводить т. Лозовий про те, як Ліга Націй використала Стокгольмський Конгрес Альянсу. Конгрес підписав постанову міжнародної економічної конференції сканіваної Лігою Націй; тим самим він став у безпосередню залежність від цієї Ліги. І в той же час, лідери реформістів не перестають потверджувати нейтральності Альянсу. Німецький соц.-демократ. Лоренц на Стокгольмському Конгресі Альянсу мав нахабство цинічно заявити: „Альянс залишиться або

нейтральним, або зовсім не існуватиме, ми його розпустимо".

В тому ж VII розділі автор докладно викладає завдання й програму кооперативної, секції Комінтерну, а також висвітлює роботу окремих кооперативних конференцій, що їх скликала ця секція. Цей розділ книжки має велике політичне значення. Слід би його надрукувати окремим виданням. Не доводиться таїтися, що мало хто знайомий, наприклад, зі спеціальним маніфестом кооператорів—комуністів, що його затвердила II міжнародня коопер. конференція. А проте, цей маніфест—документ досить важливий в історії боротьби революційного марксизму з реформізмом у кооперативному русі. Наведемо один-два абзаци з цього маніфесту: „Люді! теперішніх реформістських провідарів кооператив—вказано в маніфесті—віра в те, що кооператив зруєні шляхом „вільного“ мирного розвитку перебувати суспільство на новий лад,—зруйновані. Всі свідомі класи кооператив починають розуміти, що в капіталістичному суспільстві неможливо поліпшити становища пригноблених мас. Єдиним виходом є перемога соціальної революції. Готування до привласнення політичної влади пролетаріатом—ось лозунг робітничої класи". І далі: „Лише коли кооператив стане складовою частиною робітничої справи, лише коли вона візьме активну участь у загальних виступах робітничої класи й, таким чином, допоможе встановити єдиний фронт революційного пролетаріату й селян,—вона цілком виконає історично завдання, що на неї покладається".

Розділ VIII книжки присвячений „основним етапам розвитку кооперативної думки в Росії". Перед читачем поспадовно проходять Петрашевський, Герцен, Чернішевський, погляди народників, неонародників, „легальних марксистів". Заслугує чималого уваги авторова аналіза поглядів неонародників (А. Чаянова, А. Меркулова та інші.) на завдання кооператив. Проф. Чаянов умудрився 1924 року визнати, „що кооперативний план Леніна є і його планом кооперативного будівництва"... Проте, проф. Чаянов у свій час писав, коли „бичував" більшовиків: „Епоха державного колективізму, коли ідеологи робітничої класи здійснювали на землі свої ідеали методами „просвещеного" абсолютизму, призвела російське суспільство до такого стану анархічної реакції, що неможливо було запровадити будь-який новий режим шляхом наказу або декрету санкціонованого силою багнета". О. Лозовий цілком ґрунтовно бачить у А. Чаянова „відсутність діалектичної марксистської методи в аналізі: нашої кооперативної дійсності", що не дав йому можливості зробити вірних висновків про місце й значення кооператив у системі радянського господарства". На жаль, О. Лозовий не зробив аналізи й критики на останні літературні виступи (1928, 1929 рр.) А. Чаянова, Челінцева, де вони намагаються відмежуватися від своїх колишніх поглядів на кооператив та на форми організації селянського господарства. Нині така аналіза являє собою значний інтерес, оскільки Чаянови та Чаянцєви, нали-

ваючи в „старі міхи" „нове вино", під „новим вином" прагнуть все-таки проволікти відриг своїх старих реакційних поглядів на „селянську" кооператив. Слід простерегти кадрів нових кооперативних будівників та молоді кадрів будівників соціалістичного сільського господарства від отакого „нового вина".

Шляхи розвитку кооператив в Росії проаналізував автор у IX розділі книжки. Автор викривав справжнє коріння кооперативного „делачества" ліберальної буржуазії—кн. Васильчикова і К°. „В чарях народницьких дум про „артельний дух" російського селянина" перебувала ця буржуазія. Кооперативна допомога виявляла як економічно дужий елемент села. „Потужний мужичок,—пише О. Лозовий,—що йому на допомогу приходила кредитова кооператив, являв собою ту балану підпору, що на ній спокійно змогли б спочивати „непреходжості бытовых начал" Росії, що в основі їх лежали: „православие, самодержавие и народность". Докладно в цьому розділі автор характеризує ставлення меншовицької с-д. Росії до кооператив, відмежовує меншовицькі позиції від позицій більшовиків. Найгострішого розвитку набула боротьба за кооператив на початку революції. Цій темі автор присвячує окремі сторінки. „Зрозуміло,—зазначає О. Лозовий,—що меншовики в цей грізний час (перші місяці феєральської революції.—Я. Т.) історії робітничої класи йдуть натоштаними стежками дружби з буржуазією й кооперативному будівництву надають самостійного значення в історії робітничого руху, навіть у революційний період". Історія зради кооператорів—меншовиків України, Закарпаття, Росії докладно викладена в праці автором.

Розширений порівняючи з першим, виданням розділ X книжки, що трактує „про основні принципи кооперативного будівництва в радянських республіках". Чималий інтерес являє собою частина розділу, присвячена завданням кооператив „що йде до великого устаткування господарства". Автор освітлює останні досягнення в галузі виробничого кооперування по лінії сільського господарства—зрушення в галузі будівництва колгоспів. Зокрема, автор інформує про дискусію, що відбулася на сторінках української преси, про ролі й принципи організації машинотракторних станцій. Ця дискусія мало відома широким колом читачів (кооперативників); проте, в ній безперечно відбулася ідеологія представників правого ухилу, що виступили проти організації М. Т. С. Так, т. Гордієнко потверджував, що Шевченківський досвід (організація М. Т. С.—Я. Т.) з планом (кооперативним—Я. Т.) Леніна—несполучні". Тов. О. Лозовий цілком вірно зазначає, що „не можна протиставляти державного принципу кооперативному в справі реконструкції селянського сільського господарства". „Обидава принципи, безперечно, ведуть до однієї мети,—утворення великого суспільного господарства, й вибір того чи іншого принципу залежить від конкретної обставини". До речі, т. Лозовий нагадує, що В. І. Ленін саме так

ставив питання в останній статті про кооперацію. Автор дає відповідними даними доводити, що невірне твердження суперечників тракторних колон та станцій, що ніби колони й станції затримують розвиток коалгоспів. Довід минулого доводить якраз протилежне (дані по Одеській окрузі). І не даремно т. Лозовий попереджує, що „погляд суперечників тракторних колон загрожує перестрою села на новій технічній базі, оскільки засмічений старими буржуазними кооператорами апарат сільськогосподарської кооперації, безперечно, ігноруючи великі об'єднання, утворені тракторними станціями й колонами саботуватимуть обслуговування новостворених об'єднань як по лінії постачання й збуту сільськогосподарських продуктів кооперації, так і в галузі „проведення господарства на колективних основах у галузі скотарства, чи то інтенсивних культур“.

З цим опором доведеться боротись практично на місцях. Раніш уже було зазначено, що книжка т. О. Лозового являє собою коштовний пай у навчальній кооперативній літературі. Уже в такій редакції й методології вона робить чималий крок уперед шляхом систематизації навчальної програми кооперативної справи. Проте, по лінії методологічній можна було б домагатись і дальших корективів.

Так, наприклад: частину 1 розділу про кооперацію в СРСР можна б скоротити, обмежившись лише викладом теоретичних (про-

відних) підвалин побудови радянської кооперації (відкинути стор. 44-45 та інш.). Практичний бік справи кооперації (англ., німецьк., французької) можна було б вилучити окремим розділом (зробивши відповідні вилучення з розділів III, IV, V). Викладаючи погляди с.-д. на кооперацію, слід би було поруч поглядів німецької с.-д. реформістського напрямку навести й твердження російської соціал-демократії. Розділ про кооперативний Інтернаціонал було б доцільно вмістити після розділу VIII, — уявлення читача було б повніше. Можливо, що котрісь наші пропозиції викличуть суперечки; проте, одно безперечно: методологічний бік книжки потребує дальшої розробки.

Я. Т.

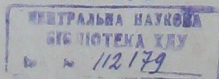
¹⁾ Нам довелося уже висловити побажання, щоб історію цієї зради „меньшевиствующих“ кооператорів, що більшість їх зараз перебуває в лавах закордонної контрреволюції, було викладено окремим виданням чужоземними мовами на науку закордонним кооперативним масам.

²⁾ Авторів даної рецензії довелося недавно (див. „Господарство України“ № 4 1929 р., ст. На пути социалистического строительства“) підкреслити, що опір діючого на селі апарату „ще довго буде помітним при переведенні нової політики-економічної програми на село“.

В № 5 журналу в ст.ст. Г. Сандлера й Л. Крыжова належить виправити наступні, замеченные авторами, опечатки.

Место опечатки	Напечатано	След. читать
Стр. 124 подзаголовок	при Раднаркомі	при ВЦВК
„ 125, 2-я строка снизу	433 см'ї	4133 см'ї
„ 126 в таблице I, 1-я графа	178	187
„ „ в таблице II, 1-я графа	Число господарств	Число господарств, що подали відомості
„ 131, 9 строка сверху (под таблицей)	близько 10.000 семей	близько 100.000 семей
„ 163, 14-я строка сверху	Капітал. господарства	Капітал. держави
„ 164, 12-я строка снизу	господарський капіталізм	державний капіталізм

K-5860

1911

1911

